

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

İBN MUKRÎ’NİN ARÛZ, NAHİV ve KÂFİYE’Yİ KONU
ALAN “UNVÂN EL-ŞEREF EL-VÂFÎ” ADLI ESERİ

İhsan DOĞRU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Recep DİKİCİ

Konya–2011

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	iii
YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET.....	vii
SUMMARY	viii
KISALTMALAR	ix
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	x
GİRİŞ	1
İBN MUKRÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM	1
İbn Mukrî'nin Yaşadığı Dönem Öncesinde Siyâsî, İçtimâî ve İlmî Durum	1
İbn Mukrî'nin Yaşadığı Dönem Öncesi Yemen'de Genel Durum	4
İbn Mukrî'nin Yaşadığı Dönemde Siyâsî, İçtimâî ve İlmî Durum	7
BİRİNCİ BÖLÜM.....	11
1.1. İBN MUKRÎ'NİN HAYATI.....	11
1.1.1. Adı, Lakâbı ve Nisbesi	11
1.1.2. Doğumu ve Tahsil Hayatı	11
1.1.3. Vefâtı	15
1.1.4. Eserleri	16
1.1.5. Ahlâkı ve Özellikleri	18
1.1.6. Hocaları ve İlmî, Siyâsî, Dînî Görüşleri.....	18
1.2. 'UNVÂN EŞ-ŞEREF EL-VÂFÎ.....	20
İKİNCİ BÖLÜM.....	31
2.1. ARÛZ.....	31
2.1.1. Arûzun Lugat ve İstılah Manaları	33
2.1.2. Arûzun Temel Unsurları.....	35
2.1.3. Beyit Kavramı	46
2.2. ZİHÂFÂT VE 'İLEL	54
2.2.1. Zihâfın Türleri	54
2.2.2. 'İllet	56
2.2.3. Zihâf ve 'İlletin Karşılaştırılması	61
2.2.4. Takât	63
2.3. BAHİRLER VE DÂİRELER.....	65
2.3.1. Safî/ Müfred Bahirler	66
2.3.2. Mürekkep Bahirler	66
2.3.4. el-Ḥalîl'in Arûz Daireleri ve Bunların Müzikal Açıdan Değeri	67
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	80
3.1. NAHİV	80
3.1.1. Müellifin Metodu	80
3.1.2. Nahvin Lugavî ve İstılahî Manaları	83
3.2. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU- KURULUŞ DÖNEMİ	84
3.2.1. Kur'ânın Harekelenmesi	85
3.2.2. Nahiv İlminin 'Nahv' Olarak Adlandırılması	88
3.3. NAHİV İLMİNİN GELİŞİM SÜRECİ.....	91
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	103
4.1. 'İLM-İ KAVÂFÎ	103

4.1.1. Müellifin Metodu	103
4.1.2. Kâfiyenin Lugavî ve İstılâhî Manaları	105
4.1.3. Kâfiyenin İsimleri	107
4.1.4. Kâfiyenin Arap Şiirinde Yeri ve Ehemmiyeti.....	109
4.1.5. Kâfiyenin Harfleri	110
4.1.6. Kâfiyenin Harekeleri	119
4.1.7. Kâfiyenin İki Sâkin Harf Arasındaki Hareke Sayısına Göre Adlandırılması .	120
4.1.8. Kâfiyenin Kusurları.....	121
SONUÇ	127
KAYNAKÇA	129
Ek-1: ‘Unvân eş-Şeref Yazması, 1b. Princeton Üni. Kütüp. Els. No: 366.....	136
Ek-2: ‘Unvân eş-Şeref el-Vâfi Matbaa el-‘Azîziyye Baskısı	137
Ek-3: Tef’îleler ve Onları Oluşturan Ses Ünitelerinin Analizi.....	138
Ek-4: Müfred Zihâf Türleri.....	139
Ek-5: Mürekkeb Zihâf Türleri	140
Ek-6: Ziyâde ile Vâkî Olan ‘İllet Türleri.....	141
Ek-7: Naş ile Vâkî Olan ‘İllet Türleri.....	142
Ek-8: Harm ‘İleti ve Zihâflarla Birlikte Geldiğinde Tesmiye Edilişi.....	143
Ek-9: Tef’îlelerde Görülen En Önemli Değişiklikler	144
Ek-10: Birinci dâire (Dâire-i Muhtelif)	145
Ek-11: İkinci dâire (Dâire-i Mü’telif).....	146
Ek-12: Üçüncü dâire (Dâire-i Müctelibe).....	147
Ek-13: Dördüncü dâire (Dâire-i Müştebihe)	148
Ek-14: Beşinci dâire (Dâire-i Müttefika).....	149

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	İhsan DOĞRU
	Numarası	094209011001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Doğu Dilleri ve Edebiyatları/ Arap Dili ve Edebiyatı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tezin Adı	İBN MUKRÎ'NİN ARÛZ, NAHÎV ve KÂFİYE'Yİ KONU ALAN "UNVÂN EL-ŞEREF EL-VÂFÎ" ADLI ESERİ	

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riâyet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İhsan DOĞRU

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	İhsan DOĞRU	
	Numarası	094209011001	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Doğu Dilleri ve Edebiyatları/ Arap Dili ve Edebiyatı	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Recep DİKİCİ	
	Tezin Adı	İBN MUKRİ'NİN ARÛZ, NAHİV ve KÂFİYE'Yİ KONU ALAN “UNVÂN EL-ŞEREF EL-VÂFÎ” ADLI ESERİ	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan İBN MUKRİ'NİN ARÛZ, NAHİV ve KÂFİYE'Yİ KONU ALAN “UNVÂN EL-ŞEREF EL-VÂFÎ” ADLI ESERİ başlıklı bu çalışma 01/08/2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Recep DİKİCİ	Danışman	
Prof. Dr. A. Kâzım ÜRÜN	Üye	
Yrd. Doç. Dr. Ali TEMİZEL	Üye	

ÖNSÖZ

Arap Dili ve Edebiyatında orijinalliği nedeniyle nâdide eser olarak kabul edilen birçok kitap vardır. Te'lif edilenler sahanın bilginleri ve okurlar tarafından değerli bulunduğu takdirde bu eserlerden istifâde imkânını artırmak amacıyla üzerlerine şerh, haşiye ve talikler yazılması gelenek hâline gelmiştir. Te'liften kastedilen ya ilgili alanda yeni bir şeyin ortaya konması ya da ortaya konmuş bir konuda şeklen yeni sayılabilecek bir eser yazılmasıdır. Taklit edilmiş bir eser de güzel olabilir ancak ilk şeref dâima bu konuda ilk adımı atanın olacaktır.

İbn Mukrî'nin *'Unvân el-Şeref el-Vâfi* adlı eseri nâdide bir eserdir ve bu sahada ilk adımı atma şerefi de Şerefuddîn İsmâ'îl b. Mukrî'ye aittir. Te'lifinden sonra büyük bir hayranlık uyandıran bu eserde müellif fikh, arûz, târîh, nahiv ve kâfiye olmak üzere beş farklı ilmi tek bir metinde toplamaya muvaffak olmuştur. İbn Mukrî muhtevâ açısından seleflerine tabi olmuştur ancak bir metinde beş farklı ilmi işlemesi onun eserinin orijinalliğinin en büyük delilidir. Müellifin açtığı bu yolda eser yazmaya gayret edenler olmuş ancak es-Suyûfî gibi birkaç kişi tarafından yazılan eserler onunki kadar hacimli olamamıştır.

İbn Mukrî'nin *'Unvân el-Şeref el-Vâfi* adlı eseri üzerinde Türkiye'de yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Çalışmamıza konu olan İbn Mukrî'nin bu eserinin beş farklı ilmi ihtivâ etmesi farklı bilim dallarında te'lif edilen birçok eserden istifâde etmemize olanak sağlamıştır.

Bu çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde eserin yazıldığı dönem ve öncesinde siyâsî, sosyal ve ilmî durum irdelenmiştir. Birinci bölümde ulaşılabildiğimiz kaynaklar vasıtasıyla müellif, ilmî hayatı, eserleri ve hocaları hakkında bilgi verilmiştir. Yine bu bölümde çalışmamıza konu olan eserin yazma ve basma nüshaları, konusu ve aynı alanda yazılmış diğer eserlerden farklı yönleri belirtilmiştir.

İkinci bölümde müellifin arûz ilmi hakkında verdiği bilgiler ve metodu belirtilmiş akabinde aruzun lûgat ve ıstılah manaları verilmiş ve bu ilimde bilinmesi gereken konular açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde nahiv risâlesi ve müellifin metodu açıklandıktan sonra nahvin doğuşundan müellifin yaşadığı döneme kadar gelişimi konu edilmiştir.

Dördüncü bölümde müellifin ilm-i kavâfiye dair yazdığı risâle ve bu ilimde bilinmesi gereken konular ele alınmıştır.

Arap Dili ve Edebiyatı sahasına katkıda bulunacağına inandığım bu çalışmanın tamamlanmasında bilgi ve birikimlerinden istifâde ettiğim hocam Prof. Dr. Ahmet Kâzım Ürün'e, çalışmamızın hazırlık aşamasında bana yol gösteren ve son şeklini almasında büyük katkısı olan danışman hocam Prof. Dr. Recep Dikici'ye ve eleştirileriyle düzeltmelerinde katkıda bulunan Yrd. Doç. Dr. Ali Temizel'e ve bilgilerinden istifâde ettiğim diğer hocalarıma şükranlarımı sunarım.

İhsan Doğru

Konya 2011

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	İhsan DOĞRU	Numarası 094209011001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Doğu Dilleri ve Edebiyatları/ Arap Dili ve Edebiyatı	
	Danışmanı	Prof. Dr. Recep DİKİCİ	
Tezin Adı		İBN MUKRÎ'NİN ARÛZ, NAHİV ve KÂFİYE'Yİ KONU ALAN “UNVÂN EL-ŞEREF EL-VÂFİ” ADLI ESERİ	

ÖZET

Bu çalışmada şâir, nahivci ve arûzcu İbn Mukrî'nin “'Unvân el-Şeref el-Vâfi” adlı eseri incelenmiştir.

İbn Mukrî, eserinin baş tarafında ifade ettiği gibi muhtasar bir şafi'î fıkıh kitabı olan bu eserde fıkıh ilmi haricinde dört farklı risâleyi tek bir metne dercetmiştir. Eser fıkıh, arûz, târih, nahiv ve ilm-i kâfiyeden müteşekkildir. Eser ufkî (sağdan sola) okunduğunda muhtasar fıkıh kitabıdır. Satır başlarındaki kırmızı renkli harfler amûdî (yukarıdan aşağıya) olarak okunduğunda arûz, ortada ikinci sütündeki harf(ler) baştan aşağıya doğru okunduğunda târih, satırların en sonundaki harf(ler) baştan aşağıya doğru okunduğunda ilm-i kavâfi, tarih ile kâfiye kısmı arasında kalan sütün okunduğu takdirde nahve dâir yazılmış risale ortaya çıkmaktadır.

Çalışmamızın giriş kısmında İbn Mukrî dönemi ve öncesindeki siyâsî, içtimâî ve ilmî durum hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde İbn Mukrî'nin hayatı ve eserleriyle birlikte tahsil hayatı ve eser hakkında bilgiler aktarılmıştır. İkinci bölümde arûz risâlesi, müellifin metodu ve bu ilimde bilinmesi gereken kavramlar üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde nahiv risâlesi ve nahvin doğuşundan müellifin yaşadığı döneme kadarki serüveni ele alınmıştır. Son bölümde ise ilm-i kavâfi risalesi ve bu ilimle alâkalı bilinmesi gerekenler hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Mukrî, 'Unvân el-Şeref el-Vâfi, arûz, kâfiye, nahiv, fıkıh, târih.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	İhsan DOĞRU	Numarası 094209011001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Doğu Dilleri ve Edebiyatları/ Arap Dili ve Edebiyatı	
	Danışmanı	Prof. Dr. Recep DİKİCİ	
Tezin İngilizce Adı		IBN MUKRİ'S WORK TITLED "UNVÂN EL-SEREF EL-VAFİ " ON PROSODY, SYNTAX AND RHYME	

SUMMARY

This study examined “‘Unvân el-Şeref el-Vâfi” by poet, syntax and prosody writer İbn Muqrî.

As Ibn Muqrî mentioned in the foreword, the author combined four different booklets in one text in this concise book on Islamic law in shafii sect. It includes Islamic law, prosody, history, syntax and the science of rhyme. When the book is read horizontally (from right to left), it is a concise Islamic law book. When the red letters at the beginning of lines are read vertically, a prosody booklet, when the red letter(s) in the middle of the second column are read vertically a history booklet, when the letters at the end of the lines are read vertically science of rhyme booklet and when the column between the text about history and the science of rhyme is read vertically a booklet about syntax is revealed.

In the introduction, information about the political, social and scientific situation in and before the era İbn Mukrî lived is given. In the first section, information about the life, works and education of Ibn Muqrî is given. In the second section, the booklet on prosody, the methodology the author used and concepts in this science are emphasized. In the third section, the booklet on syntax and development process of syntax till the era the author lived is discussed. In the last section, information about the booklet on rhyme and information about this science is presented.

Key Words: İbn Mukrî, ‘Unvân el-Şeref el-Vâfi, prosody, rhyme, syntax, Islamic law, history

KISALTMALAR

ae.	: Aynı eser
age.	: Adı geçen eser
agmd.	: Adı geçen madde
as.	: Aleyhisselam
ay.	: Aynı yer
b.	: Bin, İbn
Bkz.	: Bakınız
bşî	: Bir şeyi
Byy.	: Basım yeri yok
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
m.	: Mîlâdî
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
Ör.	: Örnek
ra.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
sav	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
Thk.	: Tahkik eden
Tsh.	: Tashîh eden
ty.	: Tarihi yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
y.	: Yıl
yy.	: Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada, aşağıdaki transkripsiyon sistemi kullanılmıştır:

Kısa sesliler : — : a, e; — : ı, i; — : u

Uzun sesliler : آ, آ, آ : â, ā ي : î و: û

Sessizler :

ء	: '	د	: d	ض	: d	ك	: k
ب	: b	ذ	: z	ط	: t	ل	: l
ت	: t	ر	: r	ظ	: z	م	: m
ث	: s	ز	: z	ع	: '	ن	: n
ج	: c	س	: s	غ	: ğ	و	: v
ح	: h	ش	: ş	ف	: f	ه	: h
خ	: h	ص	: ş	ق	: k	ي	: y

Transkripsiyon açısından ayrıca şu hususlara riayet edilmiştir:

Türkçe şahıs isimleri ve eserler transkripsiyonsuz; Arapça şahıs isimleri ve eserler ise transkripsiyonlu yazılmıştır.

“Abd” kelimesi bileşik isimlerde bitişik yazılmıştır. Abdullah gibi.

Harf-i tarifler cümle başında da küçük yazılmıştır. Ör. el-Yemenî, el- Muqrî.

Harf-i tarifle başlayan kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir. Ör. es-Suyûtî, el- Muhîf.

GİRİŞ

İBN MUKRÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

İbn Mukrî'nin Yaşadığı Dönem Öncesinde Siyâsî, İctimâî ve İlmî Durum

Bağdat'ın h.656 (1258) yılında Hulâgû Hân tarafından ele geçirilmesiyle Abbasî dönemi sona erdi ve üç asra yakın bir süre sürecek olan Moğol dönemi başladı. Bu dönemde Türkler ve İranlılar Irak ve İran'da kısa süreli devletler kursa da doğuda Hindistan'dan batıda Suriye'ye kadar uzayan geniş bir bölgede İslam âleminin büyük bir kısmı Cengizhan sülalesinin yönetimi altına girdi. Türkler Suriye hududundan Mısır'ın batısına kadar olan bölgede; Araplar ve Berberîler ise Mısır'ın batısından batıda Atlantik kıyılarına, güneyde Yemen'e kadar olan bölgede yönetimi ellerinde tuttular.

Mısır ve Şam 648–923 (1250–1517) yılları arasında Türk ve Çerkezlerden olan Memlûklü (Memâlik) sultanlarının yönetimindeydi. Küçük Asya'da Selçuklu ve sonrasında Osmanlı, Irak ve İran'da ise önce Moğol İlhânlılar devleti sonra Timur Hânedanlığı hüküm sürdü. Bu dönemde araplar Yemen'in San'a, Zebîd ve Aden kentlerinde emirlikler, kuzey Afrika'da ise Tunus, Cezayir, Marakeş ile Gırnata'da küçük devletler vasıtasıyla yönetimi ellerinde bulundurdular. Endülüs'te müslümanların son meliki Ebû Abdullah Muhammed'in h.897'de (1491) Gırnâta'yı terk etmesiyle İspanya'daki Müslüman hâkimiyeti sona erdi.

Moğolların gelip geçtikleri bölgede ahaliyi öldürmeleri, binaları yıkmaları ve kütüphaneleri yakarak tahrip etmeleri Arap dili ve edebiyatını tehdit eden bir unsur olmuştur. Bu üç asırda kayda değer büyüklükte bir Arap devletinin olmaması sonucu dilin de doğal olarak gerilemesi beklenilse de durum bunun tam tersi istikâmette seyretmiştir. Arapların yanısıra Türk ve Fars âlimlerin eserlerini Arapça te'lîf etme hususunda titiz davranmaları ve Arapçanın din, ilim ve siyâset dili olması nedeniyle süreç içerisinde Arap dili ve edebiyâtı gelişimini sürdürmüştür. Moğolların zulmünden kaçan edîb, şâir ve tabiplerin Irak, İran ve Horasan'dan gelerek Mısır ve Şâm'a sığınmaları ve yönetimin de onlara her türlü desteği sağlamaları sebebiyle bu

dilin gelişiminde en büyük pay, bu bilginlere ve onları himâye eden Memlûklüler ve Eyyûbilere aittir.

Bu dönemde Abbâsî hilâfeti döneminde ilim merkezleri olan Bağdat, Buhâra, Nîşâbûr, Rey, Kurtuba, Sevilla ve diğer kentler bu hususiyetlerini yitirmiştir. Yeni ilim merkezleri Moğol istilasından uzakta olan Kâhire, İskenderiye, Asyut, Şam, Humus, Haleb, Hama ve diğer şehirler olmuştur. Dîmeşkî, Halebî, Makdisî, Hamevî, Suyûtî, Tûnusî, Mağribî, Bursevî gibi doğdukları ve/veya ikâmet ettikleri yerlere ait nisbeleriyle anılan pek çok şâir, udebâ ve ulemâ ilim semasında bir yıldız olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Dönemin en önemli husûsiyetlerinden birisi hulefâ, umerâ ve vuzerânın üstünlüğü ilimde aramaları, ilim tâlibi olmaları ve ulemâyı desteklemeleridir. Bazen tek bir beyitle bile bir şâirin derecesi yöneticilerin katında yükselebiliyordu. Sultanlar, vezirler, emirler ve çocuklarından edebiyata aşk derecesinde bağlı olanlar ilmin peşine düşmüşler ve onlardan bir kısmı edebiyat ve tarihe dâir eserler te'lîf etmişlerdir. Moğol zulmü sonucu ilmin yitip gitmesinden korkan bazı bilginler tarafından da büyük ansiklopediler ve önemli târihî kitaplar kaleme alınmıştır.

Yine bu dönemde ilm-i siyaset, devlet idâresi ve harb sanatına dair kitaplar te'lîf edilmiş, tarih felsefesi ve ilm-i 'umrân (sosyoloji) büyük bir aşama kaydetmiş, İbn Haldûn'un "Mukaddime" si bu konuda yazılan ilk eser olmuştur.

Batıda İspanya'daki Hristiyan önderlerin müslümanların ellerindeki kitapları İncil'e muhâlif olmaları nedeniyle toplayıp yakmaları ve doğuda Cengizhan ve Hulâgû'nun aynı şekilde davranması nedeniyle kütüphanelerle birlikte büyük bir kültürel miras yokolma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca bilginler hassasiyetle bu konunun üzerinde durmuşlar, ansiklopediler te'lîf etmeye ve kütüphâneler kurmaya başlamışlardır. Pek çok bilgin son derece değerli olan kitap koleksiyonlarını bir sonraki nesle intikal ettirmeyi başarmıştır. Şahıs kitaplıkları dışında kütüphanelerin çoğu okullar ve camilerde kurulmuştur.

Özellikle Mısır ve Şâm'da kurulan medrese sayısında hızlı bir artış görülmüştür. Şâm'da ilk medreseyi Sultân Nûreddîn Zengi kurmuş, sonraki sultanlar bu konuda ona iktidâ etmiştir. Bu medreselerde pek çok ulemâ yetişmiştir. Mısır'da bu dönem ve sonrasında İslam âleminin en meşhur medresesi olan el-Ezher medresesi IV. (X) asrın ortalarına doğru kurulmuştur. ¹

İlmî Hayat

Bu dönemde felsefe, ilm-i felek, matematikle ilgilenenler azalmış, dînî ilimlere yönelim artmıştır. Bu ilimler ya dîne ya da hurafelere hizmet etmek maksadıyla kullanılmaya başlanmıştır. İlm-i felek (gök bilimi) camilerde namaz vakitlerini bildirmeye münhasır bir ilim haline gelmiş, kimya ilmiyle iştigâl edenler diğer madenleri altına dönüştürme çabası içine girmişler, ilm-i nucûm (astronomi) astroloji ve kum falına bakmaya dönüşmüş ve bu konuda yazılan eserlerin sayısında dönemin sonuna doğru artış olmuştur. ²

Bu dönemde lugat ve nahiv âlimleri arasında “el- Elfiye” sâhibi İbn Mâlik (ö.672/1273), “Lisân el-‘Arab” adlı sözlük yazarı İbn Manzûr (ö.711/1311), “Kaṭr en-Nedâ”, “Muğnî el-Lebîb” ve “Şuzûr ez-Zeheb” müellifi İbn Hişâm (ö.761/1359), “Muḳaddime el-Âcurrûmiyye” yazarı İbn Âcurrûm (ö.723/1323), “el-Ḳamûs el-Muḥîṭ” sâhibi el-Fîrûzâbâdî (ö.817/1414), Osmanlı coğrafyasında ise “Mîrḳât el-Edeb” sâhibi Ahmedî (ö.815/1412-3) ³ öne çıkan isimlerdir.

Târihçiler arasında “Muḳaddime” yazarı İbn Haldun (ö.808/1405), “‘Acâib el-Maḳdûr fî Nevâib Teymûr” yazarı İbn ‘Arabşâh, “Vefeyât el-A‘yân” sâhibi İbn Hâllikân (ö.681/1282), “el-Vâfi bi'l- Vefeyât” sâhibi eş-Şafedî (ö.764/1362), “ed-Durer el-Kâmine fî A‘yân el-Mie eş-Şâmine” sâhibi muhaddis İbn Hacer el-‘Askalânî (ö.852/1448), “ed-Ḍav’ el-Lami‘ fî A‘yân el-Ḳarn et-Tâsi‘ ” yazarı es-Seḥâvî (ö.902/1496), “Buğyet eş-Ṭaleb fî Târîh el-Haleb” sâhibi İbn ‘Adîm (ö.666/1267), “en-Nucûm ez-Zâhira fî Mulûk Mıṣr ve'l-Ḳâhira” yazarı İbn Tağrîberdî (ö.874/1469), “el-Muḥtaşar fî Aḥbâr el-Beşer” sâhibi Ebû el-Fidâ’

¹ Corcî Zeydân, Târîh Âdâb el-Luga el- ‘Arabiyye, III, 121-125

² Corcî Zeydân, Aynı eser, III, 125

³ Temizel, Ahmedî'nin Mizânu'l-Edeb ve Mi'yâru'l-Edeb'i ve Tercümesi, s.7

(ö.732/1331), “Târîh el-İslâm ve Tabakât Meşâhîr el-A‘lâm” yazarı ez-Zehebî (ö.748/1347), “el-Bidâye ve en-Nihâye” yazarı İbn Keşîr (ö.774/1372), “Tabakât eş-Şâfi‘iyye” yazarı İbn Kâdî Şuhbe (ö.851/1447), “el-‘Ukûd el-Lu’lu’iyye fi Târîh ed-Devle er-Rasûliyye” sâhibi el-Hazrecî (ö.812/1410) dönemin önde gelen bilginleridir.

Coğrafya ve gezi edebiyâtı alanında “‘Acâib el-Mahlûkât” yazarı el-Kazvînî (ö.682/1283), “Tuĥfe en-Nuzzâr fi Garâib el-Emşâr ve ‘Acâib el-Esfâr” yazarı İbn Batûta (ö.779/1377) şöhret bulmuştur.

“Nihaye el-Ereb fi Funûn el-Edeb” sâhibi en-Nuveyrî (ö.732/1331) dönemin en ünlü ansiklopedi yazarıdır.⁴

İbn Mukrî’nin Yaşadığı Dönem Öncesi Yemen’de Genel Durum

Yemen (اليمن) ismi eski Sebe’ metinlerinde *hayır* ve *bereket* anlamına gelen يمانات ve يمنت kelimeleri olarak geçer.⁵ Yemen Ma‘în, Sebe’⁶ ve Himyer krallıklarına ev sâhipliği yapmış köklü uygarlıkların beşiği bir ülkedir.⁷ Bazı Roma kaynakları Habeş topraklarını Sebe’ krallığının bir parçası sayarlar. Sebe’nin meşhur melikesi Belkıs hem Yemen hem de Habeşistana hükmediyordu. Habeş kralları kendilerini Hz. Süleyman (as) ile Belkıs’ın torunları olarak kabul ediyorlardı.⁸

Bazı tarihçiler Ma‘în devletinin M.Ö.1200 ile M.Ö.650; Sebe’ devletinin ise M.Ö. 9. asır ile M.Ö. 115 yılları arasında hüküm sürdüğünü söylemektedirler.⁹

⁴ Corcî Zeydân, age, III, 151–256

⁵ Yümn (اليمن) Arapçada hayır ve bereket anlamına gelir. Bereketli kılınana *meymûn* denir. Yemenliler Yemânî (يَمَانِي) ve Yemenî (يَمَنِي) olarak adlandırılır. Araplar eskiden karşılıklı and ettiklerinde yemin eden sağ elini (يَمِينَهُ) diğerinin sağ eli üzerine koyduğu için mecazen bu fiil “*yemîn*” olarak adlandırılmıştır. Yine Yemen’e Kabenin sağ tarafında (yemîn) kaldığı için Yemen, Şam’a da kuzeyinde (şimal) kaldığı için Şam adı verildiği kaynaklarda zikredilmektedir. (Bkz. Ebû Hâka, Mu‘cem en-Nefâis el-Kebîr, II, 2274; el-Hamevî, Mu‘cem el-Buldân, V, 447; el-Mes‘ûdî, Murûc ez-Zeheb, I, 300)

⁶ Yemen krallarından sayılanların ilki Sebe’ b. Yeşub b. Ya‘rub b. Kaĥtân ikincisi oğlu Himyerdir. Bkz. el-Mes‘ûdî, Murûc ez-Zeheb, I, 304; el- Hazrecî, el-‘Ukûd el-Lu’lu’iyye, I, 1,2

⁷ Yemen sakinlerinin atası sayılan Kaĥtân’ın nesebi hakkında farklı görüşler vardır. Mes‘ûdî onun Nuh’un (as) oğlu Sâm’ın soyundan geldiğini zikreder. (Bkz. el-Mes‘ûdî, Murûc ez-Zeheb, I, 301)

⁸ Şakr, Joseph, Kışsa ve Târîh el-Hadâra el-‘Arabiyye, VIII, 25, 29

⁹ Şakr, age, VIII, 34

Kur'ân'da San'a melikesi Belkıs ile Hz. Süleyman'ın kıssası anlatılmaktadır.¹⁰ Yine Ashab-ı Uhdûd Kur'ân'da bahsi geçen kıssalardan biridir.¹¹ İbn Abbas, Necran hristiyanlarından kendi dinine tâbî olmasını isteyen Himyer krallarından Zû Nuvâs'ın –kendisi yahûdi idi- hendek kazarak ateşle doldurduğunu ve dininden dönmeyi kabul etmeyen hristiyanları yakarak öldürdüğünü anlatır.¹² Fil vakası da Kur'ân'da zikredilen tarihi olaylardan biridir.¹³ Uhdûd vakasından sonra kendisi de bir Nasrânî olan Habeş kralı Necâşî, Eryât'ın komutası altında içinde Ebrehe'nin de bulunduğu 70.000 kişilik bir orduyu Yemen'e gönderdi. Zû Nuvâs bu ordu karşısında yenilgiye uğradı ve denizde boğularak öldü. Eryât'ın ölümüyle başa geçen Ebrehe Yemen'e ölünceye kadar hükmetti. Yemendeki Roma imparatoru destekli Habeşlilerle İran Kısrasının desteklediği Himyeriler arasında nüfûz mücâdelesi hicretin 6. yılında Kısranın Yemen valisi Bâzân'ın islamiyeti seçmesiyle son buldu.¹⁴ Bu İranlı valileri tayin eden Fars hânedanlığının son kısrası Yezdecird Hz.Osman'ın hilâfeti sırasında hicretin 31. yılında Merv'de katledilince hânedanlık sona erdi.¹⁵

İslâmın zuhurundan hemen önce Seyl-i 'Arim¹⁶ sonucu Yemendeki meşhur Me'rib Seddinin¹⁷ yıkılışıyla birlikte zirâî hayatta görülen gerileme ve dinler arası çekişmeler sonucu yaklaşık iki bin yıl süren bu kadîm medeniyet de sona erdi.¹⁸

İslâmiyetin zuhurunda Hz. Peygamberin Medîne'deki ilk destekçileri Yemen'den Medîne'ye göç eden Ezd ve Hâzreç kabileleriydi. Hz. Peygamber (sav) Hz. Ali'yi (ra) ve ardından birçok elçiyi Yemen'e İslama davet etmek için

---

¹⁰ Bkz. Neml Sûresi, 22–44; Hz. Süleyman'ın (as) milattan önce 10. yy.'da hüküm sürdüğü rivayet edilir.

¹¹ Bkz. Burûc Sûresi, 4–8

¹² Bu olay Hz. Muhammed (sav) doğumundan yaklaşık 70 yıl önce gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn el-Esîr, el-Kâmil fî et-Târîh, I, 331,332; Taberi öldürülenlerin sayısının 20.000 kadar olduğunu aktarır. Bkz. et-Taberî, Târîh et-Taberî, VI, 451

¹³ Bkz.Fil Sûresi, 1–5

¹⁴ Şaqr, Aynı eser, VIII, 34

¹⁵ Ebû el-Fidâ, el-Muhtaşar fî Aḥbâr el-Beşer, I, 168; ez-Zehebî, Târîh el-İslâm, III, 370

¹⁶ Kur'ânın Seyl-i 'Arim ile bu sedde ve yıkılışına işaret etmesi onun azâmet ve ehemmiyetine dâir en büyük delildir. (Bkz. Sebe sûresi, 15–16)

¹⁷ Yağmur mevsimlerinde yağın yağmuru tutmak için inşa edilen büyük baraj. M.Ö. X asırda inşa edildiği rivayet edilmektedir. Yemen'de bu dönemde pek çok baraj inşa edilmiş ve ziraatle ülke refaha ermişti. Bu sed milattan önce 1.yyda sele marûz kalmış ancak tamamen yıkılışı Ebrehe zamanında gerçekleşmiştir. (Bkz. Şaqr, age, VIII, 37,43)

¹⁸ Bkz. Şaqr, Aynı eser, VIII, 37

göndermiş, bu davete Hemedân ahâlisi bir gün içinde icâbet ederek İslamiyete girmiş, sonra diğer şehirler onu takip etmişti.¹⁹

Hız. Peygamber döneminde Yemene vâliler/âmiller gönderildi. Emeviler döneminde 22 Abbasiler döneminde ise 40 vâli Yemeni yönetti. Abbâsi halifesi Me'mûnun kendi adına Yemen'e vâli olarak gönderdiği Muhammed b. Abdullah b. Ziyâd istiklâlini ilan etti. Zebîd kentini kurarak kendine başkent olarak seçti ve Ziyâdîler²⁰ devletini (861–1022) kurdu. Abbâsî hilafetinin başına geçen el-Mu'temed b. el- Mütevekkil (ö.279/892) h.263 yılında Yemene Ya'fûr b. Abdulharîm'i vali olarak atadı. Ancak bağımsızlığını ilan eden Ziyâdîler karşısında San'a'yı başkent edinen Ya'fûr ülkenin tamamını hükmü altına alamadı. Böylece Yemen Ziyâdîler ve Ya'fûrîler devleti arasında ikiye bölününce Yemen'de karışıklıkların hüküm sürdüğü uzunca bir dönem başlamış oldu.²¹

Benû Ziyâd devleti Emîr Necâh'ın kıyâmıyla sona erdi ve Emir Necâh ile oğulları bölgeyi 150 sene idare etti. Mısır'daki Fatımî devletinin desteğiyle kurulan Suleyhiler devleti h.439–532 (m.1066–1138) yılları arasında Yemenin güneyinde hüküm sürdü. Devletin kurucusu Ahmed b. Ca'fer eş-Şuleyhî'nin vefatından sonra yerine kızı Melike Erva geçti ve kırk yıl iktidarda kaldı. Döneminde pek çok bina, yol, tesis, cami inşa eden ve hayır işlerine önem veren ve bazıları tarafından Belkıs-ı Suğra diye adlandırılan Melike Erva'nın hüküm sürdüğü dönem, karışıklıkların süregeldiği Yemende yaşanan en huzurlu dönem olma özelliğini taşıyabilmektedir.²²

Melike Erva'nın vefatından sonra Zerî'ler²³ h.470–569 (m.1078–1174) yılları arasında Aden civarında, Mehdîler²⁴ h.553–569 (m.1158–1174) yılları arasında San'a civarında hâkimiyet sürdü. Bir birliğin sağlanamadığı bu evrede 66 imam farklı bölgelerde kabile ve aşiretleri yönetti. Daha sonra Sultân Selahaddîn Eyyûbî kardeşi Turânşah'ı bölgeye gönderdi. Zebîd, Aden ve San'a onun hükmü altına girdi.

¹⁹ Ebû el-Fidâ, el-Muhtaşar fî Aḥbâr el-Beşer, I, 150; et-Taberî, Târîḥ et-Taberî, II, 334; Yemen'e gönderilen elçi ve zekât memurları için bkz. el-Belâzurî, Futûḥ el-Buldân, s.92–103

²⁰ Benû Ziyâd ve Ziyadiyyûn olarak da adlandırılır.

²¹ Bkz. Şaḡr, Aynı eser, VIII, 44,45

²² Bkz. Şaḡr, Aynı eser, VIII, 46

²³ Benû Zerî'

²⁴ Benû Mehdî

Eyyubîler devleti Yemen’de h.569–626 (m.1174–1229) yılları arasında hüküm sürdü. Ardından 626–858 (m.1229–1454) yılları arasında Güney Yemen ve Hadramevt bölgesinde hüküm süren Resûlîler devleti bir süreliğine Yemen’de birliği sağladı. Resûlîlerden sonra Tâhirîler h.858–933 (m.1454–1517) yılları arasında Yemen’de hüküm sürdü. Bu devlet te Mısır Sultanı Kansu Gavri’nin ordusu karşısında mağlup olarak son buldu.²⁵

İbn Mukrî’nin Yaşadığı Dönemde Siyâsî, İctimâî ve İlmî Durum

Siyâsî Durum

İbn el-Mukrî el-Yemenî (ö.837/1433) Yemen’de Resûlîler devletinin hüküm sürdüğü bir dönemde yaşadı. Resûlîlerin ataları hakkında farklı görüşler olup bazıları “ Ataları Türkmenlerdir” dese de onların soyu Yemen’de yerleşik olan Gassânilere dayanır. Cahiliyye ve İslamiyet döneminde Yemen’de Himyeriler ve Gassâniler en köklü aileler olarak hüküm süregelmişlerdir. Sebe’ meliki Sebe el-Ekber vefatı esnasında mülkü oğulları Himyer ve Kehlân arasında taksim etmişti.

Tarihçiler Gassanilerin son melikinın Cebele b. el-Eyhem olduğunda ittifak etmişlerdir.²⁶ Halife Hz. Ömer (ra) zamanında Müslüman olan Cebele Kabe’yi tavâf ederken biri onun elbisesinin bir tarafına basınca dönüp onu darbetti. Burnu ve dişleri kırılan adam halifeye şikâyet edince kendisi halifeye melik olduğunu onun ise soylu biri olmadığını söyledi. Halife de islâmın insanları eşit kıldığını söyleyerek adamın gönlünü almasını ya da kendisine had cezası uygulanacağını bildirdi. Bunun üzerine Cebele Bizansa kaçıp Hristiyanlığı seçti ve orada öldü. Oğlu bir süre Bizans topraklarında ikâmet ettikten sonra yanındakilerle birlikte Türkmen topraklarına yöneldi ve onların arasına karışarak hayatını sürdürdü.²⁷ Bu aile daha sonra Irak’a yerleşti. Aileden Muhammed b. Hârûn cesur, değerli ve önderlik vasıflarını haiz biri olduğu için Abbâsî halifesi onu kendine yaklaştırdı, sırlarını paylaştı. Şam’a ve Mısır’a elçi olarak gönderildiği için daha sonra asıl ismi unutulup “Resûl” olarak anılmaya başlandı. Resûl ve ailesi önce Şam’a oradan da Mısır’a intikal ederek

²⁵ Bkz. Şakr, Aynı eser, VIII, 51, 52

²⁶ el-Ĥazrecî, el-‘Ukûd el-Lu’lu’iyye, s.25

²⁷ el-Ĥazrecî, Aynı eser, ay.

Eyyubiler Hânedanlığının hizmetine girdiler. Keskin zekâları, isabetli görüşleri, cesâretleri, harblerdeki marifetleri ve yöneticilik kabiliyetlerinden dolayı hep sultanların yakınında bulundular. Salahaddîn Eyyûbi h.589 yılında kardeşi Tûrânşah'la birlikte Resûl ve beş oğlunu Yemen'e gönderdi. Atalarının terkettiği topraklara dönüşleri bu şekilde oldu. Bu dönemde Yemen'deki şii Zeydiyye imamlarıyla iktidar mücadelesi süregelmış ve tam bir istikrar sağlanamamıştır.²⁸

Melik Mes'ûd'un vefatından önce Atabeki Nûreddin b. Ömer b. Ali b. Resûlü naibi olarak Yemen'e tayin etmesiyle birlikte h.626 (m.1229) yılında Resûliler devleti kurulmuş oldu.²⁹ Resûliler 225 yıl boyunca toplam ondört melik tarafından yönetilmiş ve devlet Melik Mes'ûd'dan sonra h.858 (m.1454) yılında sona ermiştir.

Resûliler devleti yöneticileri ilme ve ulemâya düşkün, adaletle hükmeden liderler oldukları için saygın kişilikleriyle halkın üzerinde iyi bir etki bırakmışlar ve dönemleri güven ve istikrarın hüküm sürdüğü bir dönem olmuştur. İlme düşkünlüklerinden dolayı âlimleri himâye etmişler ve birçok medrese inşa etmişlerdir.

İbn el-Mukrî el-Yemenî, genç yaşta iken h.781 (1379) yılında Resûlilerin sekizinci meliki el-Melik el-Eşref İsmâ'îl el-Evvel'i ziyarete gelip kendisi ile mulâkî olmuştur. Sultanlarla ilişkileri de bu tarihten sonra başlamıştır.³⁰

İçtimâî Durum

Yemen'deki içtimâî hayatı gözlemleyen tarihçilerden İbn Mucâvir yedinci asırda Zebîd ahalisinin ahlâkından bahsederken onların lütuf ve yumuşaklıkla muâmele eden, temiz giyinmeyi ve güzel kokular sürünmeyi seven insanlar olduğundan bahseder. Seviyeli bir içtimâî hayat için gerekli unsurların varolduğu bu toplum yapı itibariyle Mısır halkına benzemektedir. Halkın misafirlere ikram konusunda titiz davrandığı fakir olanların bile bu ikramlardan uzak kalmadığı anlatılmaktadır. Bireyler ve mensup oldukları aileler şereflerine düşkünlükdü. Bir kişi

²⁸ el-Ĥazrecî, el-'Ukûd el-Lu'lu'iyye, s.28

²⁹ el-Ĥazrecî, Aynı eser, s.40

³⁰ İbn Mukrî, 'Unvân el-Şeref el-Vâfi, s.171

vaadinden döndüğü takdirde çarşılarda bu şahsın vaadine sadık kalmadığı ahaliye duyurulurdu.

Tarihçilerden bu dönemdeki toplumun ahlâkını ve adetlerini gözlemleyenler yok denecek kadar azdır. Bu dönemde devletin zayıfladığı anlarda kabileler arasında çatışmaların ve bazı yağma hareketlerinin gözlemlendiğini tarihçiler kaydetmektedirler. Harblerden çıkıldığı zaman toplumun ticârî hayatında gözle görülür değişimlerin olduğu ve zenginlerin saray vb. yapılar yaptırarak sultanlarla yarışır hale geldikleri bu kasrlarda ikâmet eden Habeşî ve Hintli kölelerin, cariyelerin bu zenginliği gözler önüne serdiği anlatılmaktadır. Toplumunda kutlanılan resmi bayram sayısı oldukça fazlaydı. Dinlenmek için halkın yöneldiği parklar mevcuttu. Sultanlardan bazıları av partileri düzenlemekteydi. Sultanlara ait sarayların bitiminde şairlerin resmî katılımcılar olarak iştirâk ettikleri açılış törenleri düzenlenir ve bu törenlere edîpler faal olarak katılırdı. Bu kutlamaların en meşhurlarından biri de el-Melik el-Eşref'in çocuklarının sünneti için düzenlediği sünnet şöleniydi. Hacıların dönüşlerinde, Ramazan ve Kurban Bayramlarında da kutlamalar yapılırdı. Resûlilerin hüküm sürdüğü refah bölgelerin aksine vali ve yöneticilerin halka zulmettiği diğer bölgeler de yok değildi.

Yemen'de yahûdi varlığı da tarihçilerce kaydedilmiştir. Kırdaki kendilerinin topluca yaşadığı köyleri, şehirlerde ise kendilerine ait mahalleleri vardı. Bunlar arasında toplumla kaynaşan ve kamuda görev alanlar da bulunmaktaydı.³¹

İlmî Durum

Târihçi el-Cundî Yemen'den bahsederken oldukça karamsar bir tablo çizer. Hata gezdiği bazı köylerin tamâmının cehâlet içerisinde yaşadığından bahseder. Ancak zamanla Resûloğulları meliklerinin ilmi teşvik ve âlimleri taltif etmeleriyle birlikte Zebîd kenti Arap yarımadasında Mekke ve Medîne'den sonra üçüncü ilim yuvası hâline geldi. Tıbb, baytarlık, ilm-i nücum, ilm-i felek, ziraat, edebiyat ve daha birçok alanda eserler tasnif edildi. Meliklerin ilme düşkün oldukları hatta el-Melik el-Müeyyed'in nahivde ‘‘Muqaddimetu’-t-Ṭâhir’’i, ‘‘Kifâyet’ul-Mutehaffiz’’ı, ez-

---

³¹ el-Habeşî, age, s.39-45

Zeccâcî'nin “el-Cumel”ini ve Şîrâzî'nin “et-Tenbîh”ini ezberlediği kaydedilmektedir. Kendisi ilmî toplantıları düzenlemeye özen gösterir ve Ramazan ayında ulemayla ilmî toplantılar yapardı. Fîrûzâbâdî'nin “el-İş‘âd fi'l-İctihâd” adlı eseri saraya getirildiğinde ferağından dolayı davullarla kutlanmış ve sultan üç bin dinarla onu ödüllendirmiştir.³² Âlimlerden bir kısmı devlet tarafından kurulan medreselerde müderrislik yaparken bir kısmının da gelirlerinin yetersizliğinden dolayı ticaretle uğraştığı görülmektedir. Sultanın kapısına muhtaç olmamak isteyen verâ‘ sahibi pek çok âlim kitap neshi ve ondan elde edilen gelire ihtiyaçlarını gidermeye çalışıyordu.

Yemen ulemâsı ilme ve kitaplara çok düşkündü. Umerâdan ve ulemadan pek çoğunun binlerce ciltlik eser ihtivâ eden kitaplıkları bulunmaktaydı. İslam dünyasında yazılan bir eserin Yemen'e ulaşmasıyla birlikte sevinçten ötürü kutlamalar yapıldığı gözleniyordu. el-Cundî, İbn Hişâm'ın “Muğni'l-Lebîb”inin Yemen'e ilk gelişinde âlimlerin San'a kentinde kutlama yaptığını zikretmektedir.³³

Bu dönemde pek çok medrese de ta‘lîm için açılmıştır. Zebîd Ta‘iz, ‘Aden ve diğer şehirlerce kurulan onlarca medreseyi el-Habeşî adları, kurucuları ve bu medreselerde ders veren âlimlerle beraber zikretmiştir.³⁴

---

³² el-Habeşî, Aynı eser, s. 62

³³ el-Habeşî, Aynı eser, s. 66

³⁴ el-Habeşî, Aynı eser, s. 81

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. İBN MUKRÎ'NİN HAYATI

1.1.1. Adı, Lakâbı ve Nisbesi

Müellif İbn Mukrî el-Yemenî'nin ismi kaynaklarda farklı zikredilmektedir. İsmi İbn 'Îmâd, Şeref ed-Dîn Ebû Muhammed İsmâ'îl b. Ebî Bekr b. 'Abdullah el-Mukrî b. 'Alî b. 'Atiyye eş-Şâverî³⁵ el-Yemenî, eş-Şâfi'³⁶; İbn Kâdî eş-Şuhbe, İsmâ'îl b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Huseynî³⁷ Şeref ed-Dîn el-Yemenî³⁸; es-Suyûfî, İsmâ'îl b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Muhmmmed el-Yemenî el-Huseynî el-Îmâm Şeref ed-Dîn b. el-Mukrî³⁹; es-Sehâvî, İsmâ'îl b. Ebî Bekr b. Abdillâh el-Mukrî b. İbrâhîm b. 'Alî b. 'Atiyye b. 'Alî eş-Şeref Ebû Muhammed eş-Şâğderî eş-Şâverî eş-Şercî el-Yemânî el-Huseynî eş-Şâfi'⁴⁰; İbn Hacer el-'Askalânî, İsmâ'îl b. Ebî Bekr b. el-Mukrî⁴¹; eş-Şevkânî, İsmâ'îl b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. İbrâhîm b. 'Alî eş-Şeref eş-Şercî eş-Şâfi'⁴² olarak kaydetmektedir. İbn Mukrî olarak şöhret bulup tanınmıştır.

1.1.2. Doğumu ve Tahsil Hayatı

Müellifin doğum tarihi konusunda da farklı rivayetler vardır. es-Sehâvî'ye göre İbn Mukrî –İbn Mukrînin kendi yazısıyla- h.755 (1354) yılı Cumâdiye'l-Ûlâ ayının onbeşinde Ebyât el-Huseyn'de⁴³ dünyaya geldi. Cemâl b. el-Hayyât ise İbn Mukrî'nin bu tarihi daha sonra tashîh edip h.754 olarak değiştirdiğini söylemektedir.⁴⁴ İbn Hacer el-'Askalânî'ye göre İbn Mukrî, h.765 (1364) yılı Cumâdiye'l-Ûlâ ayının 15'nci günü doğmuştur.⁴⁵

³⁵ Keḥḥâle, Mu'cem Ḳabâil el-'Arab, II, 576

³⁶ İbn el-'Îmâd, Şezerât ez-Zehab, IX, 321

³⁷ Doğduğu yer olan Ebyât el-Huseyn'e nisbetle el-Huseynî nisbesini almıştır. (Bkz. ez-Ziriklî, el-A'lâm, I, 310)

³⁸ İbn Kâdî eş-Şuhbe, Tabakât eş-Şâfi'iyye, IV, 109

³⁹ es-Suyûfî, Buğyet el-Vu'ât, I, 444

⁴⁰ es-Sehâvî, eḍ-Ḍav' el-Lâmi', II, 292

⁴¹ İbn Hacer el-'Askalânî, İnbâ' el-Gumr, III, 521

⁴² eş-Şevkânî, Bedr eṭ-Ṭâli', I, 174

⁴³ Zebîd kentine yakın bir köy. Bkz. <http://www.al-aalam.com>

⁴⁴ es-Sehâvî, age, II, 292

⁴⁵ İbn Hacer el-'Askalânî, Aynı eser, III, 521

Müellif Yemen'in Kızıldeniz'e sâhili olan Şerce⁴⁶ bölgesinde dünyaya geldi. Mehâlib'in doğusundaki dağlık bölgede ikâmet eden Benû Şâver kabilesine mensup olduğu rivâyet edilmektedir. İlk tahsilini Ebyât el-Huseyn'de kabilesine mensup şeyhlerin yanında ikmâl eden İbn Muqrî daha sonra Zebîd'e ilim öğrenmek için gitti. et-Tenbîh'in şârihi Cemâl er-Rîmî'den fıkıh; Muhammed b. Zekeriyya, 'Abdullaîf eş-Şercî ve zamanının diğer âlimlerinden Arapça tahsil edip her iki saha ve diğer alanlarda uzmanlaştı.⁴⁷

Nazm ve nesirde mahâret kazanarak tüm ilimlerde çağdaşlarını geride bıraktı. Kendisi için "Yemen onun gibi birisini daha doğurmamıştır" denildi.⁴⁸ Fıkıh, Arapça, mantık ve usul-ü fıkıhda önde gelen âlimlerden biri oldu. Şâni her yere yayıldı. Keskin zekâsı, çabuk kavrayışı ve üstün fikirleriyle eşsiz biriydi. Bu özellikleri nedeniyle Yemen meliklerinin teveccühüne mazhar oldu.⁴⁹ Melik Eşref onu Taiz'deki Mücahidiyye ve Zebîd'deki Nizâmîyye medreselerinde müderris olarak görevlendirdi.⁵⁰

Melik Eşref ona bunun yanısıra bazı idarî görevler de vermiş, İbn Muqrî Mehâlib beldesinin emirliğini üstlenmiş ve Mısır'a elçi olarak tayin edilmişti. Ancak bu görev onun Mecduddîn el-Fîrûzâbâdî'nin (ö.817/1414) ardından kendisinin baş kadılık görevine getirilmesini beklediği için ertelenmişti. Neficede bu beklentisi Melik Nâsır'ın kendisine böyle bir vaadi olmadığı için Fîrûzâbâdî'nin ölümünden sonra o makam boş kaldığı halde bile gerçekleşmedi. Bu isteğinin olmamasına rağmen ilmi çalışmalara, eser tasnifine ve talebe yetiştirmeye devâm etti.⁵¹

⁴⁶ Bkz. el-Hamevî, Mu'cem el-Buldân, III, 334

⁴⁷ es-Sehâvî, age, II, 292

⁴⁸ eş-Şevkânî, el-Bedr et-Tâli', I, 175

⁴⁹ es-Sehâvî, Aynı eser, II, 292; Suyûtî, Buğyet el-Vu'ât, I, 444

⁵⁰ İbn el-İmâd, Şezerât ez-Zeheb, IX, 321

⁵¹ es-Sehâvî, Aynı eser, II, 294; İbn el-İmâd, age, IX, 321; İbn Muqrî, age, s. 10

“Kâmûs” yazarı Mecdudî el-Fîrûzâbâdî⁵² Sultan el-Eşref için her satırı elif (الألف) harfiyle başlayan bir kitap yazmış, Sultan da bunu çok beğenip değer vermişti. Bunun üzerine İbn Muqrî ondan daha mükemmel ve daha önce hiç kimsenin yazmadığı beş farklı ilmin tek bir metinde toplandığı ve ‘Unvân eş-Şeref el-Vâfi olarak adlandırdığı benzeri görülmemiş bir kitap te’lif etti. Bu eser Şâfi’î fikhına dair yazılmış muhtasar bir eserdir, ancak satırların başları, ortası ve sonundaki kırmızı mürekkeple yazılmış harfler aşağıya doğru okunduğunda kitabın ‘arûz, târih, nahiv ve kâfiye dâhil dört farklı ilmi daha ihtivâ ettiği görüldü. Eseri Sultan el-Eşref’e ithâf etmek isteyen İbn Muqrî kitabı sultânın vefatından sonra tamamlayabildi. Eseri sultânın oğlu Melik Nâsır’a takdim edince hem sultânın hem de ülkesinde ve ülke dışında âlimlerin teveccühüne mazhar oldu. İnsanlar eser karşısında hayran kaldılar.⁵³

İbn Muqrî ilimde öyle bir dereceye geldiği kendi asrında ve sonrasında tüm nazarları üzerine çekmeyi başardı. İbn Hacer “Yemen’in âlimi” diyerek ondan övgüyle bahsetti.⁵⁴

İbn Muqrî ile birlikte Resûliler döneminde şiir nazmında adı öne çıkan fakihlerden biri de ‘Abdullah b. Ca‘fer’dir.⁵⁵ Fakîh şairlerin şiirleri genelde ahlak ve fıkıhla ilintiliydi. Onlar kendilerini şairlerden saymamışlar ama yaratılıştan gelen yetenekleri sebebiyle şiir nazmıyla iştigal etmeye devam etmişlerdir. Bu yetenekleri çağdaş edebiyatçılar tarafından takdir görmüştür. Hatta edîb Ebû Bekr el-Bâfi’î fukahâdan pek çok kimse tarafından şiir söylediği için kınanmış buna karşın onlara

---

⁵² Mecdudî Ebû eṭ-Ṭâhir Muhammed b. Ya‘kûb b. İbrâhîm b. ‘Umer el-Fîrûzâbâdî. H.729 yılında Kâzvîn’de doğdu ve orada büyüdü. Yedi yaşında Kur’ân’ı ezberledi. Sekiz yaşındayken Şîrâz’a gitti. Babasından ve Şîrâz ulemâsından dil ve edebiyat öğrendi. Daha sonra Irak’a geçti. Nizâmiye medresesinde müderris olarak görev yaptı. Birçok kimseden ilim öğrendi, Şafedî, Cemâl el-İsnevî, İbn Hişâm gibi pek çok insan da ondan ilim tahsil etti. Kâhire, Anadolu ve Hindistana seyahat etti. Yemen başkadısı Cemâl er-Rîmî’nin vefatından sonra h.796 yılında Zebîd’e geldi. Melik el-Eşref’in ikramına nâil oldu. H.797 yılında Yemen başkadılık görevi kendisine tevdi edildi. Melik el-Eşref güzelliğiyle bilinen kızını onunla evlendirdi. Pek çok kere Mekke’yi ziyaret etti. Gittiği her yerde ikram gördü. Seyahatlerine yanına kitap yüküyle beraber çıkar her konakladığı yerde açıp okurdu. Çok sayıda eser te’lif etti. Çok güçlü bir hâfızası vardı, hatta kendisinin her gece ikiyüz satır ezberlemeden yatmadığını el-Fâsî eserinde aktarmıştır. Doksan yaşına yaklaştığında Zebîd’de vefat etti. (Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn el-‘Îmâd, Şezerât ez-Zehab, IX, 186 -192)

⁵³ es-Seḥâvî, eḍ-Ḍav’ el-Lâmi’, II, 293, 294

⁵⁴ İbn Muqrî, ‘Unvân eş-Şeref el-Vâfi, (neş. girişi) s.8; İbn Hacer, İnbâ’ el-Gumr, III, 521

⁵⁵ el-Ḥabeşî, Ḥayâtu’l-Edeb el-Yemenî fî ‘Aşr Benî Rasûl, s. 198

şiiirle reddiye yazarak kendisinin fıkıh, nahiv, arûz ilimlerinde söz sâhibi olduğunu söylemiştir.⁵⁶

İbn Muqrî'nin babası da oğlunun şiire olan meylini öğrenince çok müteessir olmuş ve oğluna mektup yazarak şiir sahasına dalmadan önce fıkıhta ilerlemesi için onu teşvik etmiştir. Bu fakihlerin söylediği şiirlerin büyük çoğunluğu da fıkıhla alakalıdır. Bunların çoğu ya üstadlarını övmek, ilim öğrenmeye teşvik ve vakti zâyî etmemeyi öğütlemek ya da fıkıh metinlerini övmek için söylenmiştir. İbn Muqrî de hocası Cemâleddîn er-Rîmî'yi öven ve ilme teşvik eden uzunca bir kaside nazmetmiştir.⁵⁷ Yine bazı fakihler hikmet ve tefekkürü konu alan şiirler söylemişlerdir. Bazıları da fikhî konuları açıklamak için nazmetmiştir. Bu şâir fakihlerin en meşhuru hiç kuşkusuz İbn Muqrî'dir ve onun şiirleri pekçok muakkad fikhî meselenin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. 'Mâ-i müşemmes' meselesinde uzunca bir ercûzesini es-Sehâvî zikretmiştir.⁵⁸

Bu dönemde Bedî'îyyât tarzında kasideler nazmedenlerin ilki Resûliler devletinin bir veziri olan Vecîhuddîn el-'Alevî'dir. (ö.803/1400). Tecnîs, tarşî' vesâir bedî'î sanatları isti'mâl ederek Hz. Peygamberi medhettiği ve "el-Cevheru'r-Reffî' ve Devhâtu'l-Ma'ânî fî Ma'rifeti Envâ'i'l-Bedî' ve Medhi'n-Nebiyi'l-'Adnânî" adını verdiği kasidesi şöhret bulmuş ve İbn Hacer ile Fîrûzâbâdî kasideden övgüyle bahsetmiştir. İbn Muqrî'de aynı tarzda kasideler nazmetmiştir. "Cumânât el-Bedî'îyye" adını verdiği Resûllullahı (sav) övdüğü kasidesi meşhurdur. Resûlilerin döneminde bedî'î sanatları nazımda en çok kullanan İbn Muqrî'dir. Kasidelerinde cinâs, tıbbâk tevriye ve isti'âreyi en çok o kullanmıştır.⁵⁹ Kendi çağında rağbet gören bedî'î şiir nazmında el-'İzzu'l-Mavşılî ve Şafîyyuddîn el-Hıllî'nin tarzına uymuştur.⁶⁰

---

⁵⁶ el-Habeşî, Aynı eser, s. 154,155

⁵⁷ el-Habeşî, Aynı eser, s. 156, 157

⁵⁸ el-Habeşî, Aynı eser, s.160

⁵⁹ el-Habeşî, Aynı eser, s.163

⁶⁰ İbn Muqrî, Aynı eser, (neş. girişi) s.14

İbn Muḳrî güzel şiir nazmetmesine rağmen şiire nisbet edilmesini, kendisinin şâir olarak anılmasını kerîh görürdü. Bu konuda onun şu beyitleri zikredilmektedir:⁶¹

بعين الشعر أبصرني أناسٌ   فلما ساءني أخرجت عينه
خروجا بعد راءٍ كان رأيي   فصار الشعر مني الشرع نفسه

Şiirlerinde tecnîs, tarşî ve bedî‘î sanatları çok kullanmıştır. El-Ḥazrecî onun şiirlerinin çoğunda kendisinden başka şâirleri âciz bırakacak derecede tecnîs isti‘mâli ve garip manaları istinbât için çabaladığını aktarır.

Yine el-Ḥarîrî’nin üzerine üçüncüsünü yazmaya kimsenin gücünün yetemeyeceğini söyledikleri iki beytinin üzerine aynı tarzda kasîde nazmetmiş ve bu beyitlerin sayısı elliye ulaşmıştır. Harîrî’nin beyitleri şunlardır:⁶²

سِمٌ سِمَةٌ تُحَمَدُ أَتَارُهَا   فَشُكْرٌ لِمَنْ أَعْطَى وَلَوْ سِمْسِمَةً
وَالْمَكْرَ مَهْمَا اسْطَعْتَ لَا تَأْتِيهِ   لِتُقْتَبِي السُّودَدَ وَالْمَكْرُمَةَ

İbn Muḳrî’ye ait beyitlerden bir kısmının sağdan sola doğru okunduğunda *medh*, soldan sağa doğru okunduğunda *zem* anlamına geldiği zikredilmektedir.⁶³

1.1.3. Vefâtı

Seksenüç yıl yaşayan İbn Muḳrî hayatının her döneminde ilimle iştiğal etmiş, eser te’lîfi ve talebe yetiştirmek için gayret sarfetmiştir. Kendini ilme adayan, ilmin kölesi zamanının efendisi olan İbn Muḳrî seleflerinden aldığı ilmi haleflerine devretmiş, dâr-ı bekâya göçettikten sonra telîf ettiği eserleriyle dâr-ı fenâda ilim tâliblerinin gönüllerinde yaşamaya devam etmiştir. Uzun ve verimli bir yaşantıdan

⁶¹ İbn el-Muḳrî, age, (neş. gir.), s. 11

⁶² Eş-Şevkânî, el-Bedr eṭ-Ṭâli‘, I, 176

⁶³ İbn el-Muḳrî, Aynı eser, (neş. gir.), s. 13

sonra hicrî 837 (1433) yılı Safer ayının sonunda Pazar günü Zebîd’de ebedî âleme göçetti.⁶⁴

1.1.4. Eserleri

1.1.4.1. el-İrşâd fî İhtisâr el-Hâvî

Necmuddîn ‘Abdulgaffâr b. ‘Abdulkerîm el-Ğazvinî’nin (ö.665/1266) Şâfi‘î mezhebinde çok muteber bir fıkıh kitabı olan “el-Hâvî eş-Şağîr” isimli eserinin muhtasarıdır. İbn Muğrî el-Ğazvinî’nin eserini ihtisar etmiş, müşkil ibâreleri açıklamış ve ihmâl edilen pek çok noktayı eklemiştir. Eser 1320/1902’de Mısır’da basılmıştır.⁶⁵ el-İrşâd isimli bu eseri Muhammed b. Ebî Şerîf el-Mağdisî (ö.903/1497), İbn Hacer el-‘Askalânî (ö.852/1448), Muhammed b. eş-Şalâh el-Lârî eş-Şâfi‘î (ö.979/1571) şerhetmiş, Burhâneddîn İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî el-Ğibâkî (ö.850/1446) ile Ahmed b. Şadaka b. eş-Şîrafi el-Mışrî (ö.905/1499) manzum hale getirmiş ve Ahmed b. Muhammed el-Haţîb el-Ğaşalânî (ö.923/1517) telhîs etmiştir.⁶⁶

1.1.4.2. İhlâş en-Nâvî fî (min) İrşâd el-Gâvî ilâ Mesâlik el-Hâvî

“el-İrşâd fî İhtisâr el-Hâvî” üzerine yazdığı iki ciltlik şerhtir.⁶⁷ İbn Muğrî ile birlikte Ķuţbeddîn Ahmed b. el-Hasan el-Gâlî (779/1377), muşannifin torunu Ebû ‘Abdullah Muhammed, Ebû ‘Abdullah Muhammed en-Nâşîrî el-Yemenî (ö.874/1469) ve diğerk birçok âlim “el-Hâvî eş-Şağîr” adlı eseri şerhetmiş, el-Melik el-Mueyyed İsmâ‘îl b. ‘Alî el-Eyyûbî (ö.732/1331), Zeynuddîn ‘Alî b. Huseyn el-Mavşîlî (ö.755/1354) ve Zeynuddîn ‘Umer b. Muzaffer el-Verdî (ö.749/1348) manzum hale çevirmiştir. Şerhler üzerine de birçok hâşiye yazılmıştır.⁶⁸ “İhlâş en-Nâvî” üç cilt halinde 2004 yılında Dâr el-Kütüb el-‘İlmiyye tarafından Beyrut’ta neşredilmiştir.

⁶⁴ es-Seğhâvî, Şezerât ez-Zeheb, IX, 322

⁶⁵ Serkis, Mu‘cem Maţbû‘ât el-‘Arabiyye ve el-Mu‘arabe, II, 248; Fihrist el-Kutub el-‘Arabiyye el-Mevcûde bi’-d-Dâr, I, 496

⁶⁶ Kâtip Çelebî, Keşf ez-Zunûn, I, 69

⁶⁷ Rieu, Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum, s.202

⁶⁸ Kâtip Çelebî, Aynı eser, I, 625–627

1.1.4.3. Dîvân İbn el-Muqrî

İbn Muqrîye ait kasîdelerden oluşan dîvândır. Eser 1305 (1888) yılında Bombay’da basılmıştır.⁶⁹

1.1.4.4. Ravḍ eṭ-Ṭâlib

Muhyiddîn Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Şeref en-Nevevî’nin (ö.676/1277) ‘‘Ravḍa eṭ-Ṭâlibîn ve ‘Umde el-Mutteḳîn’’ adlı eserinin muhtasarıdır.⁷⁰ İbn Muqrî dışında Necmuddîn ‘Abdurrahmân b. Yûsuf el-İşbahânî (ö.751/1350), Şihâbeddîn b. Arslân Ahmed b. el-Hüseyn er-Remlî (ö.844/1440) en-Nevevî’nin eserini ihtisar etmiş ve bu eser üzerine birçok şerh ve haşiye yazılmıştır.⁷¹ Zekerîyya b. Muhammed el-Enşârî’nin ‘‘Ravḍa eṭ-Ṭâlibîn’’ üzerine yazdığı ‘‘Esnâ el-Meṭâlib’’ (Şerh Ravḍ eṭ-Ṭâlib) adlı şerhi 2001 yılında dokuz cilt olarak Beyrut’ta basılmıştır.

1.1.4.5. ‘Unvân eṣ-Şeref el-Vâfî

Bu çalışmamıza konu olan eseridir.

1.1.4.6. Târîḥ Şerefiddîn İsmâ‘îl b. Ebî Bekr b. el-Muqrî

Yemen târihi hakkındadır.⁷²

1.1.4.7. el-Ḳaṣîde et-Tâiyye fi et-Tezkîr

İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî bu kasideyi şerhetmiştir.⁷³

1.1.4.8. el-Ferîde el-Câmi‘a li el-Ma‘ânî er-Râi‘a

Bedî‘iyyesine dâir yazdığı şerhtir.⁷⁴

⁶⁹ Hân, Mu‘cem Maṭbû‘ât el-‘Arabiyye fi Şibh el-Ḳarra el-Hindiyye el-Bâkistâniyye, s.480; Serkis, age, II, 247

⁷⁰ Brockelmann, GAL, II, 244; Suppl., II, 254

⁷¹ Kâtip Çelebî, Aynı eser, I, 919,929; el-Bağdâdî, Hediyye el-‘Ârifîn, I, 216

⁷² Kâtip Çelebî, Aynı eser, I, 310

⁷³ Kâtip Çelebî, Aynı eser, II, 1336

⁷⁴ el-Bağdâdî, İdâh el-Meknûn fi ez-Zeyl ‘alâ Keşf ez-Zunûn, II, 189

1.1.4.9. Mertebe el-Vucûd ve Menzile eş-Şuhûd

1.1.4.10. ez-Zerî‘a ilâ Naşr eş-Şerî‘a

1.1.5. Ahlâkı ve Özellikleri

Vefâlı ve son derece zekî biriydi. İbn Hacer ‘‘Yemen’de ondan daha zekî birini görmedim’’ demiştir.⁷⁵ İbn Hacer kendisiyle h.800 ve 806 yıllarında biraraya geldiğini ve her defasında ona karşı olan sevgisinin arttığını belirtmektedir.⁷⁶

Yaratıcılık, parlak bir zekâ, keskin görüşlülükle nitelendirilen İbn Muqrî için bunun yanısıra günün başında olanı sonradan hatırlayamayacak derecede unutkan biri olduğunun söylenmesi de garâbet örneğidir.⁷⁷

el-‘Afîf en-Nâşirî, onun talebelerinin İbn Muqrî’nin çok zikir ve ibadet eden biri olduğunu söylediklerini belirtmektedir.⁷⁸

1.1.6. Hocaları ve İlmî, Siyâsî, Dînî Görüşleri

Şâfi‘î fukahâsından olan İbn Muqrî, İbn ‘Arabî ve onun fikirlerine tâbi olan mutasavvıfların görüşlerine şiddetle karşı çıkmıştır. Bu konuda iki risâle ve pek çok kaside yazmıştır.⁷⁹ İbn Kâdî Şuhbe ‘‘Tabakât’’ında İbn Muqrî’nin, İbn ‘Arabî taraftarlarıyla yaptığı munâzaralarda onların görüşlerini delillerle çürüttüğünü ve bu konuda Allah’ı noksânlık ve kusurdan tenzih eden kasideler yazdığını belirtir.⁸⁰

1.1.6.1. Hocaları

1.1.6.1.1. Kâdî Cemâleddîn Muhammed b. ‘Abdillah er-Rîmî el-Yemenî (ö.791/1388)

İbn Muqrî ilk tahsiline mensup olduğu kabilenin şeyhlerinin yanında başladı. Daha sonra Zebîd’e ilim tahsili için intikal etti. Burada Kâdî Cemâleddîn Muhammed b. ‘Abdillah er-Rîmî el-Yemenî’den (ö.791/1388) fıkıh ilmi tahsil etti.

⁷⁵ eş-Şevkânî, el-Bedr et-Tâli‘, I, 176

⁷⁶ İbn Hacer, İnbâ‘ el-Gumr, III, 521; eş-Şevkânî, Aynı eser, I, 176

⁷⁷ İbn Muqrî, age, s.10; eş-Şevkânî, age, I, 177; es-Sehâvî, ed-Đav’ el-Lâmi‘, II, 295

⁷⁸ es-Sehâvî, Aynı eser, II, 295

⁷⁹ eş-Şevkânî, Aynı eser, I, 177

⁸⁰ es-Sehâvî, Aynı eser, II, 294

Bu ilimde derinleşen Er-Rîmî, şafi'î furû'u (fıkıh) konusunda Ebû İshâk İbrahim b. 'Alî eş-Şîrâz'î (ö.476/1083) tarafından te'lif edilen ve Şafi'î mezhebince en çok tercih edilen beş meşhur eserden biri olan "et-Tenbîh" adlı kitabın şarihlerindedir. Yemen'in sâhibi (Melik) el-Eşref İsmâ'îl târîhe dâir yazdığı eserinde, hicrî 788 (1386) yılı Zilhicce ayının başında Kâdî Cemâleddîn'in "et-Tefkîh fi Şerh et-Tenbîh" adlı yirmidört ciltten müteşekkil kitabını kendisine ithâf ettiğini, kendisinin de bunun karşılığında onu kırksekiz bin dirhemle ödüllendirdiğini anlatır.⁸¹

Kâdî Cemâleddîn er- Rîmî⁸² Zebîd kentinde uzun bir süre başkadılık görevini icra etmiştir. "el-Ma'ânî eş-Şerîf", "Buğyet en-Nâsik fi el-Menâsik", "Hulâşa el-Ĥavâtîr" eserlerinden bazılarıdır. Muharrem ayı başlarında kadılık görevini sürdürürken Zebîd'de vefat etmiştir.⁸³

Ayrıca İbn Muqrî, Muhammed b. Zekeriyya, 'Abdullaṭîf eş-Şercî ve zamanının diğer âlimlerinden Arap dili ve edebiyatına dâir ilimleri tahsil etti.⁸⁴

1.1.6.1.2. İstifâde Ettiği Diğer Hocalar

İbn el-Muqrî zamanının diğer âlimlerinin bilgisinden de istifade etmeye gayret etmiştir. es-Seḥâvî, Şemsuddîn 'Alî b. el-Ḥâsen el-Ḥazrecî'den (ö.812/1410) İbn Muqrî'nin kendisine Mütenebbî'nin dîvânını okuduğunu ve onun anlayış ve zekasından dolayı ondan, onun kendisinden istifâde ettiğinden daha fazla istifâde ettiğini ve dîvânın tamamını kendisine okumasını arzu ettiğini ancak bir engel çıktığı için bunun gerçekleşmediğini söylediğini aktarır.⁸⁵

İstifâde ettiği diğer bir bilgin muhaddis İbn Ḥacer el-'Asḫâlânî'dir. İbn Ḥacer Mu'cem'inde İbn el- Muqrî'den çok istifade ettiğini ve kendisine ait şiirlerini topladığı "Ḍav' eş-Şihâb" adlı eseri ona okuduğunu belirtir.⁸⁶

⁸¹ Kâtip Çelebî, Keşf ez-Zunûn, I, 490,491

⁸² er-Reymî olarak da telaffuz edilmektedir.

⁸³ İbn el-'Îmâd, Şezerât ez-Zeheb, VIII, 555,556

⁸⁴ es-Seḥâvî, Aynı eser, II, 292

⁸⁵ es-Seḥâvî, Aynı eser, II, 293

⁸⁶ es-Seḥâvî, Aynı eser, II, 294

1.2. ‘UNVÂN EŞ-ŞEREF EL-VÂFÎ

1.2.1. Kitabın İsmi

Müellifin bu eseri kaynaklarda farklı şekillerde zikredilmektedir. Kâtip Çelebi kitabı “ ‘Unvân eş-Şeref el-Vâfi fi’l-Fıkh ve’n-Nahv ve’t-Târîh’”; İbn el-‘Îmâd “ ‘Unvân eş-Şeref el-Vâfi’”; İbn Kâdî Şuhbe “ ‘Unvân eş-Şeref fi’l Fıkh’”; es- Suyûtî, es-Sehâvî, İbn Hacer “ ‘Unvân eş-Şeref’”; Bağdatlı İsmâ‘îl Paşa “ ‘Unvân eş-Şeref el-Vâfi fi’l- Fıkh ve’n-Nahv ve’l-‘Arûd ve’l-‘Kavâfi’” olarak kaydetmiştir.⁸⁷

Eserin Princeton Üniversitesi Kütüphânesi Garrett Koleksiyonu Yahuda Bölümü’ndeki yazması ‘Unvân al-sharaf olarak kaydedilmiştir.⁸⁸

1.2.2. Önemi, Özellikleri ve Metodu

İbn Muqrî bu eserini ne kendinden öncekilerden ne de kendi asrındaki müelliflerden ilham alarak yazmıştır. O daha önce hiç kullanılmamış bir tarzı deneyerek şekil bakımından harika sayılan bir eser meydana getirmiştir. Bu eseri yazarak sâhip olduğu üstün yeteneğe ve zekâsına dikkatleri çekmeyi başarmış ve akranları arasında üstün konumunu herkese göstermiştir.

Eseri tahkik eden el-Enşârî, ‘İbn Muqrî bu eserinde yaratıcı mıdır, ilk defa mı bu tarzda bir eser yazılmıştır?’ sorusuna cevap ararken kudemânın te’lîf konusunda ileri sürdükleri bazı şartlara dikkat çekmektedir. Kudemâya göre bir müellif ya mana (içerik) bakımından daha öncekilerin söylemedikleri veya yazmadıkları yeni şeyler söylemeli ve yazmalı ya da eserin te’lîfinde şeklen yeni bir üslup kullanmalıdır. Onlara göre te’lîf yedi şey dışında gerçekleşmez, yani bu yedi şarttan biri sağlanmıyorsa o esere te’lîf edilmiş denemez⁸⁹:

1. Daha önce te’lîf edilmemiş bir konuda yazılması, yeni bir şeyin îcâd edilmesi

⁸⁷ İbn el-‘Îmâd, age, IX, 321; İbn Kâdî Şuhbe, age, IV, 109; es- Suyûtî, Buğyet el-Vu‘ât, I, 444; es-Sehâvî, eđ-Đav’ el-Lâmi‘, II, 293; İbn Hacer, İnbâ’ el-Gumr, III, 521; eş-Şevkânî, el-Bedr eđ-Tâli‘, I, 175; el-Bağdâdî, Hediyye el-‘Arifîn, I, 216

⁸⁸ Mach, Catalogue of Arabic Manuscripts in the Garrett Collection, s.4

⁸⁹ İbn Muqrî, age, (neş.gir.) s.18; Hülâşa el-Eşer fi A‘yân el-Karn el-Hâdî ‘Aşar, IV, 41

2. Eksik kalan bir eserin/konunun tamamlanması
3. Kapalı, anlaşılması güç olanın şerhedilmesi
4. Gereğinden fazla uzatılan bir eserin -muhtevâsında bir eksiklik vâkî olmadan- kısaltılması
5. Karışmış olanın tertib edilmesi
6. Musannifinin hata ettiği bir konuda bu hatasının açıklanması
7. Dağınık olanın biraraya getirilmesi

İnsanların dikkatini çekebilecek, ilgi uyandıracak eserler özgün olursa ve sahaya muhtevâ ya da şeklî açıdan bir yenilik getirebiliyorsa bunun yeni olduğu kabul edilebilir, aksi takdirde yapılan iş eskiden yapılagelenlerin taklîdinden öteye geçemez.

El-Enşârî'nin de belirttiği gibi İbn Muqrî'nin bu eseri bir yaratıcılık örneğidir, bir metinde beş farklı konunun birarada işlenebilmesi uzun ve yorucu matematiksel bir çabanın eseri olabilir ve bu iş sadece yetenekli ve sahasında yetkin insanlara nasip olur, onların sayıları da çok fazla değildir.

İbn Muqrî bu eserinde şeklî açıdan yaratıcılık örneği sergilemekte ancak kitabın içeriği bakımından ele alındığında seleflerinin aynı konudaki te'liflerini taklit ettiği görülmektedir.⁹⁰

Bazı kitapların birden çok kitabı ihtiva ettiği görülebilmektedir. Mesela kitabın tüm sayfaları boyunca üstte bir kitap, hemen altında diğer bir kitap, haşiye kısmının sağ ve sol taraflarında da birer kitap müellif tarafından kaleme alınabilmektedir.⁹¹ Bunun gibi birtakım yenilikler okuyucu tarafından sayfalar açıldığında kolayca farkedilebilmektedir. Ancak İbn Muqrî'nin eserinde durum bunun tersidir. Eğer tüm sayfalar boyunca metinde farklı mürekkepler kullanılsa veya müellif tarafından bu

---

⁹⁰ İbn Muqrî, age, (neş.gir.) s.20

⁹¹ Bkz. <http://almajidcenterforums.org>

durum açıklanmasa okuyucu bu kitabın birden çok kitabı ihtivâ ettiğinin farkına varamaz, bu ancak müellifin işâretiyle bilinebilir.⁹²

İbn Mukrî, eserinin baş tarafında ifâde ettiği gibi muhtasar bir şafi‘î fıkıh kitabı olan bu eserde fıkıh ilmi haricinde dört farklı risâleyi tek bir metne dercetmiştir. Eser fıkıh, arûz, târih, nahiv ve ilm-i kâfiyeden müteşekkildir. Eser ufkî (sağdan sola) okunduğunda muhtasar fıkıh kitabıdır. Satır başlarındaki kırmızı renkli harf ya da harfler amûdî (yukarıdan aşağıya) olarak okunduğunda arûz, ortada ikinci sütündeki kırmızı mürekkeple yazılı harf(ler) baştan aşağıya doğru okunduğunda Benû Resûl Devleti târihi, sayfanın satırlarının en sonundaki kırmızı renkli harf(ler) baştan aşağıya doğru okunduğunda ilm-i kavâfi, tarih ile kâfiye kısmı arasında kalan sütun baştan aşağıya doğru okunduğu takdirde nahve dâir yazılmış risale ortaya çıkmaktadır. Yani eser muhtasar fıkıh kitabıyla birlikte arûz, târih, nahiv ve kâfiye olarak dört risaleden teşekkül etmiştir.⁹³

Bu eser kendi alanında bir çığır açmıştır. Bundan dolayı bu işi ilk yapan olma şerefi İbn Mukrî’ye aittir. Ondan sonra bu tarz eser te’lif etmek için gayret edenlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. Nitekim kaynaklarda bu eserin benzerini yazmak için bazı bilgilerin çaba sarfettiklerini görmekteyiz.

es- Suyûfî Mekke’de iken bir gün içerisinde aynı tarzda bir eser yazdığını mecmû‘unu nahiv metninde topladığı, arûz, me‘ânî, bedî‘ ve târih ilminden müteşekkil bu esere ‘‘En-Nefha el-Miskiyye ve’t-Tuħfe el-Mekkiyye’’ adını verdiğini belirtmektedir.⁹⁴ Kâtip Çelebî, es- Suyûfî’nin h.869 (1465) yılı Recep ayında tamamladığı bu eserinin 166 satırdan ibâret olduğunu ifade etmektedir.⁹⁵ ‘‘Unvân eş-Şeref’’in Princeton Üniversitesi Kütüphânesi Garrett Koleksiyonu’nda bulunan yazmasının metin kısmının -vikâye yaprakları hâriç- yetmişaltı varak ve her sayfada onyeddi satır olduğu gözönünde bulundurulursa son sayfadaki beş satırla birlikte toplam satır sayısının 2589’a ulaştığı görülmekte, bu da kitabın es-

⁹² Bkz. Ek-100: ‘Unvân eş-Şeref Yazması, 1. Sayfa (Princeton Üni. Kütüp. Els No: 366)

⁹³ Bkz. Ek-11: ‘Unvân eş-Şeref el-Vâfi Matbaa el-‘Azîziyye Baskısı (Halep)

⁹⁴ es- Suyûfî, Buğyet el-Vu‘ât, I, 444; Kâtip Çelebi, Keşf ez-Zunûn, II, 1176

⁹⁵ Kâtip Çelebî, Aynı eser, II, 1969

Suyûfî'nin eserinden ne kadar daha geniş ve kapsamlı olduğunu gözler önüne sermektedir.

Bu eser için bazıları şöyle demiştir:⁹⁶

لَهَذَا كِتَابٌ لَا يُصَنَّفُ مِثْلَهُ   لِصَاحِبِهِ الْجُزْءُ الْعَظِيمُ مِنَ الْحَظِّ
عَرُوضٌ وَ تَارِيخٌ وَ نَحْوٌ مُحَقَّقٌ   وَ عِلْمٌ الْقَوَافِ وَ هُوَ فِقْهُ أُولَى الْحِفْظِ
فَأَعْجَبُ بِهِ حُسْنًا وَ أَعْجَبُ أَنَّهُ   بَطْنٌ مِنَ الْمَعْنَى خَمِيصٌ مِنَ اللَّفْظِ

Kâtip Çelebî, Kâdî Bedreddîn Muhammed b. Muhammed ed-Dimyâtî'nin (ö.878/1473) aynı şekilde toplam yedi ilmi içeren bir kitap yazdığını kaydetmiştir.⁹⁷

İbn Muqrî eserinin ana metni olan fıkıh kısmını İmâm Şâfi'î mezhebine göre bablara ayırarak tertip etmiştir. Babların tanziminde müellif mezhep fukahâsının üslubuna uygun tarzda hareket etmiştir. Dakîk fikhî istilahlar istihdâm eden müellif manaları açık ve anlaşılır ibârelerle ifâde etmeye gayret etmiştir.

1.2.2.1. Kitabı Te'lîf Ediş Sebebi ve Te'lîf Ediliş Tarihi

İbn Muqrî arûza dair kısa risalenin başlangıcında kitabı te'lîf nedenini açıklarken el-Melik el-Eşref İsmâ'îl'in kendisinden bu eseri te'lîf etmesini istediğini belirtiyor.

"أمر بتأليف هذا الكتاب وجمعه مولانا السلطان الملك الأشرف إسماعيل بن العباس-أدام الله أيامه- الخ..."

Müellif nahiv kısmının sonunda kendi hayatından kısaca bahsettiği bölümde el-Melik en-Nâşır Ahmed'in kendisine bir vaadi olduğunu kendisinin de bu sözün yerine gelmesini beklediğini söylemektedir.⁹⁸ Kaynaklar İbn Muqrî'nin sultan tarafından kendisinin başkadılık makamına getirilmesini beklediğini ancak bu isteğinin yerine getirilmediğini zikretmektedir. Kendisinin Fîrûzâbâdî gibi o makama

⁹⁶ İbn el-İmâd, Şezerât ez-Zeheb, IX, 321

⁹⁷ Kâtip Çelebî, age, II, 1176

⁹⁸ İbn Muqrî, age, s.190

getirilmesini arzuladığı ancak Fîrûzâbâdî'nin ölümünden önce o makam boş kaldığı halde bu isteğinin gerçekleşmediği görülmektedir. Fîrûzâbâdî her satırı elif (الألف) harfiyle başlayan bir kitap yazmış ve bunu sultana ithâf etmişti. Sultân eseri çok beğenip takdir etmişti. İbn Muqrî de onun bir benzerini hatta daha mükemmelini meydana getirerek aynı taltif ve takdire mazhar olmak istedi. Ancak eseri sultanın vefatından sonra tamamlayabildi.⁹⁹

““Unvân eş-Şeref el-Vâfi” adlı bu eserin yazılışına ne zaman başlandığı ne kadar sürdüğü hakkında bir bilgiye ulaşamadık. Müellif eserinde te'lîfin tamamlandığı tarihi zikretmektedir ancak yazılış süreci hakkında detaylı bilgi vermemektedir. Eserin kısa bir sürede bitirilmesi mümkün değildir. Zirâ bahsedildiği gibi müellif dört farklı risâleyi tek bir metnin içine koyabilmek için sütunlara harfleri yerleştirmek gibi güç bir işi başarmak zorundadır. Müellif nahiv risâlesinin son kısmında genç yaşta h.782 (1380) yılında Ebyât el-Huseyn'den el-Ebvâb el-Eşrefiyye'ye göç ettiğinden bahseder. Sonra Zebîd kentine geçmiş ve burada h.794 (1392) Ramazan ayına kadar ilim tahsil etmiştir. Bu tarihe kadar ilim öğrendiği için eser te'lîfine tahsil hayatının bitiminde başlaması akla daha yatkındır. Bu tarihten sonra Sultan el-Eşref İsmâ'îl onu Mücahidiyye medresesine müderris olarak atamıştır. Eseri, 1392 yılıyla ferağ kaydındaki târih olan 1401 yılları arasında yazması kuvvetle muhtemeldir.

1.2.2.2. Ferâğ Kaydı

İbn Muqrî bu eserini h.804 (1401) yılı Muharrem ayının sekizinci gününde tamamladığını nahiv risalesinin sonunda ifade etmektedir.

"وَكَانَ الْفَرَاغُ مِنْ تَأْلِيفِ ذَلِكَ فِي الثَّامِنِ مِنْ عَرَفَةَ سَنَةَ ثَلَاثٍ وَ ثَمَانِمِائَةٍ... وَصَلْتُ إِلَيَّ هَذَا التَّارِيخِ يَوْمَ الثَّامِنِ مِنَ الْمُحَرَّمِ سَنَةَ أَرْبَعٍ وَ ثَمَانِمِائَةٍ... الخ "

Eserin Târîhî Benî Rasûl risalesinde müellifin kaydı tarih kısmının h.804 yılı Muharrem ayı ikinci gününde tamamladığını belirtmektedir.

⁹⁹ Eş-Şevkânî, el-Bedr et-Ṭâli', I, 175

"كَمَلْ هَذَا التَّارِيخُ وَ بِتَمَامِهِ يَتِمُّ الْكِتَابُ فِي الْيَوْمِ الثَّانِي مِنْ شَهْرِ الْمُحَرَّمِ أَحَدِ أَشْهُرِ سَنَةِ أَرْبَعٍ
وَتَمَانِينَ... الخ"

1.2.3. Tahkikleri, Yazma ve Matbu Nüshaları

1.2.3.1. ‘Unvân eş-Şeref el-Vâfi’nin Yazma Nüshaları

a. Rodos Hâfız Ahmet Ağa Kütüphânesi Yazma Nüshası

Eser 506 numarada kayıtlıdır. Tam adı “‘Ünvânü’ş-şerefi’l-vâfi fi’l-luga ve’t-târîh ve’n-nahv ve’l-‘arûz ve’l-kavâfi” olarak geçmektedir. Müellifin adı Şerafeddin b. al Mukrî İsmâ‘îl b. Ebî Bekr el Yemenî olarak kaydedilmiştir. Hicri 896 (1490) yılında istinsâh edilmiştir. Eser 1b-87b sayfaları arasındadır. Her sayfada onbeş satır mevcuttur. Yazımda siyah ve kırmızı renkte iki farklı mürekkep kullanılmıştır. Dış ölçüsü 265x180, iç ölçüsü 180x120 mm’dir.¹⁰⁰

b. Princeton Üniversitesi Kütüphânesi Yazma Nüshası¹⁰¹

Eser 366 numarada kayıtlıdır. Tam adı “‘Unwân al-sharaf al-wâfi fi’l-fiqh wa’l-nahû wa’l-târikh wa’l-‘aruḍ wa’l-qawâfi” olarak geçmektedir. 1a sayfasında bu mecmuanın İbn Mukrî’nin eseriyle birlikte Şihâb er-Remlî’nin “‘Şurûṭ el-İmâme” ile Muhammed er-Remlî’nin eser üzerine yazdığı şerhini ihtiva ettiği kayıtlıdır. Eser 1b-78a sayfaları arasındadır. Her sayfada onyeddi satır mevcuttur. İlyas b. Hıdr b. Muhammed b. Cibrîl el-Hanbelî tarafından nesih hattıyla h.840 (1436) yılında istinsâh edilmiştir.¹⁰²

c. Melik Suûd Üniversitesi Kütüphânesi Yazma Nüshası

Eser 7213 numarada kayıtlıdır. Tam adı “‘Unvân eş-Şeref el-Vâfi fi’l-Fıkh ve’t-Târîh ve’l-‘Arûḍ ve’n-Nahv ve’l-Ḳavâfi” olarak geçmektedir. Müellifin adı İbn Mukrî İsmâ‘îl b. Ebî Bekr olarak kaydedilmiştir. Nâsîh Ba Kâsım b. ‘Abdurrahman

¹⁰⁰ <http://www.konyayazmakutub.gov.tr>

¹⁰¹ Ek-1: ‘Unvân eş-Şeref Yazması, 1b.

¹⁰² <http://diglib.princeton.edu>

tarafından h.1127 (1715) yılında istinsâh edilmiştir. Eser yetmişaltı varaktan oluşmaktadır. Her sayfada onyedî satır mevcuttur. Yazımda siyah ve kırmızı renkte iki farklı mürekkep kullanılmıştır. Dış ebâdî 18,5x15 cm'dir.

1.2.3.2. 'Unvân eş-Şeref el-Vâfi'nin Matbû Nushaları

a. 'Unvân eş-Şeref el-Vâfi fi'l-Luga ve't-Târîh ve'n-Nahv ve'l-'Arûd ve'l-Ğavâfi

Yûsuf Elian Serkis kitaptan ve matbularından bahsederken 1272 (1856) yılında Haydarâbâd'da 105 sayfa , Halep Azîziye Matbaası'nda 1294 (1877) yılında, 1309 (1891) yılında Muhammed Muştafâ Matbaası'nda 123 sayfa , el-Muqtetaf Matbaası'nda 1317 (1900) yılında 97 sayfa olarak basıldığını kaydetmektedir.¹⁰³

b. 'Unvân eş-Şeref el-Vâfi fi'l-Fıkh ve't-Târîh ve'n-Nahv ve'l-'Arûd ve'l-Ğavâfi

Dr. Ahmed Hân eseri Hâdî 'Alî'nin tahkik ettiğini h. 1272 (1856) yılında taşbaskıyla neşredildiğini kaydetmektedir. 111 (3+105+3) sayfadan ibârettir.¹⁰⁴

c. 'Unvân eş-Şeref el-Vâfi bi 'ilm el-Fıkh ve't-Târîh ve'n-Nahv ve'l-'Arûd ve'l-Ğavâfi

Muhammed Huseyn el-Leknevî'ye ait Matba'a-i 'Alî'de h.1272 (1855) yılında taşbaskı olarak neşredilmiştir. Eser 102 sayfadır.¹⁰⁵

d. 'Unvân eş-Şeref el-Vâfi fi'l-Fıkh ve't-Târîh ve'n-Nahv ve'l-'Arûd ve'l-Ğavâfi

Hindistan'da h.1272 (1855) yılında 117 sayfa olarak taşbaskı olarak neşredilmiştir.

Kâhire'de el-Matbaa el-Behiyye es-Seniyye el-Mısıriyye'de h.1309 (1891) yılında 113 sayfa olarak basılmıştır.¹⁰⁶

¹⁰³ Serkis, Mu'cem Matbû'ât el-'Arabiyye ve'l-Mu'arrabe, II, 249

¹⁰⁴ Hân, Mu'cem Matbû'ât el-'Arabiyye fi Şibh el-Ğarra el-Hindiyye el-Bâkistâniyye s.480

¹⁰⁵ Hân, age, ay.

¹⁰⁶ Şâlihiyye, el-Mu'cem eş-Şâmil li't-Turâş el-'Arabî el-Matbû', V, 137

e. ‘Unvân eş-Şeref el-Vâfi fî ’ilm el-Fıkh ve’l-‘Arûđ ve’t-Târîh ve’n-Nahv ve’l-**Ķavâfi**¹⁰⁷

‘Abdullah İbrâhîm el-Enşârî tarafından tahkiki yapılan eser h.1392 (1976) yılında Devha’da neşredilmiştir. İlk baskısında müellifin biyografisine yer vermeyen ve metinde gizli olan dört risâleyi ayrı ayrı vücuda getirmeyen nâşir bu eksiklikleri tamamladıktan sonra tahkikli neşir 214 sayfa olarak h.1417 (1996) yılında ‘Âlem el-Kütüb tarafından Beyrut’ta basılmıştır.¹⁰⁸

---

¹⁰⁷ Ek-2: ‘Unvân eş-Şeref el-Vâfi Matbaa el-‘Azîziyye Baskısı (Halep)

¹⁰⁸ İbn Mukrî, ‘Unvân eş-Şeref el-Vâfi

1.2.4. Kitabın Bölümleri

1.Fıkıh

İbn Muqrî bu eserini te'lif ederken konuların bablara ayrılarak taksiminde seleflerinin yoluna tâbi olmuştur. Kitabın öncelikle sekiz ana başlık altında toplandığı görülmektedir:

- I. Kitâbu't-Ṭahâre (كتاب الطهارة)
- II. Kitâbu'l-Buyû' (كتاب البيوع)
- III. Kitâbu'l-Ferâid (كتاب الفرائض)
- IV. Kitâbu'n-Nikâh (كتاب النكاح)
- V. Kitâbu's-Şidâk (كتاب الصداق)
- VI. Kitâbu't-Ṭalâk (كتاب الطلاق)
- VII. Kitâbu'l-Îmân (كتاب الايمان)
- VIII. Kitâbu'l-Cinâyât (كتاب الجنایات)
- IX. Kitâbu'l-Ḳaḏâ' (كتاب القضاء)

Daha sonra her kitap bablara ayrılmıştır. Kitapta toplam 145 bab mevcuttur.

2. 'İlmu't-Târîh- Devlet Benî Rasûl

İbn Muqrî târih kısmına Allah'a hamd ve resulüne salavat ile başlıyor ve bu kısımda kuruluşundan itibaren Resûliler devleti hakkında özet bilgiler veriyor. Bu devletin meliklerinden övgüyle bahsediyor, onları yeryüzünün en üstün en faziletli melikleri olarak nitelendiriyor. Allahın dünya ehli üzerine açtığı bir hayır kapısı olarak övgüyle bahsettiği ilk sultan Nûruddîn 'Umer b. 'Alî er-Rasûlî'nin h.626 (1229) yılında başa geçişinden öldürüldüğü h.646 (1249) yılına kadar yirmibir yıl süren saltanatında önemli olaylara kısaca değiniyor. Daha sonra kuruluştan h.804

(1401) yılına kadar devletin başına geçen sultanlar ve saltanatları sırasında vukûbulan siyâsi ve içtimâî olaylara ışık tutuyor.

İbn Muqrî'nin târih risâlesinde adını zikrettiği melikler ve başa geçiş tarihleri şunlardır:

1. el-Melik el-Manşûr Nûruddîn 'Umer b. 'Alî er-Rasûlî
h.626 (1229)
2. el-Melik el-Muzaffer Şemsuddîn Yûsuf
h.647 (1249)
3. el-Melik el-Eşref 'Umer
h.694 (1295)
4. el-Melik el-Mueyyed Dâvud b. Yûsuf
h.696 (1297)
5. el-Melik el-Mucâhid Seyfuddîn
h.721 (1321)
6. el-Melik el-Efđal el-'Abbâs
h.764 (1363)
7. el-Melik el-Eşref İsmâ'îl b. el-'Abbâs
h.778 (1372)
8. el-Melik en-Nâsır Ahmed
h.803 (1400)

Târih kısmı on sayfadan ibaret olan bir risâledir. Müellif bu kısmın sonunda tarih risâlesinin Ta'iz kentinde h.804 (1401) yılı Muharrem ayı ikinci günü sona erdiğine dâir kayıt düşmüştür.

Son üç bölüm olan arûz, nahiv ve kâfiye ile ilgili değerlendirmeler ilgili bölümlerde yapılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. ARÛZ

Müellif burada söze bu kitabın te'lif ve cem'ini Sultân el-Melik el-Eşref İsmâ'îl b. el-'Abbâs'ın emrettiğini belirtip ona dua ettikten sonra “Bu kitabı arûz konusunda te'lif ettim” diyerek başlamaktadır.

Müellif el-Ḥalîl b. Ahmed'in arûz dairelerinden bahsetmemektedir. Birinci bahir olarak Ṭavîl bahriyle kitaba başlamaktadır. Ṭavîl bahrinin –bir beytinin- sekiz adet مَفَاعِيلُنْ فَعُولُنْ tef'ilelerinden¹⁰⁹ oluştuğunu ve arûzunun maḳbûz olarak kullanıldığını söyledikten sonra arûzun beytin ilk yarısının son tef'ilesi ve ḍarbin de beytin son tef'ilesi olduğunu belirtmektedir. Ḳabḍ için ‘beşinci sâkin harfin iskâtıdır’ demek ancak bu kelimelerin lugat manalarını vermemektedir.

İkinci bahir Medîd bahridir. Bu bahrin sekiz adet فَاعِلَاتُنْ فَاعِلُنْ tef'ilelerinden oluştuğunu ve meczû olarak kullanıldığını söylemekte, meczû'u ‘arûz ve ḍarbin beyitten iskât olmasıdır’ diyerek açıklamaktadır.

Üçüncü bahir Basîṭ bahridir. Bu bahrin sekiz adet مُسْتَفْعِلُنْ فَاعِلُنْ tef'ilelerinden oluştuğunu ve arûz ve ḍarbinin maḳbûn olduğunu belirtmekte ve ḥabn'i ‘ikinci sâkin harfin iskâtıdır’ diyerek açıklamaktadır.

Dördüncü bahir Vâfir bahridir. Bu bahrin altı adet مُفَاعِلَاتُنْ tef'ilesinden oluştuğunu ve arûz ile ḍarbinin maḳṭûf olarak kullanıldığını söylemekte, ḳaṭf'i ‘faşıla-i şuḡradan iki müteharrikin¹¹⁰ iskâtıdır’ diyerek açıklamaktadır.

Beşinci bahir Kâmil bahridir. Bu bahrin altı adet مُتَفَاعِلُنْ tef'ilesinden oluştuğunu belirtmektedir.

Altıncı bahir Recez bahridir. Bu bahrin altı adet مُسْتَفْعِلُنْ tef'ilesinden oluştuğunu belirtmektedir.

¹⁰⁹ مَفَاعِيلُنْ bir tef'ile فَعُولُنْ diğerk bir tef'iledir. Ṭavîl bahrinde bir beyitte her ikisinden dörder tane bulunmaktadır.

¹¹⁰ Harekeli harf

Yedinci bahir Hezec bahridir. Bu bahrin altı adet مَفَاعِيلُنْ tef'ilesinden oluştuğunu ve meczû olarak kullanıldığını belirtmektedir.

Sekizinci bahir Serî‘ bahridir. Bu bahrin altı adet مُسْتَفْعِلُنْ مَفْعُولَاتُ tef'ilelerinden oluştuğunu ve arûzunun meksûf olarak kullanıldığını belirttikten sonra kesfi ‘yedinci müteharrikin düşürülmesidir’ diyerek açıklamaktadır.

Dokuzuncu bahir Münserih bahridir. Bu bahrin altı adet مُسْتَفْعِلُنْ مَفْعُولَاتُ مُسْتَفْعِلُنْ tef'ilelerinden oluştuğunu ve darbinin maṭvî olarak kullanıldığını belirtmektedir.

Onuncu bahir Ḥafif bahridir. Bu bahrin altı adet فَاعِلَاتُنْ مُسْتَفْعٍ لُنْ فَاعِلَاتُنْ tef'ilelerinden oluştuğunu belirtmektedir.

Onbirinci bahir Muḍâri‘ bahridir. Bu bahrin altı adet مَفَاعِيلُنْ فَع لَاتُنْ مَفَاعِيلُنْ tef'ilelerinden oluştuğunu ve meczû olarak kullanıldığını belirtmektedir. Müellif murakabeden bahsetmekte ve iki harf arasındaki murakabeyi açıklarken onun - مَفَاعِيلُنْ - tef'ilesinin ya (الياء) ve nun (النون) harfleri- harflerden sadece birinin düşürülmesi, diğerinin sabit kalmasıyla sağlandığını belirtmektedir.

Onikinci bahir Muktedab bahridir. Bu bahrin altı adet مَفْعُولَاتُ مُسْتَفْعِلُنْ مَفْعُولَاتُ مُسْتَفْعِلُنْ tef'ilelerinden oluştuğunu, arapların meczû olarak kullandığını, arûz ve darbinin maṭvî olduğunu مَفْعُولَاتُ tef'ilesinin fa (الفاء) ve vav (الواو) harfleri arasında murakabe yapıldığını belirtmektedir.

Onüçüncü bahir Müctes bahridir. Bu bahrin altı adet مُسْتَفْعٍ لُنْ فَاعِلَاتُنْ فَاعِلَاتُنْ tef'ilelerinden oluştuğunu ve meczû olarak kullanıldığını belirtmektedir.

Ondördüncü bahir Mütekârib bahridir. Bu bahrin sekiz adet فَعُولُنْ tef'ilesinden oluştuğunu ve bazılarının bu bahirden Muḥtera‘ olarak adlandırılan yeni bir bahir daha türettiğini belirtmektedir.

Onbeşinci bahir Ḥabeb bahridir. Bu bahrin sekiz adet فَاعِلُنْ tef'ilesinden oluştuğunu ve maḥbûn olarak kullanıldığını belirtmektedir. Müellifin bahsettiği bu bahir arûzcular arasında Mutedârik bahri olarak da adlandırılmaktadır.

Müellif toplam onbeş bahrin cüzlerinden bahsetmiş, remel bahrini ise açıklamamıştır.

Müellif zihaf ve illet türlerini muhtasar bir şekilde açıkladıktan sonra arûz bahsini sonlandırmıştır.

Konuyu açıklarken şiirden şevâhid istimâl etmemiştir.

Burada arûzun lugat ve ıstılah manalarını ve konuyla alakalı bilgileri vermek faydalı olacaktır.

2.1.1. Arûzun Lugat ve İstılah Manaları

‘Arûd (الْعُرُوضُ), fe‘ûlun (فَعُولٌ) vezninde müennes bir kelimedir. Arûz ilmi şiir vezinleri bilgisidir, fasih Arap şiirinin ölçüsüdür. Bu ilmin kâide ve usullerini, Arap dilinde ‘‘Kitabu’l-‘Ayn’’ adıyla adlandırılan ilk sözlüğü te’lif eden, hicrî II. asırda yaşamış büyük dilbilgini el-Ĥalîl bin Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) koymuştur.¹¹¹

el-Ĥalîl’in şiir vezinleri ilmini arûz olarak adlandırması hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu kelimenin lugatte çeşitli mânaları vardır. İstılahî mânasını bu lugat mânalarının hangisinden aldığı hususu ne eski dilciler ne de yeniler tarafından açıklığa kavuşturulamamıştır. el-Ĥalîl’in Mekke’deyken kendisine başkasına verilmeyen bir ilmin bahşedilmesini Allah’tan dilediği, sonrada bu ilmin kâideleri kendisine ilham olunduktan sonra teberrüken Mekke’nin bir ismi olan arûzu seçtiği rivayet edilse de bu konuda el-Ĥalîl’den bir söz sadır olmamıştır. Arûzun lugatte başlıca mânaları şunlardır: ‘‘Nâhiye, yön, taraf, bölge; serkeş deve; çadırın orta direği; bulut; Mekke ve Medine; kendisiyle bir şey karşılaştırılan dolayısıyla ölçü olan şey’’.¹¹²

Lugat mânaları her ne kadar farklı olsa da el-Ĥalîl bu kelimeyi ıstılah olarak iki şey için kullanmıştır: Nazım ölçüsü ve beytin ilk yarısının (şatır) son cüzü(tef’île).

¹¹¹ Vâsıl, Mevsû‘atü’l-Arûz ve’l-Kâfiye, s.4; Yemût, Buhûru Şi’ri’l-‘Arabî - ‘Arûzu Halil, s.13

¹¹² Çetin, Arûz, DİA, III, 424; Yemût, age, s.13

‘Arûz ilminde istilâh olarak alınan bazı kavramlar çadırla (beytü’ş-şar) ilintilidir. *Beytu’ş-şar* (kıl çadır) için arûz (orta direk) ne kadar önemliyse beytü’ş-şar içinde arûz (nazım ölçüsü; ilk şatırın son tef’ilesi) o derece ehemmiyetlidir.¹¹³

el-Ḥalîl’e gelene kadar Arap şâirleri şiirlerini belirli bir ritmik düzene göre, kulak ve dil terbiyesine uygun olarak nazmediyorlardı. Mûsikî ile şiir bir kapının iki kanadı gibidir; ikisi arasında bir ahenk olmadığı takdirde nazımda arzu edilen sanatsal başarıya ulaşamaz. Şiirin musikisini tesis etmek belirli bir ritmik düzene göre ses ünitelerinin tekrarlanması ve kâfiye kullanılmasıyla hâsıl olur. el-Ḥalîl Cahiliyye döneminden kendi zamanına kadar ulaşan şiirleri incelemiş ve aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları dikkate alarak daha öncesinde bilinmeyen bir vezin sistemi icat etmiş ve hemen hemen bütün şiirleri bu vezinlere yerleştirmeyi başarmıştır.

Bazı edebiyat eleştirmenleri arûzun sadece şiir ölçüsü olduğunu söyleyerek şiirsel yeteneğe sâhip olanların arûz ilminin kâidelerini ve terimlerini öğrenmeye gerek duymadan şiir nazmedebileceklerini ifade etmişlerdir. Ḳudame bin Ca’fer, bu konuda, “ İstişhadda kullanılan edebî değeri yüksek şiirler arûz ve kâfiye konusunda kitap yazan ve bu iki alanın kurallarını vaz’eden el-Ḥalîl b. Ahmet’ten önceki dönemde yaşamış şâirlere aittir, eğer şiir nazmetmek için el-Ḥalîl’in koyduğu kâidelerin bilinmesi gerekiyor olsaydı bu şiirlerin hepsi fâsid olurdu” demiştir.¹¹⁴

Buna rağmen muktedir bir şâir için bile bu ilimden istiğnâ etmek yararlı değildir; çünkü bazen şâiri hissi yanıltabilir, bunun neticesinde şiirinde hata ve noksanlıklar sadır olabilir, bu durumlarda arûz ilmi bu hataların giderilmesinde ilk etken olacaktır.¹¹⁵

el-Ḥalîl arûz vezinlerini beş daireye ayırmış bundan da on beş bahir teşekkül etmiştir. Meşhur görüşe göre el-Aḥfeş mütedarik bahrini ekleyince bu sayı onaltıya çıkmıştır.

---

¹¹³ Çetin, agmd, III, 424- 425

¹¹⁴ Yemût, Aynı eser, s.14

¹¹⁵ Yemût, Aynı eser, s.15

el-Ĥalîl'in parlak zekâsı, yorulmak bilmeyen çabaları sonucunda bu ilmin kâideleri tamamlanmış ve arûz günümüze kadar bir değişikliğe uğramadan gelebilmiştir.

2.1.2. Arûzun Temel Unsurları

2.1.2.1. Arûz Kitâbeti, Tef'îleler ve Beyit Kavramı

2.1.2.1.1. Arûz Kitâbeti

Arûz ilminin tedrisinin başlangıcında bilinmesi gereken bazı temel kavramlar vardır. Bunların başında Arap hattı¹¹⁶ gelir ki üç çeşitten ibarettir: İmlâ, Ķur'ân ve Arûz yazısı.

2.1.2.1.2. İmlâ Hattı

Standart Arapça yazısı olup, yazılacak metin imlâ kâideleri olarak bilinen kâideler çerçevesinde yazıya geçirilir.

2.1.2.1.3. Ķur'ân Hattı

Ķur'ân-ı Kerîm yazımında kullanılan özel bir yazıdır, 'Uşmânî Ĥat olarak da adlandırılır. Normal yazıda tatbik edilmeyen bazı istisnâî durumlar bu yazıda geçerli olmaktadır. Normal yazıda sınırlı sayıdaki bu kâidelerin uygulanması söz konusu olamaz.¹¹⁷

2.1.2.1.4. Arûz Hattı

Arûz ilmine has bir yazı türüdür. Temel yazım kâidesi şu şekilde özetlenmektedir: *“كُلُّ مَا يُنْطَقُ يُكْتَبُ، وَكُلُّ مَا لَا يُنْطَقُ لَا يُكْتَبُ”* *“telaffuz edilen her şey yazılır, telaffuz edilmeyen ise yazılmaz”*. Arûz hattı da Ķur'anî hat gibi normal yazıda isti'mâl edilmez.¹¹⁸

¹¹⁶ خطّه بقلمه، او بيده، 'خطّه بقلمه' lugatte (bşi) yazmak, yazıya dökmek anlamına gelen sülasi bir fiildir. 'bşi kalemiyle ya da eliyle yazdı' denir.

¹¹⁷ Örneğin، الصلاة (salât), الزكوة (zekât) vb kelimelerin yazılışlarında farklılıklar görülmektedir. Hâlbuki imlâ' kâidelerine göre 'salat', الصلاة şeklinde değil، الصلاة olarak yazılmalıydı. Bu gibi farklılıklara Ķur'ân'da rastlandığı için Ķur'ân hattı adı verilmiştir.

¹¹⁸ Ĥamzâvî, Muĥađarât fî Arûz ve Ķâfiye (Mûsikî eş-Şi'r), s.7

Arûz kitâbeti telaffuza göredir, imlâya göre değil. Arûz iki temel prensip üzerine inşa edilir:

İmlâ kurallarına göre yazılmış olmasa bile telaffuz edilen her şey ‘ârûz kitâbetinde yazılır:

- a) Harf-i müşedded birincisi sâkin ikincisi müteharrik olmak üzere –idğâm tefkîk edilerek- ayrı iki harf olarak yazılır: مَرٌّ ← مَرَّرَ، فَهَمَّ ← فَهَمَّ. Şeddeli harfle biten kelime beytin ikinci şatırının¹¹⁹ son tef’îlesi olursa sâkin harf olarak yazılır: استمرَّ ← استمرُّ.
- b) Bazı isimlere vav (الواو) harfi ilâve edilir: طاوس، داود، vb. isimler Arûza göre طاووس، داوود، şeklinde yazılır.
- c) Bazen de elif (الألف) harfi ilâve edilir:
  - I. Bazı işâret isimlerine elif ilâve edilir: ذلك، ذلكما، ذلكم، هذا، هذه، هذان، هذين، ذلك، ذلكما، ذلكم، إذا، هاذ، هاذ، هاذان، هاذين، ذلك، ذلكما، ذلكم şeklinde,
  - II. Lafza-i Celal، إله، الرحمن، الله، arûza göre إله، أرْحَمَان، şeklinde,
  - III. Muḥaffef ve müşedded lâkin (لكنْ، لكن) arûza göre لاكُنْ، لاكن، şeklinde,
  - IV. (طه) arûza göre طها، şeklinde,
  - V. أولئك arûza göre أولئك، şeklinde yazılır.
- d) Kâfiyenin son sahih harfi olan revî müteharrik ise arûza göre bu harfin sonuna revinin harekesine uygun bir sâkin harf-i med ilâve edilir. Meselâ الحكم، كتابا، القمرى (الحكم، كتابا، القمرى) şeklinde sonlandıysa Arûza göre الحكم، القمرى، كتابا، القمرى şeklinde yazılır.¹²⁰

¹¹⁹ Şatr: Mışra‘. Beyit iki şatırdan oluşur; birincisine şadr ikincisine ‘acuz adı verilir.

¹²⁰ Vâşıl, age, s. 30

- e) İki sâkin harfin iltikâsı ya da beytin kesrine(kesru'l-beyt) sebebiyet vermediği takdirde müfred müzekker gâib zamiri ve cemi' mîmine hareketlerine uygun sâkin bir med harfi ilâve edilir. Mesela لُهُ، بِهِ، لَكُمْ، بِكُمْ arûza göre لُهُ، بِهِ، لَكُمْ، بِكُمْ şeklinde yazılır.
- f) Muḥâtab ve muḥâtaba kefi (ك), muḍâri fiildeki ref' nûnu (ن), cem'i müzekker sâlim nunu (ن), mütেকellim veya muḥâtab ve muḥâtaba 'tâ'sı (ت), herhangi bir şatırın sonunda gelirse işba' yoluyla harekesine uygun olacak şekilde sonuna sâkin bir harf ilâve edilir. Meselâ herhangi bir şatırın sonunda gelen، يَسْمَعُونَ، تَسْمَعِينَ، مَسْمُوعًا، مَسْمُوعَةً، يَسْمَعُونَ، تَسْمَعِينَ، مَسْمُوعًا، مَسْمُوعَةً، يَسْمَعُونَ، تَسْمَعِينَ، مَسْمُوعًا، مَسْمُوعَةً kelimeleri arûza göre يَسْمَعُونَ، تَسْمَعِينَ، مَسْمُوعًا، مَسْمُوعَةً şeklinde yazılır.
- g) Hemze-i memdûde kendisinden sonra elif gelen meftûh hemze olarak yazılır. Meselâ، قُرْآنَ، قُرْآنُ arûza göre قُرْآنَ، قُرْآنُ şeklinde yazılır.
- h) Muttasıl üçüncü tekil şahıs zamiri mazmûm olduğunda sonuna vav (و) ilâve edilir:
- لُهُ ← لَهُ   مِنْهُ ← مِنْهُ   عَنْهُ ← عَنْهُ
- i) Muttasıl üçüncü tekil şahıs zamiri meksûr olduğunda sonuna ya (الياء) ilâve edilir:
- بِهِ ← بِهِ   إِلَيْهِ ← إِلَيْهِ   فِيهِ ← فِيهِ
- j) Tenvîn ref', nasb ve cer hallerinin üçünde de sâkin nun (ن) olarak yazılır:
- قَلَمٌ ← قَلَمٌ   قَلَمًا ← قَلَمًا   قَلَمِ ← قَلَمِ
- k) Kâfiye ve şadrların sonunda ḍamme vav ile kesra ya ile ve fetha elifle gösterilir.¹²¹

¹²¹ Yemût, age, 17-18

- s) علي، إلي، في gibi harfî cerlerden sonra sâkin bir harf gelirse bu harf-i cerlerin sonlarında bulunan sâkin ya (ي) düşer:

في البيت ← فلبيت ← إلي الشمس ← إلى الشمس ← علي القوم ← علقوم

- t) Tenvin almamış olan menkûs ve maşûr isimlerin sonunda bulunan elif (الف) ve ya (ي) hazfedilir.¹²²

المحامي القدير ← المحاملقدير ← القاضي النزيه ← القاضننزيه

العصا الغليظة ← العصلغلظة

Arûz ve Kur'ân hattıyla normal imlâ yazısı arasında birtakım farklılıklar olmasından ötürü خطان لا يقاس عليهما: خط العروضيين، و خط المصحف العثماني, “ İki tür yazı vardır ki onlarla kıyas yapılmaz; Arûzcuların hattı ile Osmanî Mushaf hattı” denilmiştir.

Yine arûz hattında kelime ‘tef’île’den oluşmaktadır. Tef’îleleri oluşturan harfler yazımda birbirine bitiştirilir. Tef’île harfleri her zaman bir kelime sonunda bitmeyebilir, bu takdirde ikinci kelimededen harfler bitiştirilerek arûzun en küçük birimi tamamlanır.¹²³

2.1.2.1.5. Sembolik Yazım

Sembolik yazım (remzî kitâbet) şiirde vezin bulmakta zorlananlara kolaylık sağlaması amacıyla bulunmuş bir yöntemdir. Şiirin arûzun hangi vezniyle yazıldığını bulmakta zorlanan mübtedînin şiire aşına olduktan sonra bu yöntemi kullanmasına gerek kalmamaktadır.

Remzî kitâbette müteharrik harfler (/) ile sâkin harfler ise (°) ile sembolize edilir. Buna göre, ‘كتاب’ kelimesinin arûz kitâbetinde karşılığı /°// olur.

¹²² Yemût, age, s.18,19

¹²³ es-Semmân, el- ‘Arûzu’l-Ğadîm, s.20

2.1.2.1.6. Müteharrik ve Sâkin Harf

Arap dilinde harfler(sesler) iki çeşittir:

I) Üç harekeyi¹²⁴ ($\frac{\text{ـ}}{\text{ـ}}$) birden alanlar. Bunlar ($\frac{\text{و}}{\text{و}}$ / $\frac{\text{ى}}{\text{ى}}$) haricindeki tüm şâmit (sessiz) harflerdir. Bu harfler arûz kitâbetinde müteharrik¹²⁵ harf olarak adlandırılır.

II) Hareke ve sukunu'l-vakf kabul etmeyen, dâima sâkin olan şait (sesli) harfler olup lugatte med veya illet harfleri olarak adlandırılırlar. Bu harfler elif-i muṭlaḳ, maḳabli mazmum vav ve maḳabli meksûr yadır. Sâkin harfler asla kelimenin başında gelmezler.¹²⁶

M. Nihat Çetin, müteharrik ve sâkin harflerden bahsederken şöyle der:

"...Arap yazısında, bilindiği gibi, yalnız sessizleri gösteren harfler vardır. Kısa sesliler hareke denen, yazıda gösterilmeyebilen ve son şekillerini yine el-Ḥalîl'e borçlu olduğumuz işâretlerin harflere ilâvesiyle gösterilir: $\frac{\text{ـ}}{\text{ـ}}$ = v (e), $\frac{\text{ـ}}{\text{ـ}}$ = l(i) gibi. Şu halde kelimeler böyle müteharrik (harekeli) ve sâkin – yani $\frac{\text{ـ}}{\text{ـ}}$ = b(e)-l'deki son harf gibi kapalı hece sonunda bulunan sessizlerle yazılmaktadır. Uzun sesliler ise evvellerinde ses bakımından kendilerine en yakın harekeler bulunan sâkin hemze, vav ve yâ sessizlerinden meydana gelir (mesela $\frac{\text{ـ}}{\text{ـ}}$ veya $\frac{\text{ـ}}{\text{ـ}}$ = a' : â; $\frac{\text{ـ}}{\text{ـ}}$ = uv: û; $\frac{\text{ـ}}{\text{ـ}}$ = iy: î). Buna göre bütün kelimeleri müteharrik ve sâkin sessizlerle izah etmek mümkündür. Bununla berâber Arap yazısının anânevî imlâsından gelen birtakım güçlükler vardır. Bazı hallerde yazıdaki bir harfin karşılığı telaffuzda bulunmayabilir veya değişir (mesela yazıda "fi el-şi'ri", telaffuzda "fi'ş-şi'ri"; yazıda "bi-ismi", telaffuzda "bi'smi" vb.). Bundan başka hususi imlâsı olan kelimeler vardır.

¹²⁴ Hareke ilm-i şavtta damme, fetha ve kesra'dan ibarettir.

¹²⁵ İbn 'Abdi Rabbih, el-'İkd el- Ferîd, VI, 270; 'Arûz urcûzesi, 'arûza ait tüm kavramları detaylı bir şekilde açıklamıştır. Bkz. İbn 'Abdi Rabbih, age, VI, 276

¹²⁶ Hamzâvî, age, s.8; Eğer vav ve ya kelimenin başında gelir de hareke alırsa bu takdirde sessiz harf olarak addedilir: $\frac{\text{ـ}}{\text{ـ}}$ وجد، يسر. Hareke almazlarsa sesli harf olur: $\frac{\text{ـ}}{\text{ـ}}$ يصوم، يبيع

el-Halîl yazılı şekilden hareketle vezni göstermeye yönelik sisteminde bu mahzurları ortadan kaldırmak için an'anevî imlâda yazılmayan harfleri gösteren, telaffuz edilmeyenleri atan, değişenleri söylenişlerini karşılayacak harflerle yazan, hatta kelime sonundaki tenvinleri gösteren, arûza mahsus sunî bir imlâdan faydalanmıştır".¹²⁷

Müşedded harf: İki harften oluşur; ilki sâkin ikincisi müteharriktir (/◌). Arûz kitâbetinde idğâmın bu şekilde çözülüp yazılması gerekir.

Tenvîn: Arûz kitâbetinde münevven harfin sonundaki nun (ن) sâkin kabul edilir ve sembolik olarak tenvinli bir harf (◌/) şeklinde yazılır. Örnek:

مُحَمَّدٌ : مَحْمَدٌ : م//ه//ه

Elif-i med: رحمن، لكن، ذلك، اولئك، هؤلاء، هذا، هؤلاء vb. kelimelerde yazılmayan med harfi arûzda yazılır. Buna göre yukarıdaki kelimeler رحمان، لكن، ذلك، اولئك، هؤلاء، هؤلاء، هؤلاء şeklinde gelir.¹²⁸

Vasl Hemzesi: Hemze-i vaşl kelimenin başında gelirse arûz kitâbetinde müteharrik harf kabul edilir; ancak hemzeden önce hemzenin okunmasını iptal edecek bir şey gelirse sembolik yazımda hemze dikkate alınmaz. Mesela: نور الإيمان arûza göre نور لإيمان şeklinde yazılır.¹²⁹

el-Lamu'l-kameriyye: Arûzda dâima yazılır ve sembolü (◌) dir.

el-Lamu's-Şemsiyye: Arûzda yazılmaz, ancak lam harfinden sonra gelen harf şeddeli olup idğâmın tefkîki gerekir ve (/◌) şeklinde sembolize edilir.¹³⁰

فاز تَتَّقِيُّ arûza göre فاز التَّقِيُّ şeklinde yazılır. Dikkat edilecek olursa ال düşmüş ve ت ve sondaki ي harfleri tefkik edilerek iki harf şeklinde yazılmıştır.¹³¹

¹²⁷ Çetin, agmd, s.427

¹²⁸ Hakkî, el- Mufassal fi Arûz ve Kâfiye ve Funûni's-Şi'r, s.13

¹²⁹ Hakkî, Aynı eser, s.13

¹³⁰ Hamzâvî, age, s.8

2.1.2.1.7. Tef'île Kavramı

Halil b. Ahmed'in şiirin hangi vezinle yazıldığını tesbit etmek amacıyla geliştirdiği bu sistemde en küçük anlamlı birim tef'iledir. فَعَلَ kökünden müştak bir kelime olduğu için tef'île olarak adlandırılmıştır.¹³²

Arûz bir şiir ölçüsüdür; şiirin hangi bahirde yazıldığı ancak o bahirleri oluşturan aksamı yani tef'ileleri analiz etmekle mümkün olur. Tef'ileler kendilerini oluşturan cüzler/ses üniteleri ve çeşitleri bakımından farklılık arz etmektedir. Tef'ileler kelimenin sonunda bitebileceği gibi ortasında da bitebilmektedir.¹³³

Tef'ileler (çoğulu: تفاعيل) on harften mürekkep olup لَمَعَتْ سَيُوفُنَا “Kılıçlarımız parıladı” ibaresinde toplanmıştır. Bu harfler taqtî¹³⁴ (التَّقْطِيع) harfleri olarak adlandırılır. Çünkü beyt taqtî' edilirken bu harflerle cüzlere ayrılır.

2.1.2.1.8. Tef'ileleri Oluşturan Cüzler

Tef'ileleri oluşturan cüzler –*esbab*¹³⁵, *evtad*¹³⁶ ve *fevasıl*¹³⁷– en az iki, en çok beş harften ibarettir.¹³⁸

a. Sebeb

İki harften müteşekkil ses ünitesidir ve iki çeşittir:

1. Hafif Sebeb

¹³¹ Hakkî, Aynı eser, s.12,13

¹³² Vâşıl, Aynı eser, s.14

¹³³ Semmân, Aynı eser, s.12

¹³⁴ Lugatte, “parçalara ayırma”, “ parça parça kesme” anlamındadır.

¹³⁵ *Sebebin* çoğuludur. *Sebeb* (سبب) lugatte habl yani ip anlamına gelmektedir. Bazı arûz bilginleri arûza ait terimlerin lugat manalarını izah ederken bu terimlerin lugat ve istilâh manaları arasındaki yakınlığa dikkat çekerler. Onlara göre Halil b. Ahmed ‘beytü’ş-ş‘ar’dan (kıl çadır) esinlenerek ‘beytü’ş-şi‘r’ (şiir beyti) adını vermişti. Aynı şekilde çadırın orta direği olan arûz kelimesini de şiir beytini ayakta tutan en önemli kısım için kullanmıştır. Tef'ileleri meydana getiren küçük ünitelerin çeşitlerine de *veted* (veya *vetid*: kazık) ve *sebeb* (ip) gibi adlar vermesi bu temsili benzetiş savunan bilginlerin görüşlerindeki tutarlılığı kanıtlar niteliktedir. (Bkz. Çetin, agmd, s.427)

¹³⁶ *Vetedin* çoğuludur. *Veted* ya da *vetid* (وتد) lugatte yere ya da duvara çakılan tahta kazık anlamına gelmektedir.

¹³⁷ *Faşılının* çoğuludur.

¹³⁸ Yemût, Aynı eser, s.20

Birincisi müteharrik ikincisi sâkin iki harften oluşur ve (ه/) ile sembolize edilir. هَلْ، مَنْ، مَا، مُسْنٌ، تَفْ vb.

2. Şekîl/Ağır Sebeb

İki müteharrik harften müteşekkil olup (//) ile sembolize edilir. هُوَ بِكَ، هِيَ لَكَ vb.

b. Veted

Üç harften müteşekkil olup iki çeşittir:

1. Mecmû‘/Birleşmiş Veted

İki müteharrik ve sonrasında bir sâkin harften müteşekkildir. (ه//) ile sembolize edilir. نَعَمْ، عَلِي، إِلِي vb.

2. Mefrûḡ/Ayrılmış Veted

İki müteharrik ve ortasında bir sâkin harften müteşekkildir. (/ه/) ile sembolize edilir. كَيْفَ، كَانَ، ذَاكَ vb.

c. Fâşıla

Dört ya da beş harften oluşur. İki çeşittir:

1. Fâşıla-i Sugra/Küçük Faşıla

Üç müteharrik ve sonrasında bir sâkin harften oluşur. Yani bir *şekîl sebeb* ve bir *hafif sebeb*in biraraya gelmesinden ibarettir. (ه///) ile sembolize edilir. جَبَلٌ، عَمَلًا، ضَرَبَا vb.

2. Fâşıla-i Kubrâ/Büyük Faşıla

Dört müteharrik ve sonrasında bir sâkin harften oluşur. Yani bir *şekîl sebeb* ve bir *mecmu‘ vetedin* biraraya gelmesinden ibarettir. (ه////) ile sembolize edilir. سَمَكَةٌ، مَنَحَهُمْ vb.

Bu terimler لَمْ أَرَّ عَلِيَّ ظَهْرَ جَبَلٍ سَمَكَةً ‘‘Dağın üzerinde balık görmedim’’ ibaresinde toplanmıştır.¹³⁹

لَمْ	أَرَّ	عَلِيَّ	ظَهْرَ	جَبَلٍ	سَمَكَةً
ه/	//	ه//	/ه/	ه///	ه////
سبب خفيف	سبب ثقيل	وتد مجموع	متد مفروق	فاصلة صغري	فاصلة كبري

2.1.2.1.9. Tef'îlelerin Adedi

Arûz tef'îlelerinin sayısı on adet olup bunlardan ikisi ĥumasî¹⁴⁰ sekizi de süba'î'dir.¹⁴¹

Ĥumasîler: فَاعِلُنْ ، فَعُولُنْ

Süba'îler: مَفَاعِلُنْ ، مَفَاعِلُنْ ، فَاعِلَاتُنْ ، مُسْتَفْعِلُنْ ، مُسْتَفْعِلُنْ ، مُتَفَاعِلُنْ ، مُتَفَاعِلُنْ ، مُسْتَفْعِلُنْ ، مُسْتَفْعِلَاتُنْ ، مَفْعُولَاتُنْ

2.1.2.1.10. Tef'îlelerin Çeşitleri

Tef'îleler nevileri bakımından da 'uşûl ve furu' olmak üzere ikiye ayrılır:

a. 'Uşûl:

Dört adet olup tüm tef'îleler –mecmu' ya da mefrûk farketmez- *vetedle* başlar:

¹⁴² فَعُولُنْ ، مَفَاعِلُنْ ، مَفَاعِلُنْ ، فَاعِلَاتُنْ ، فَاعِلَاتُنْ

b. Furû':

Altı adet olup tüm tef'îleler - *şekil* ya da *ĥafif* farketmez- *sebeble* başlar: فَاعِلُنْ ،

¹⁴³ مُسْتَفْعِلُنْ ، فَاعِلَاتُنْ ، مُتَفَاعِلُنْ ، مَفْعُولَاتُنْ ، مُسْتَفْعِلَاتُنْ ، مُسْتَفْعِلَاتُنْ

فَاعِلَاتُنْ ve فَاعِلَاتُنْ arasındaki farka gelince; birincisi başta ve sonda iki *ĥafif* *sebeb* (فَاعِلَاتُنْ) ve ortada bir *mecmu'* *veteden* (عِلَا)، diğeri ise bir *mecmu'* *veted* (فَاعِلَاتُنْ) ile iki *ĥafif* *sebebtan* (فَاعِلَاتُنْ) meydana gelmiştir.

¹³⁹ Vâsıl, age, s.15; Tef'îleleri oluşturan bu ses ünitelerini Halil bin Ahmed'in bu ibarede topladığı arûza dâir yazılan bazı kitaplarda zikredilmektedir. (Bkz. Haqqî, age, s.14)

¹⁴⁰ Beş harften oluşan tef'îleler: fe'ûlun ve fâ'ilun

¹⁴¹ Yedi harften oluşan tef'îleler: mefâ'ilun, müfâ'iletün, fâ'ilâtun, müstef'ilün, fâ'ilâtun, mütefâ'ilün, müstef'ilün ve mef'ûlâtü.

¹⁴² Fe'ûlun, mefâ'ilun, müfâ'iletün, fâ'ilâtun

¹⁴³ Fâ'ilün, müstef'ilün, fâ'ilâtun, mütefâ'ilün, mef'ûlâtü, müstef'ilün

مُسْتَفْعِلُنْ ve مُسْتَفْعَ لُنْ arasındaki farka gelince; birincisi başta ve sonda iki *hafif* *sebeb* (مُسْ+لُنْ) ve ortada bir *mefrûk vetedden* (تَفْع), diğeri ise başta iki *hafif sebeb* (مُسْ+تَفْ) ve ardından gelen bir *mecmû‘ vetedden* (عِلُنْ) meydana gelmiştir.

مُسْتَفْعِلُنْ ve فَاعِلَاتُنْ tef'îlelerinde bulunan ‘ayn (العین) harfinin kendinden sonraki harfle bitişik ya da ayrı yazılması diğere bazı farklılıklara yol açmakta ve bu durum beytin veznini değiştirebilmektedir. Mesela; مُسْتَفْعِلُنْ tef'îlesindeki fe (الفاء) harfi *sebebin* ikinci harfi olup üzerine *ṭay* gelmesi caizdir. Bunun sonucunda bu harf hazfedilince tef'île مُسْتَفْعِلُنْ şeklini alır. Ancak مُسْتَفْعَ لُنْ deki fe (الفاء) harfi *mefrûk vetede* ait olduğu için *ṭay* ile hazfi mümkün olmaz; çünkü *ṭay*, *zihafın* bir türüdür ve *zihaf sebeblere* ait bir değişiklik olup *vetedlere* dâhil olmaz.¹⁴⁴ Tef'îleler tabloda detaylı olarak gösterilmiştir.¹⁴⁵

---

¹⁴⁴ Vâsıl, age, s.15

¹⁴⁵ Bkz. Ek-3: Tef'îleler ve Onları Oluşturan Ses Ünitelerinin Analizi

2.1.3. Beyit Kavramı

Beyt kelimesi lugatte ev, mesken, Kâbe ve kabir anlamlarına gelmektedir. Beytü’ş- şî‘r¹⁴⁶ ise كَلَامٌ موزونٌ اشتمل علي صدرٍ و عَجْرٍ, yani “Şadr ve ‘acuzden oluşan vezinli(ölçülü) söz” olarak tarif edilmektedir.

Arûz bilginleri yine beyti, بِرَاقِبَةٍ وَ يَنْتَهِي بِقَافِيَةٍ, كَلَامٌ تَامٌ يَتَأَلَّفُ مِنْ عِدَّةٍ تَفْعِيْلَاتٍ وَ يَنْتَهِي بِقَافِيَةٍ, yani “ Birkaç tef’îleden oluşan ve sonu kâfiyeyle biten tam/anlamalı söz” olarak tarif etmişlerdir.¹⁴⁷

Beyt nahiv ve arûz ilmi kâidelerine göre bir araya getirilmiş ölçülü ve sahih terkipli kelimeler topluluğudur. Şiir beyti, beytin lugat manasına benzerliğinden dolayı bu şekilde adlandırılmıştır; zira beytin ev halkını bir araya getirdiği gibi o da kelamı ve onu oluşturan cüzleri şiirde bir araya getirir.¹⁴⁸

Halil b. Ahmed’in şiir ve onu oluşturan aksamı adlandırırken kıl çadırdan esinlendiği arûz âlimlerinin dile getirdiği bir husustur. Beytü’ş-şî‘r beytü’ş-şa‘r¹⁴⁹ (بيت الشعر) benzetilmiş, kıl çadırın nasbında kullanılan malzemeler *sebeb*¹⁵⁰, *veted*¹⁵¹, *mısra*¹⁵² ve *arûz*¹⁵³ şiir beytinde de isti‘mâl edilmiştir. Halil b. Ahmed’in bu nesnelerin bazılarının adlarıyla şiiri oluşturan aksamı da adlandırmasındaki gaye şiire ait olan terimlerin kolayca hafızaya alınmasını sağlamak olabilir.

2.1.3.1. Beyitlerin Adlandırılması

Beyitlerin adedine göre şiir manzûmesi farklı isimlerle adlandırılır:

Yalnızca tek bir beyte *müfred* (المُفْرَد), ya da *yetîm* (الْيَتِيم),

¹⁴⁶ Şiir beyti.

¹⁴⁷ Hamzâvî, age, s.14

¹⁴⁸ Vâşıl, age, s.8

¹⁴⁹ Kıl çadır

¹⁵⁰ İp, sicim, habl

¹⁵¹ Kazık

¹⁵² Kapıyı oluşturan iki kanattan herbiri. Şiirde beyt iki mısra’dan oluşur.

¹⁵³ Çadırın orta direği

İki beyte *nütf*¹⁵⁴ (النُّتْفَة), beyit sayısı iki ile altı arasında ise *kıṭ‘a* (الْقِطْعَة),

Yedi veya daha fazla beyitten oluşan manzûmeye ise *kaşîd* (القَصِيد) ya da *kaşîde* (القَصِيدَة) denir. (Vâsıl, t.y. : 8)

Beytü’l-kaşîd (بَيْتُ الْقَصِيد) ise kasidenin en güzel beytine verilen addır.

2.1.3.1.1. Tef‘ile Sayılarına Göre Beyitlerin Adlandırılması

a. Tâṁ

Tef‘ilelerinde zihaf ve ‘illet olsa bile içinde bulunduğu Arûz dairesindeki tef‘ilelerin tümüne sâhip olan beyittir.

Aşağıdaki beyit tam beyittir:

أولئك قومٌ إن بنوا أحسنوا إلينا وإن عاهدوا أوفوا وإن عقدوا شدوا
الأء كقومٌ إن بنوا أح سنلبنأ وإن عأ هذو أوفو وإنعق قذو شدذو
ه/ه/ه// ه/ه// ه/ه/ه// ه/ه// ه//ه// ه/ه// ه/ه/ه// /ه//
فعولٌ مفاعيلن فعولن مفاعلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

Beytin üç tef‘ilesine kabd¹⁵⁵ - (فعولن ← فعولٌ و مفاعيلن ← مفاعلن) - isabet etmesine rağmen tavîl bahrindedir, çünkü beyit tavîl bahrini oluşturan sekiz temel tef‘ileyi içermektedir.¹⁵⁶

b. Meczû‘

Beytten arûz ve darbın iskât edilmesi yani her şatırın¹⁵⁷ son tef‘ilesinin hazfedilmesidir.¹⁵⁸

İskat edilen arûzdan önceki tef‘ile ile darbtan önceki tef‘ile beytin yeni arûzu ve darbı addedilir.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Bazı kaynaklarda iki veya üç beyte nutfe adı verildiği görülüyor. Bkz. Hakkî, age, s.18

¹⁵⁵ Tef‘ilenin beşinci sâkin harfinin hazf edilmesi

¹⁵⁶ Yemût, age, s.25

¹⁵⁷ ‘Arûzda her beyit iki şatırdan (mışra‘) oluşur.

¹⁵⁸ Yemût, Aynı eser, ay.

¹⁵⁹ Semmân, age, s.181

Meczû' beyt medîd, muğârî', hezec, muğtedab ve müctes̄ bahirlerinde vacip; basît, vâfir, kâmil, hafîf, recez, mütedârik ve müteğârîb bahirlerinde câiz; tavîl, münserih ve serî' bahirlerinde ise memnu'dur.¹⁶⁰

Şâirin kâmil bahrinde nazmettiğı şu beyt meczû'a örnektir:

يُسْبِي الْعُقُولَ بِدَلِّهِ وَالطَّرْفَ مِنْهُ إِذَا نَظَرَ

هَذَا نَظَرَ	وَطَّرَفَ مِنْ	لِدَالِهِ	يُسْبِي عُقُولَ
ه//ه//	ه//ه/ه/	ه//ه//	ه//ه/ه/
مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ

c. Meşûr

Beytten bir şatırın yani yarısının hazfedilmesidir. Hazften sonra geride kalan şatır tam bir beyit olarak kabul edilir. Recez ve seri' bahirlerinde görülür.¹⁶¹

Hafız İbrahim'in şu kavli meşûr beyte örnektir:

تَحِيَّتُنْ كَالْوَرْدِ فِي الْأَكْمَامِ (تَحِيَّتُنْ كَالْوَرْدِ فِي الْأَكْمَامِ) ه//ه// ه//ه/ه/ ه//ه/ه/

مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ

أَرْهَى مِنَ الصَّحَّةِ فِي الْأَجْسَامِ (أَرْهَى مِنَ الصَّحَّةِ فِي الْأَجْسَامِ) ه//ه/ه/ ه//ه/ه/ ه//ه/ه/

مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ

يَسُوقُهَا شَوْقُ إِلَيْكُمْ نَامِي (يَسُوقُهَا شَوْقُ إِلَيْكُمْ نَامِي) ه//ه// ه//ه/ه/ ه//ه/ه/

مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ

تُقْصِرُ عَنْهُ هِمَّةُ الْأَقْلَامِ (تُقْصِرُ عَنْهُ هِمَّةُ الْأَقْلَامِ) ه//ه/ه/ ه//ه// ه//ه/ه/

مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ مُتَفَاعِلُنْ

Yukarıdaki beyitler recez bahrinden meşûr beyitlerdir; zira normalde recez bahri altı müstef'îlün tef'îlesinden oluşuyorken bu beyitlerde üç adet olduğu görülmektedir.¹⁶²

d. Menhûk

Üçte ikisi hazfedilmiş geriye üçte biri kalmış olan beyittir. Recez ve münserih bahirlerinde görülür.¹⁶³

¹⁶⁰ Vâsıl, age, s. 9

¹⁶¹ Yemût, Aynı eser, s.25

¹⁶² Yemût, Aynı eser, ay.

Varağa b. Nevfel'in şu kavli menhûk receze örnektir:

مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	o//o/o/	o//o/o/	(يَا لَيْتَنِي فِيهَا جَزَعٌ)	يَا لَيْتَنِي فِيهَا جَزَعٌ
مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	o///o/	o//o//	(أَحْبَبُنِي هَاوَأَضَعُ)	أَحْبَبُ فِيهَا وَ أَضَعُ

2.1.3.1.2. Kâfiye Türü ve Arûz ile Darb Arasındaki Münasebete Göre

a. Muşammat

Arûzun son sahîh harfiyle darbın *revîsnin*¹⁶⁴ uyumsuzluğudur:

نُعِيرُنَا أَنَا قَلِيلٌ عَدِيدُنَا فَفُلْتُ لَهَا: إِنَّ الْكِرَامَ قَلِيلٌ

Zu'r-Rumme'nin bu muşammat beytinde arûzun (عَدِيدُنَا) son sahîh harfinin dal (د), darbın (قَلِيلٌ) revisinin ise lam (ل) olduğu görülmektedir.¹⁶⁵

b. Muşarra'

Taşrî' (التَّصْرِيع), ziyade ve nakş hususunda arûzun darbın hükmüne tabi kılınması yani beytin iki mısra'ının da kâfiyeli yapılmasıdır. Çoğunlukla kaşîdenin ilk beytinde görülür. (Eğer şâir kaşîdesinde muhtelif konulara ve fikirlere yer veriyorsa bu konuların anlatıldığı beyitlerin başlangıcındaki beyit de bazen muşarra' olur) Bu durum şâirin bir kıssa ya da kaşîdeye başlayacağına işaret eder. Kaşîdenin başlangıcında beytin şadri ve acuzu arasındaki müzikal bağı güzelleştirdiği için taşrî' hoş görülmektedir. Her mısra'ı kâfiyeli beyitlerden teşkil olunan manzumelere de *muşarra'* veya –mısraları zincirleme gittiği için- *müsel* adı verilir.¹⁶⁶

c. Mukaffâ

Arûzuyla darbi arasında -arûzda herhangi bir değişikliğe başvurmaksızın- vezin ve revide uyumluluk olan beyittir.¹⁶⁷

¹⁶³ Vâşıl, Aynı eser, s.9

¹⁶⁴ Revi (الروي): Kâfiyenin son sahîh harfi

¹⁶⁵ Vâşıl, Aynı eser, s. 9

¹⁶⁶ Olgun, Edebiyat Lugatı, s.21; Vâşıl, age, s.38

¹⁶⁷ Vâşıl, Aynı eser, s.10

Şâirin şu kavli muḳaffâ beyte örnektir:

السَّيْفُ أَصْدَقُ أَنْبَاءٍ مِنَ الْكُتُبِ فِي حَدِّهِ الْحَدُّ بَيْنَ الْجِدِّ وَاللَّعِبِ

d. Müdevver

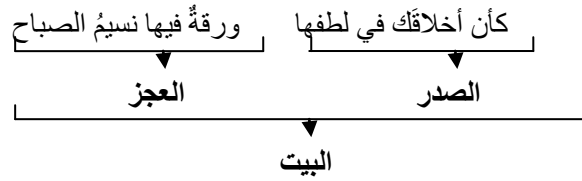
Beytin iki şatırının bir kelimedede ortak olmasıdır. Yani beytin ortasında olan bir kelimenin bir kısmının şadru'nun son tef'îlesinde¹⁶⁸ diğer kısmının acuzun¹⁶⁹ ilk tef'îlesinde yer almasıdır.¹⁷⁰

Şu iki beyitten ikincisinde الشمس (şems) kelimesinin bir kısmının (الشم) ilk mışra'da son harfinin de (س) ikinci mışra'da olduğu görülüyor:

أَيُّهَا الْمُؤَذِّنِي بِظُلْمِ اللَّيَالِي لَيْسَ يَوْمِي بِوَاحِدٍ مِنْ ظُلُومِ
قَمَرِ الْأَفْقِ إِنْ تَأَمَّلْتَ وَالشَّمْسُ سِ يُكْسِفَانِ دُونَ النُّجُومِ

2.1.4. Beytin Kısımları

Beyt, arûzda bir birimdir; beyitlerin alt alta sıralanmasıyla manzumeler oluşur. Beyt iki şatırdan¹⁷¹ oluşur ve ilk kısmı şadru¹⁷² diğer kısmı 'acuz¹⁷³ olarak adlandırılır.

2.1.4.1. 'Arûd

¹⁶⁸ Şadru'nun son tef'îlesi aynı zamanda beytin arûzudur.

¹⁶⁹ Beytin ikinci mışrası

¹⁷⁰ Ḥamzâvî, age, s. 18

¹⁷¹ Şatru'l-beyt (شطر البيت): Beytin yarısı (mişra')

¹⁷² Şadru'l-beyt (صدر البيت) / Şatru'l-evvel: Beytin ilk mışra'ı

¹⁷³ 'Acuzu'l-beyt (عجز البيت) / Şatru's-şânî: Beytin ikinci mışra'ı

Şadrın son tef'îlesidir. Çoğulu أعاريض¹⁷⁴ olarak gelir.

2.1.4.2. Darb

'Acuzun son tef'îlesidir. Çoğulu أضرب، ضروب olarak gelir.

2.1.4.3. Haşv

Beyitte Arûz ve darb dışında kalan tef'îleler haşv olarak adlandırılır.¹⁷⁵

مَا فِيهِ لِلْعَاشِقِ الْمَسْكِينِ تَدْبِيرُ	كَلْمُوتِ يَأْتِي لَا مَرَدَّ لَهُ
مَا فِيهِ لِلْأَشِيقِ الْمَسْكِينِ تَدْبِيرُ	مَوْتِ يَا نَيْلًا مَرَدٌ دَلْهُو
ه/ه/ ه//ه/ه/ ه//ه/ ه//ه/ه/	ه// ه//ه/ه/ ه//ه/ ه//ه/ه/
مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن	مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن
الضرب	العروض

2.1.5. Şiire Ait Zarûretler

Neşirde vuku' mümkün olmayan bazı değişiklikler şiirde zorunluluktan ötürü caiz görülmüştür. Edebiyatçıların tümü bu zaruretlerin cevazı hususunda ittifak etmişlerdir.¹⁷⁶

Ziyade gerektiren zaruretler:

1. Gayr-ı munsarifin sarfe tabi tutulması:

وَيَوْمَ دَخَلْتُ الْخُدْرَ خُدْرَ عُنَيْزَةَ فَقَالَتْ لَكَ الْوَيْلَاتُ إِنَّكَ مُرْجَلِي

İmru'u'l -Kays'ın bu beytinde gayr-ı munsarif olan (عنيزة) kelimesinin kesraya niyabeten fetha alması ve tenvinsiz olması gerekirken zarurettten dolayı kesralı ve tenvinli yazılmıştır.

2. Münadanın tenvin alması:

صَرَبَتْ صَدْرَهَا الِيَّ وَقَالَتْ يَا عَدِيًّا وَقَتَّكَ الْإِعَادِي

¹⁷⁴ Şadrın son tef'îlesine, beytin ortasında yer aldığı için çadırın tam ortasında duran ve çadırı ayakta tutan direğe benzetilerek arûz denmiştir. (Bkz. Vâsıl, age, s.10)

¹⁷⁵ Yemût, age, s.24

¹⁷⁶ Hakkî, age, s. 22

Müfred ‘alem olan münada عَدِي normalde يَا عَدِي şeklinde çammeli gelmesi gerekirken şiirde zaruret icabı tenvin almıştır.

3. İşba‘ harfinin eklenmesi:

الألف (ال) ifadesinde العُقْرَاب kelimesine vezin gereği elif (ا) ilâve edilmiştir.

Naks gerektiren zaruretlar:

4. Memdûd ismin kasrı/kısaltılması:

لَا بُدَّ مِنْ صَنْعَا وَ إِنِ طَالَ السَّفَرُ وَ أَنْ تَحْضَرَ كُلَّ عَوْدٍ وَ دَبْرٍ

صنعاء Yemen’de bir şehir adıdır, şâir beyitte zaruret gereği hemzeyi (ع) hazfetmiştir.

5. Münadâ olmayanın terhîmi:

لِنِعْمَ الْفَتَى يَعْشُو الْيَ ضَوْ نَارِهِ طَرِيفُ بِنِ مَالٍ لَيْلَةَ الْجُوعِ وَالْحَصْرِ

Beyitte مالك denmek istenmiş fakat مالك’in son harfi (ك) terhîmden dolayı hazfedilmiştir.

6. Munşarif olan kelimenin tenvîninin ihmal edilmesi:

وَمَا كَانَ حِصْنٌ وَلَا فَارِسٌ يَفُوقَانِ مِرْدَاسَ فِي مَجْمَعٍ

Nasb mahallinde gelen مرداس mefulün bih olup tenvîn alması gerekirken vezin gereği tenvîn düşürülmüştür.

7. Müdğamın tefkîki:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْأَجَلِّ أَنْتَ مَلِكُ النَّاسِ رَبًّا فَأَقْبَلِ

الاجل kelimesinin lâm (ل) teşdidiyle الْأَجَلِّ şeklinde gelmesi gerekirken şâir vezin gereği idğâmı çözerek yazmıştır.

8. Ma‘tûfun takdim edilmesi:

أَلَا يَا نَخْلَةَ مِنْ ذَاتِ عِرْقٍ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ السَّلَامُ

Beytin ‘acuzu الله رحمة عليك و السلام olması gerekirken السلام kelimesi sona bırakılmış dolayısıyla ma‘tuf olan الله رحمة takdim edilmiştir/ öne alınmıştır.

9. Meczûm muđâri‘ ve sükûn üzere mebni emir fiilin kesra ile harekelendirilmesi:

وَمِثْلِكَ مِنْ كَانَ الْوَسِيطُ فُؤَادَهُ فَكَلَّمَهُ عَنِّي وَلَمْ أَتَكَلَّمْ

وَلَوْ كُنْتُ أَدْرِي كَمْ حَيَاتِي فَسَمَّيْتُهَا وَصَيَّرْتُ تُلُؤِّيَهَا إِنْ تِظَارَكَ فَاعْلَمْ

لم ile meczûm olan اتكلم ve sükûn üzere mebni فاعلم fiilleri zaruret gereği kesra ile harekelendirilmiştir.

2.2. ZİHÂFÂT VE ‘İLEL

Zihâf, زحف kökünden türemiş bir kelimedir. Zaḥf, lugatte emeklemek, emekleyerek yürümek ve sürünmek anlamlarına gelmektedir. Arûzculara göre zihâf (زحاف), tef’ileleri oluşturan *sebeblerin -ḥafif ve sekîl-* ikinci harfinde meydana gelen değişikliklerdir. Bu değişiklikler arûz, ḍarb ve ḥaṣvde –yani beytin tef’ilelerinin hepsinde- görülebilir. Zihâf, müteharrik harfin sâkin kılınması (teskin)¹⁷⁷, hazfedilmesi ya da sâkin harfin hazfedilmesinden ibarettir.¹⁷⁸

2.2.1. Zihâfın Türleri

Zihâf müfret ve mürekkep olmak üzere iki çeşittir:

2.2.1.1. Müfret Zihâf

Tef’ilede tek bir değişikliğin(ḥazf ya da teskin) meydana gelmesidir. *İzmâr, ḥabn, vaḳṣ, ṭay, ‘aşb, ‘aql, ḳabd, kef*, olmak üzere sekiz çeşittir.¹⁷⁹

2.2.1.1.1. İdmâr

Mütefâ ‘ilün cüzündeki ikinci müteharrik harf olan ‘ت’ nin teskin edilmesidir. İdmâr sonucu *mütefâ ‘ilün* tef’ilesi *mütfâ ‘ilün*’e dönüşür.

2.2.1.1.2. Ḥabn

Lugatte eteklerin kaldırılıp toplanması demektir. Arûz ıştılâhında ise tef’iledeki sâkin ikinci harfin hazfedilmesidir.

2.2.1.1.3. Vaḳṣ

Tef’iledeki müteharrik ikinci harfin hazfedilmesidir.

2.2.1.1.4. Ṭay

Tef’iledeki sâkin dördüncü harfin hazfedilmesidir.

¹⁷⁷ Teskîn: Harekeli (müteharrik) bir harfin harekesinin cezme dönüştürülmesidir.

¹⁷⁸ Vâsıl, age, s.18

¹⁷⁹ Bkz. Ek-4: Müfred Zihâf Türleri

2.2.1.1.5. ‘Aşb

Lugatte bir şeyi sıkıca bağlamak demektir. Arûz ıstılahında bir cüzün (tef’île) beşinci harfini sâkin kılmaya denir.¹⁸⁰

2.2.1.1.6. ‘Aql

‘Aql lugatte deveyi bağlamak demektir. Deveyi bağlamak için kullanılan ipe ‘içal (العقال) adı verilir. Arûz ıştılâhında ‘aql, tef’îledeki müteharrik beşinci harfin hazfidir.

2.2.1.1.7. Kabd

‘Arûz ıştılâhında tef’îledeki sâkin beşinci harfin hazfedilmesidir.

2.2.1.1.8. Kef

‘Arûz ıştılâhında tef’îledeki sâkin yedinci harfin hazfedilmesidir.

---

¹⁸⁰ Olgun, age, s.21

2.2.1.2. Mürekkebe Zihâf

Arûzda bir tef'îleye iki müfred zihâfın birden isabet etmesidir. Dört türü vardır.¹⁸¹

2.2.1.2.1. *Habl*

Arûzda tef'îlenin ikinci ve dördüncü sâkin harflerinin hazfedilmesidir. Diğer bir deyişle *habn* ve *tay* müfred zihâflarının birlikte gelmesidir.

2.2.1.2.2. *Hezl*

Arûzda tef'îlenin müteharrik ikinci harfinin teskini ve sâkin dördüncü harfin hazfedilmesidir. (*İdmâr + tay*)

2.2.1.2.3. *Şekl*

Arûzda tef'îlenin sâkin ikinci ve yedinci harflerinin hazfedilmesidir. (*Habn + Kef*)

2.2.1.2.4. *Nağş*

Arûzda tef'îlenin müteharrik beşinci harfinin teskini ve sâkin yedinci harfin hazfedilmesidir. (*aşb + kef*)

2.2.2. 'İllet

'İllet lugatte hastalık ve sebep manasına gelen bir kelimedir. Çoğulu 'ilel (العِلَل) olarak gelir. Arûz ıstılâhında ise; -hafif bahrinde vuku bulan teş'îs 'illeti gibi zihâfın yerine gelen 'illet olmadığı müddetçe- sadece *arûz* ve *darb* tef'îlelerinin *sebeplerinde* ve *vetedlerinde* meydana gelen değişikliklerdir. Eğer *kaşîdenin* ilk beytinin tef'îlelerinde vuku bulduysa daha sonra gelen tüm beyitlerde de aynı değişiklik vaki olur.¹⁸²

'İllet, ziyâde/ilâve etme ve nağş/eksiltme yoluyla iki türlü gelir:

¹⁸¹ Bkz. Ek-5: Mürekkebe Zihâf Türleri

¹⁸² Vâşıl, age, s. 21

2.2.2.1. Ziyâde/ilâve ile vaki olan ‘İlletler

Terfîl, *tezlîl* ve *tesbîg* olmak üzere üç farklı türü vardır.¹⁸³

2.2.2.1.1. *Terfîl*

Sonu *mecmu‘ veted* ile biten tef‘îlenin ahirine/sonuna *hafif sebeb* ilâve etmektir.

2.2.2.1.2. *Tezlîl*

Sonu *mecmu‘ veted* ile biten tef‘îlenin ahirine sâkin bir harf eklemektir.

2.2.2.1.3. *Tesbîg*

Sonu *hafif sebeb* ile biten tef‘îlenin ahirine sâkin harf ilâve etmektir.

2.2.2.2. Nâkş/eksiltme ile vaki olan ‘İlletler

Arûz ve ʿarbin ikisinden veya herhangi birinden bir ya da daha fazla harfin iskât edilmesidir. Dokuz farklı türü vardır.¹⁸⁴

2.2.2.2.1. *Hazf*

Tef‘îlenin sonunda bulunan *hafif sebeb*in iskât edilmesidir.

2.2.2.2.2. *Kaṭ‘*

Mecmu‘ vetedin sâkin harfinin hazfî ve makablinin teskin edilmesidir.

2.2.2.2.3. *Betr*

Tef‘îlenin sonundaki *hafif sebeb*in iskâtından sonra *mecmu‘ vetedin* sâkin harfinin hazf ve makablinin teskin edilmesidir.(hazf+ kaṭ‘)

2.2.2.2.4. *Kaşr*

Tef‘îlenin sonundaki *hafif sebeb*in sâkin harfinin hazf ve makablinin teskin edilmesidir.

---

¹⁸³ Bkz. Ek-6: Ziyâde ile Vâkî Olan ‘İllet Türleri

¹⁸⁴ Bkz. Ek-7: Nâkş ile Vâkî Olan ‘İllet Türleri

2.2.2.2.5. *Ḳatf*

Tef'îlenin sonundaki *ḥafif sebeb*in hazf ve müteharrik beşinci harfin teskin edilmesidir. (hazf+'aşb)

2.2.2.2.6. *Ḥazez*

Tef'îlenin sonundaki *mecmu' vetedin* hazfedilmesidir.

2.2.2.2.7. *Şalm*

Tef'îlenin sonundaki *mefrûk vetedin* hazfedilmesidir.

2.2.2.2.8. *Kesf ya da Keşf*

Tef'îledeki müteharrik yedinci harfin hazfedilmesidir.

2.2.2.2.9. *Vakf*

Tef'îledeki müteharrik yedinci harfin teskin edilmesidir.

2.2.2.3. Zihâfın Yerinde Cârî Olan ‘İlletler

Arûzculara göre zihâf (زحاف), tef'ileleri oluşturan *sebeblerin -hafif ve şekil-* ikinci harfinde meydana gelen değişikliklerdir. Bu değişiklikler Arûz darb ve haşv olmak üzere beytin tüm tef'ilelerinde görülebilir. ‘İllet ise sadece Arûz ve darb tef'ilelerinin *sebeblerinde ve vetedlerinde* meydana gelen değişikliklerdir. Bazen bu değişiklikler haşvin sadece *sebeblerinin* ikinci harfinde değil *vetedlerinde* de vuku bulur. ‘Arûzcular bu değişiklikleri zihâftan saymamışlar ve zihâf yerinde gelen ‘illet kabul etmişlerdir. Bu değişikliklerin kaşîdenin tamamında cari olması gerekmediği için bu ‘illet türleri zihâfa benzer.¹⁸⁵

Bu ‘illetler şunlardır:

2.2.2.3.1. Teş‘îs

Tef'iledeki *mecmu‘ vetedin* ilk harfinin hafzedilmesidir. Hafif bahrinde fâ‘ilâtün ve mütekârib bahrinde fâ‘ilün tef'ilesinde görülür.

فَاعِلَاتُنْ   ٥/٥/٥/   ←   فَاأَلَاتُنْ   ٥/٥/٥/

فَأَلُنْ   ٥/٥/   ←   فَاعِلُنْ   ٥/٥/

Şâirin hafif bahrinde söylediği,

لَيْسَ مَنْ مَاتَ فَاسْتَرَاحَ بِمَيِّتٍ   إِنَّمَا الْمَيِّتُ مَيِّتُ الْأَحْيَاءِ

إِنَّمَا الْمَيِّتُ مَنْ يَعِيشُ كَنَيْبًا   كَاسِفًا بِالْأَلْفِ الْقَلِيلِ الرَّجَاءِ

beyitlerin birincisinde darb (أَحْيَائِي) فَاأَلَاتُنْ vezninde (o/o/o/) gelmiş ve teş‘îs isabet etmiştir. Fakat aynı değişikliğin ikinci beytin darbine isabet etmediği görülüyor. (سَلَّ رَجَائِي) (٥/٥/٥/)

2.2.2.3.2. Hâzf

¹⁸⁵ Yemût, age, s.32

Tef'ilenin sonundan *ḥafif sebeb* iskât edilmesidir. Müteḳârib bahrinin arûzunda görülür. İlk beytin arûzu fe'û (mahzûf fe'ûlun) olarak geldiğinde sonraki beyitlerin arûzuna da ḥazf isabet etmesi zorunlu değildir. Yani ilk beyit,

فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن

فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن فعولن şeklinde gelir. Kaşîdenin diğer beyitlerinin tümünde arûzun فعو olarak ḥazifli gelmesi gerekmez.¹⁸⁶

2.2.2.3.3. Ḥarm

Beytin ilk mışra'ında *mecmu' vetedin* ilk harfinin hazfedilmesidir. Ḥarm 'illeti bir tef'ilede tek başına gelebileceği gibi zihâflarla birlikte de gelebilir.¹⁸⁷ Bu durumda alacağı adlar da değişir. *Mecmu' vetedle* başlayan tef'ileler üç tane olup bunlar fe'ûlün (فَعُولُن), müfâ'aletün (مُفَاعَلَتُنْ) ve mefâ'ilün (مَفَاعِيلُنْ)dür.¹⁸⁸

Ṣelm (الْتَّم) ve ṣerm (الْتَّرْم) ṭavîl ve müteḳârib bahirlerinde; ḥarm (الْحَرْم), ṣetr (الْشَّتْر) ve ḥarb (الْحَرْب) hezec ve muḏârî' bahirlerinde; 'aḏb (الْعَضْب), ḳaşm (الْقَصْم), 'aḳş (الْعَقْص) ve cemem (الْجَمَم) ise vâfir bahrinde görülür. Ḥarm 'illetinin dâhil olduğu cüz maḥrûm, dâhil olmadığı cüz ise mevfûr olarak adlandırılır.¹⁸⁹

Ṭavîl bahrindeki şu kavle ḥarm isabet etmiştir:

هَلْ يَرْجِعُنْ لِي لِمَتِي إِنْ حَضَبْتُهَا إِلَى عَهْدِهَا قَبْلَ الْمَشِيْبِ خَضَابُهَا

Ṭavîl bahrinde asıl olan beytin fe'ûlun (فَعُولُنْ) tef'ilesiyle başlamasıdır. Beytin ilk tef'ilesi (هَلْ يَرْجِعُنْ), maḥrûm 'ûlun (عُولُنْ) olup şâir beyte (...هَلْ...) diye başlasaydı ḥarm isabet etmezdi.

Hutay'a'nın vâfir bahrinde söylediği,

إِنْ نَزَلَ الشَّنَاءُ بِدَارِ قَوْمٍ تَجَنَّبَ جَارَ بَيْنِهِمُ الشَّنَاءُ

¹⁸⁶ Yemût, age, s.32

¹⁸⁷ Bkz. Ek-8: Ḥarm 'İleti ve Zihâflarla Birlikte Geldiğinde Tesmiye Edilişi

¹⁸⁸ Vâsıl, Aynı eser, s. 25

¹⁸⁹ Vâsıl, Aynı eser, s. 24

beyte ĥarm isabet etmiştir. Vâfir bahrinde aslolan, beytin müfâ‘aletün (مُفَاعَلْتُنْ) tef‘îlesiyle başlamasıdır. Beytin ilk tef‘îlesi (إِنْ نَزَلَ شَ), maħrûm fâ‘aletün (فَاعَلْتُنْ) olup şâir beyte (...وِإِنْ...) diye başlasaydı ĥarm isabet etmezdi.

Şâirin muđâri‘ bahrinde söylediği,

سَوْفَ أَهْدِي لِسَلْمِي تَنَاءَ عَلَي تَنَاءَ

beyte ĥarm isabet etmiştir. Muđâri‘ bahrinde aslolan, beytin mefâ‘îlun (مَفَاعِلُنْ) tef‘îlesiyle başlamasıdır. Beytin ilk tef‘îlesi (سَوْفَ أَهْـ), maħrûm fâ‘aletün (فَاعَلْتُنْ) olup şâir beyte (...وِإِنْ...) diye başlasaydı ĥarm isabet etmezdi.

Şâirin hezec bahrinde söylediği,

لَوْ كَانَ أَبُو عَمْرٍو أَمِيرًا مَا رَضِينَاهُ

Beyte ĥarm isabet etmiştir. Hezec bahrinde aslolan, beytin mefâ‘îlun (مَفَاعِلُنْ) tef‘îlesiyle başlamasıdır. Beytin ilk tef‘îlesi (لَوْ كَانَ), maħrûm fâ‘îlu (فَاعِلُنْ) olup şâir beyte (...وَلَوْ أَوْ فُلُو...) diye başlasaydı ĥarm isabet etmezdi.

Genellikle kaşîdenin maṭla‘ındaki¹⁹⁰ vav (و) ve fe (ف) gibi ‘atıf harfleri hafzedilir. İlk asırlardan sonra şâirler ĥarmden sakınmışlardır.¹⁹¹ Ĥarm arûz bilginlerince hoş görülmemiştir, şâirin ondan kaçınması daha güzeldir; çünkü beyitte zihâf ve ‘illetlerin ve özellikle ĥarmın çokça görülmesi şiirin güzelliğini gölgeler ve musikisinin etkisini zayıflatır.¹⁹²

2.2.3. Zihâf ve ‘İletin Karşılaştırılması¹⁹³

Zihâf ve ‘illet üç konuda benzerlik gösterir:

1. Ĥazf
2. Arûz ve ĥarb cüzlerine dâhil olmak.

¹⁹⁰ Maṭla‘ (مطلع): Kaşîdenin başlangıç beyti.

¹⁹¹ Vâşıl, age, s. 25

¹⁹² Yemût, age, s. 34

¹⁹³ Bkz. Ek–9: Tef‘îlelerde Görülen En Önemli Değişiklikler

3. *Sebeblerin* ikinci harfine dâhil olmak.

Dört konuda ise birbirinden ayrılırlar:

1. Zihâf sadece eksiltmeyle (naqs), ‘illet ise hem eksiltmeyle hem de ilâve etmekle (ziyade) vaki olur.
2. Zihâf sadece *sebeblerin* ikinci harfine dâhil olur, ‘illet ise hem *sebeplere* hem de *vetedlere* dâhil olur.
3. Zihâf hem haşve hem arûza hem de darbe dâhil olurken ‘illet sadece arûz ve darbe dâhil olur.
4. Zihâf genelde beytin bir tef’îlesine dâhil olduğunda diğer beyitlerin de aynı tef’îlesine dâhil olması gerekmez, dâhil olması gerekiyorsa “ ‘illetin yerinde gelen zihâf ” (زحاف جاري مجري العلة) olarak adlandırılır. ‘İllet ise genelde beytin bir tef’îlesine dâhil olduğunda diğer beyitlerin de aynı tef’îlesine dâhil olması gerekir, dâhil olması gerekmiyorsa “ zihâfın yerinde gelen ‘illet ” (علةً جارية مجري الزحاف) olarak adlandırılır.¹⁹⁴

---

¹⁹⁴ Vâşıl, age, s. 26

2.2.4. Taqâtî‘

Şiirin taqâtî‘i, veznin sahih ya da meksûr olduğunu anlamak için beytin kelimelerinin tef‘ilelere mukabil gelecek şekilde parçalara ayrılmasıdır. Taqâtî‘de sadece lafza dikkat edilir, yazıya itibar edilmez. Her tef‘ilenin kendine has müzikal ritmi vardır ve taqâtî‘ de tef‘ilelerin savtî/ fonetik ritimleri üzerinde yoğunlaşır.¹⁹⁵

Taqâtî‘de sırasıyla izlenecek adımlar:

1. Beyit düzgün bir şekilde harekelenerek yazılır ve şeddeli ve tenvinli harfler, iki sâkin harfin bir araya gelmesinden dolayı hareke almış ya da hazfedilmişlerle birlikte telaffuz edilen ve edilmeyen harfleri belirlemek için dikkatlice okunur.
2. Beyit arûzî kitâbetle tekrar yazılır. Bu adımda yapılacak bir hata daha sonraki adimlârda da aynı hatanın tekrar etmesine sebep olacaktır.
3. Müteharrik her harfin altına (/), sahih sâkin harf ya da harf-i med veya şeddeli harfi oluşturan iki harfin birincisinin altına (•) işâreti konur. Beytin sâkin bir harfle başlamayacağı ve müteharrik bir harfle de sona ermeyeceğine dikkat edilir. Beyitte beş müteharrik harfin peşpeşe gelemeyeceği de (/////) göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca beytin haşvinde iki sâkin harf yanyana gelemmez, böyle bir şey söz konusu olduğunda harflerden biri ya hazfedilir ya da harekeli hale getirilir.
4. Beyitten bir kıt‘a alınır ve bahirlerin ilk tef‘ilelerinin musikisine uygun bir şekilde melodiyle sık sık tekrarlanarak okunur. Eğer şâirin sözüyle bahirlerden birinin ilk tef‘ilesinin musikîsi arasında mutabakat varsa bu adım doğru sonlandırılmış demektir. Sonra beytin başka bir parçası alınır aynı adım uygulanır böylece beytin vezni üzere yazıldığı bahir bulunur.

---

¹⁹⁵ Vâsıl, age, s.33

5. Beytin her bir cüzü/parçası için uygun tef'île bulunur. Ancak seçilen tef'île selîm olmayabilir; eğer o cüz haşv ise zihaf, Arûz veya darb ise zihaf ve 'illet isabet edebileceğine dikkat edilir.¹⁹⁶

---

¹⁹⁶ Vâşıl, age, s. 35,36

2.3. BAHİRLER VE DÂİRELER

Arûzun ana makamlarından her biri bahir olarak adlandırılır. (Olgun, 1994: 22) Her bahrin vezni/ölçüsü diğerinden farklıdır. Beyti oluşturan tef'îlelerin adedi ve müfred veya müzdeviç oluşlarına göre bu bahirler teşekkül eder.

İmâm Hâlıl bin Ahmed el-Ferahîdî el-Ezdî'ye gelinceye kadar şâirler asırlar boyunca belirli bir ritmik düzene göre şiirlerini nazmediyorlardı. Hâlıl b. Ahmet bu şiirsel ritimlerin şekillerini ortaya koymuş ve onları bahirler adını verdiği kalıplara sokmuştur. Her bahre kendine has bir isim vermiş, zamanımıza kadar da bu isimler kullanılmagelmiştir.¹⁹⁷

Meşhur olan görüşe göre, arûz ilminin kurucusu el-Hâlıl b. Ahmed bahirleri *on beş* olarak belirlemiş, daha sonra talebesi olan İmam el-Ahfeş *mütedârik* bahrini de bunlara eklemiş, böylece bahirlerin toplam adedi *on altı* olmuştur. el-Ahfeş'e ait "Kitabu'l-Arûz" isimli eseri tahkik eden Doktor Ahmed Abduddâyim'e göre el-Hâlıl b. Ahmed mütedarik bahrini biliyordu, ancak bu bahirde şiir nazmetmeyi hoş görmediği için onu bahirler arasına katmamıştı. Ona göre bu bahirde şiir nazmetmek herhangi bir yeteneğe sâhip olmayı gerektirmiyordu. Keza ne İmam el-Ahfeş ne de talebeleri mütedarik bahrini el-Ahfeş'in icât edip daha sonra Hâlıl b. Ahmed'in bahirlerine ilâve ettiğini söylemiştir.¹⁹⁸

---

¹⁹⁷ Vâşıl, age, s. 33

¹⁹⁸ Hamzâvî, age, s. 34

2.3.1. Safi/ Müfred Bahirler

Sadece tek bir tef'ilenin tekrarıdır. Bu bahirler yedi adettir:

الشرط الثاني	الشرط الأول			بحر			
مَفَاعِيْلُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	الهزج	١
مُفَاعِلْتُنْ	مُفَاعِلْتُنْ	مُفَاعِلْتُنْ	مُفَاعِلْتُنْ	مُفَاعِلْتُنْ	مُفَاعِلْتُنْ	الوافر	٢
مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	الكمال	٣
مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	الرجز	٤
فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	الرملة	٥
فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	المتقارب	٦
فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	المتدارك	٧

2.3.2. Mürekkep Bahirler

İki farklı tef'ilenin beyitte tekrarlanmasıyla meydana gelen bahirlerdir. Bu bahirler de dokuz adettir:

الشرط الثاني			الشرط الأول			بحر			
فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	البسيط	٨
مَفَاعِيْلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	فَعُولُنْ	الطويل	٩
فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	المديد	١٠
	مَفْعُولَاتُ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	مُسْتَفْعِلُنْ	السريع	١١
	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	المنسرح	١٢
	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	الخفيف	١٣
	مَفَاعِيْلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	المضارع	١٤
	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	مُسْتَفْعِلُنْ	المقتضب	١٥
	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	المجتث	١٦

2.3.4. el-Ḥalîl'in Arûz Daireleri ve Bunların Müzikal Açından Değeri

Doktor Aḥmed Fevzî el-Hîb İbn Cinnî'nin “Kitabu'l - Arûz” adlı eserinin tahkikinde Ḥalîl b. Aḥmed'in (ö.175/791) icat ettiği Arûz daireleri konusuna değinir. Bu dairelerle Ḥalîl b. Aḥmed'in ne kastettiği, bahirlerin bu dairelere nasıl dağıldığını öğrenmede ve herhangi bir daireye mensup bahirler arasındaki ortak bağı anlamakta çekilen zorluklardan ötürü arûza dair yazılan yeni kitapların pek çoğunda bu konunun ihmal edildiği ve hatta faydasız görüldüğünden bahseder. Ona göre bu ihmalin mutlaka telafi edilmesi gerekir; böylece hem belirli bir gruba bağlı bahirler arasındaki müzikal değer anlaşılabilir hem de el-Ḥalîl b. Aḥmed'in vardığı bu noktaya ulaşırken sarf ettiği eşsiz gayret zayi edilmemiş olsun.¹⁹⁹

el-Ḥalîl b. Aḥmed'in olağanüstü zekâsı, matematik biliminde ve ritim²⁰⁰ konusunda derin bilgisiyle yorulmak bilmeyen müthiş gayreti olmasaydı; o bu daireleri icat edemez ve cahiliye döneminden kendi çağına kadar söylenmiş şiirlerin büyük çoğunluğunu mûsikî açısından birbirine benzeyen, ritim ve melodik açıdan diğerlerinden bariz bir şekilde ayrılan bahirlerin aynı grupta toplandığı bu beş daireye yerleştiremezdi.²⁰¹

Ḥalîl Arapların şiirlerinde kullandıkları bu bahirleri on beş olarak belirlemiş ve bu konuda başkalarının ilâveler yapması için kapıyı açık bırakmıştır. Talebesi el-Aḥfeş (öl.215) bir diğer bahir olan *mütedarik*'e işâret etmiştir. Aslında el-Ḥalîl mütedarik bahrini biliyor ve bu bahirde şiir de nazmediyordu ama bazı sebeplerden ötürü mütedârik bahrini bu dairelerin içine katmamıştır.

O şu kavlini mütedârik bahrinde nazmetmiştir:

سُئِلُوا فَأَبَوْا فَلَقَدْ بَجَلُوا   فَلَبِئْسَ - لَعْمُرُكَ - مَا فَعَلُوا

¹⁹⁹ İbn Cinnî, Kitâb el-'Arûd, s. 33

²⁰⁰ Fr. rythme ed. ve müz. Olayların düzenli aralıklarla tekrarlanması niteliği, dizem, tartım. Bkz. TDK, Türkçe Sözlük, II, 1862

²⁰¹ İbn Cinnî, Aynı eser, ay.

Bu dairelere baktığımızda Arapların şiirlerini nazmettikleri bahirlerin yanısıra daha önceden şiir nazmetmedikleri *mühmel*²⁰² bahirlerin de olduğu görülür. Bazı şâirler şiirlerini bu bahirlere göre nazmetmiş olsalar da bunlar nadir sayılacak kadar az sayıdadır.

Doktor el-Hîb bazı eski kitaplarda ibtidaî tarzda resmedilen bu dairelerin bilhassa yeni başlayanlar açısından el-Ḥalîl'in muradının tafsilatlı bir biçimde anlaşılmasını güçleştirdiğinden yeni bir düzenlemeye gerek duyduğunu, kendi resmettiği daireler yoluyla kolaylıkla bu sorunun ortadan kalktığını ifade eder. Bu dairelere ihtiva ettikleri bahirler adedinde halkalar yerleştirilmiş, mühmel bahirler alınmamıştır. Halkalarda bulunan tefîleler her beytin sadece bir şatırına tekabül etmektedir. Her bir halkayı –dairelerine göre- 20/21/24 kısma ayırmış, içteki ilk halkayı rakamlar için, ilk halkayı takip eden ikinci halkayı harekeler ve sükûnlar için tahsis etmiş, harekeyi küçük eğik çizgi (/) ile sükûnu ise küçük daireyle (o) göstermiş, her bahrin başlangıcını ve seyir yönünü belirtmek için bahrin adını ve ok işâretini o bahrin başlangıcına yerleştirmiştir.²⁰³

---

²⁰² Mühmel: Artık kullanılmayan, kullanımda olmayan

²⁰³ İbn Cinnî, age, s. 34,35

Birinci daire: Daire-i Muhtelif

Bahirlerdeki tef'ilelerin ihtilafından ötürü daire-i muhtelif olarak adlandırılmıştır.²⁰⁴ Zira bu daire, humâsi (beş harften müteşekkil) (فاعلن) ، (فعولن) tef'ilelerin yanısıra sübâ'î (yedi harften müteşekkil) (مفاعيلن), (فاعلاتن), (مستفعلن) tef'ileler ihtiva etmektedir. Bu tef'ilelerden ikisi mühmel, üçü müsta'mel toplam beş bahir oluşmaktadır.²⁰⁵ Dairedeki her bir halka yirmidört (24) parçaya taksim edilmiştir. Bu dairenin müsta'mel bahirleri şunlardır:

Ṭavîl Bahri

Üçüncü halkada görüldüğü gibi Ṭavîl bahri bir rakamının bulunduğu sütüandan başlamıştır. Halkanın tef'ilelerini harekâtı²⁰⁶ ve sekenâtıyla birlikte okuduğumuzda – halkalarda sadece bir şaṭrın tef'ilelerinin mevcut olduğu unutulmamalıdır- ṭavîl bahri ortaya çıkar:

مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ
o/o/o//	o/o//	o/o/o//	o/o//	o/o/o//	o/o//	o/o/o//	o/o//

Medîd Bahri

Dördüncü halkada dört rakamıyla başlar. Tef'ileleri şunlardan ibarettir:

فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ
o//o/	o/o//o/	o//o/	o/o//o/	o//o/	o/o//o/	o//o/	o/o//o/

Basîṭ Bahri

Beşinci halkada dokuz rakamıyla başlar. Tef'ileleri şunlardan ibarettir:

مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلَاتُنْ	فَاعِلُنْ	مُسْتَفْعِلَاتُنْ
o//o/	o//o/o/	o//o/	o//o/o/	o//o/	o//o/o/	o//o/	o//o/o/

²⁰⁴ Bkz. Ek-10: Birinci dâire (Dâire-i Muhtelif)

²⁰⁵ Dâireye sadece müsta'mel (kullanımda olan) bahirler eklenmiştir

²⁰⁶ Harekât ve sekenât: Harekeler ve sükûnlar

Bu üç müsta‘mel bahrin dışında bu daireye katılmamış iki mühmel bahir daha vardır:

Müste‘fîl Bahri

Üçüncü halkada altı rakamıyla başlar. Tef‘îleleri şunlardan ibarettir:

فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ	فَعُولُنْ	مَفَاعِيلُنْ
o/o//	o/o/o//	o/o//	o/o/o//	o/o//	o/o/o//	o/o//	o/o/o//

Ṭavîl bahrinin tef‘îlelerinin aynısıdır ancak ṭavildeki son tef‘île (مفاعيلن) bu bahirde başa geçmiş böylece müste‘fîlin ilk tef‘îlesi olmuştur.

Mümteḍ Bahri

Dördüncü halkada on bir rakamıyla başlar. Tef‘îleleri şunlardan ibarettir:

فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ
o/o//o/	o//o/	o/o//o/	o//o/	o/o//o/	o//o/	o/o//o/	o//o/

Medîd bahrinin tef‘îlelerinin aynısıdır, ancak medîd’in son tef‘îlesi (فاعلن) bu bahirde başa geçmiş böylece mümteḍ’in ilk tef‘îlesi olmuştur.

Bu dairenin bahirleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir; ṭavîl ile müste‘fîl ve medîd ile mümteḍ arasındaki benzerliğin yanısıra bu beş bahrin tef‘îlelerinin *sebeb* ve *vetedlerine* bakıldığında tüm bahirlerin ritmik bir bağ ile birbirine bağlı olduğu görülür.

تَفْعُولُنْ tef‘îlesi bir *mecmu‘ veted* (o//) ile bir *ḥafîf sebebten* (o/) teşekkül etmiştir. Bu tef‘îlenin *ḥafîf sebebini mecmu‘ vetedinin* önüne aldığımızda فاعلن tef‘îlesine tahavvül eder/dönüşür. Bu durumda sembolik yazımı (o//o/) olur. (فاعلن→لن+فعولن→فعولن)²⁰⁷

²⁰⁷ el-Ḥalîl’in tef‘îleleri arasında yer almadığı için onun yerine aynı şekilde bir *ḥafîf sebeb* ve bir *mecmu‘ vetedden* oluşan فاعلن (فاعلن) getirilir. Tef‘îlelerde meydana gelen benzer tüm değişikliklerde bu kurala uyulur.

Aynı şekilde مفاعيلن tef'îlesi de bir *mecmu' veted* ve iki *hâfif sebebten* teşekkül etmiştir. Son *hâfif sebeb* en başa getirilirse فاعلاتن , baştaki *mecmu' veted* en sona aktarılırsa مستفعلن tef'îlesi elde edilir.²⁰⁸

(مس+تف+علن→عي+لن+مفا → مفا+عي+لن /فا+علا+تن → لن+مفا+عي→مفا+عي+لن)

---

²⁰⁸ İbn Cinnî, age, s. 37–38

İkinci daire: Daire-i Mü'telif

Subâ'î tef'îlelerin (فَاعِلَاتُنْ، مُتَفَاعِلُنْ، مُفَاعَلَتُنْ) tekekküründen meydana geldiği için bu adı almıştır.²⁰⁹ Dairedeki her bir halka yirmibir (21) parçaya taksim edilmiştir. Biri mühmel, ikisi müsta'mel olmak üzere toplam üç bahirden oluşmuştur. Müsta'mel bahirler şunlardır:

Vâfir Bahri

Üçüncü halkada bir rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ	مُفَاعَلَتُنْ
ه//ه//ه//	ه//ه//ه//	ه//ه//ه//	ه//ه//ه//	ه//ه//ه//	ه//ه//ه//

Kâmil Bahri

Dördüncü halkada dört rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ
ه//ه//ه//	ه//ه//ه//	ه//ه//ه//	ه//ه//ه//	ه//ه//ه//	ه//ه//ه//

Bu iki müsta'mel bahrin dışında bu daireye katılmamış bir mühmel bahir daha vardır:

Müteveffir Bahri

Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ
//ه//ه//	//ه//ه//	//ه//ه//	//ه//ه//	//ه//ه//	//ه//ه//

²⁰⁹ Bkz. Ek-11: İkinci daire (Dâire-i Mü'telif)

Bu dairenin bahirleri ritmik açıdan birbirine benzer, herbirinin başlangıcı dışında aralarında ihtilaf bulunmaz. Öte yandan bahirleri cüzlerine ayırdığımızda aralarındaki benzerlik açıkça görülür:

مُفَاعَلْتُنْ (o//o//l) tef'îlesi mecmû' veted (مُفَاً) (o//), *şekîl sebeb* (عَلْ) (//) ve *hafîf sebebten* (تُنْ) (o) oluşmuştur. *Mecmû' vetedi* tef'îlenin en sonuna koyarsak tef'île (عَلْ+تُنْ+مُفَاً) (o//o//l) e dönüşür. Bu da kâmil bahrinin tef'îlesi olan مُتَّفَاعِلُنْ (o//o//l)'nin harekât ve sekenatına denk gelir. (Kural gereği, eğer yeni oluşan tef'île el-Ĥalîl'in belirledikleri arasında yoksa harekesi ve sukunları açısından eşdeğer bir tef'île haline dönüştürülür. (مُتَّفَاعِلُنْ → عَلْ+تُنْ+مُفَاً))

Aynı şekilde مُفَاعَلْتُنْ tef'îlesinin sonundaki *hafîf sebebi mecmû' vetedinin* önüne aldığımızda/takdim ettiğimizde mühmel müteveffir bahrinin tef'îlesine dönüştüğü görülmektedir. (فَاعِلَاتُنْ → تُنْ+مُفَاً+عَلْ → مُفَاعَلْتُنْ)

Üçüncü daire: Daire-i Müctelibe

Bu daire²¹⁰ müctelibe olarak adlandırılmıştır çünkü cüzleri/tef'îleleri ilk Arûz dairesinden (daire-i muhtelife) alınmıştır. (مَفَاعِيْلُنْ tef'îlesi tavîl'den, مُسْتَفْعِلُنْ tef'îlesi basîṭ 'ten ve فَأَعْلَانُنْ tef'îlesi de medîd bahrinden) . Dairedeki her bir halka yirmibir (21) parçaya taksim edilmiştir. Üç müsta'mel bahirden oluşmuştur.²¹¹

Hezec Bahri

Üçüncü halkada bir rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

مَفَاعِيْلُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	مَفَاعِيْلُنْ	مَفَاعِيْلُنْ
o/o/o//	o/o/o//	o/o/o//	o/o/o//	o/o/o//	o/o/o//

Recez Bahri

Dördüncü halkada dört rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
o//o/o/	o//o/o/	o//o/o/	o//o/o/	o//o/o/	o//o/o/

Remel Bahri

Beşinci halkada altı rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

فَأَعْلَانُنْ	فَأَعْلَانُنْ	فَأَعْلَانُنْ	فَأَعْلَانُنْ	فَأَعْلَانُنْ	فَأَعْلَانُنْ
o/o//o/	o/o//o/	o/o//o/	o/o//o/	o/o//o/	o/o//o/

İlk iki dairenin bahirlerinde görüldüğü gibi bu dairenin bahirlerinin de tek bir dairevi melodik/ritmik düzene göre tertip edildiği gözlenir. Öte yandan tef'îleler *sebeplere* ve *vetedlere* taksim edildiğinde de bahirler arasındaki benzerlik açıkça görülür.

Hezec bahrinin tef'îlesi مَفَاعِيْلُنْ , *mecmû' veted* (مَفَأ) (o//), *ḥafîf sebeb* (عِي) (o) ve ardından bir *ḥafîf sebeften* (لُنْ) (o) teşekkül etmiştir.

²¹⁰ Bkz. Ek-12: Üçüncü dâire (Dâire-i Müctelibe)

²¹¹ İbn Cinnî, age, s. 41

Baştaki *mecmû‘ vetedi sebeblerin* sonuna aldığımızda recez bahrinin مُسْتَفْعِلُنْ tef'îlesi elde edilir. (مُسْتَفْعِلُنْ → عِي + لُنْ + مَفَأُ → مَفَأُ + عِي + لُنْ)

Sondaki *hafîf sebebi (لُنْ) mecmû‘ vetedin* başına getirdiğimizde remel bahrinin فَاعِلَاتُنْ tef'îlesi elde edilir. (فَاعِلَاتُنْ → لُنْ + مَفَأُ + عِي → مَفَأُ عِي لُنْ)

Dördüncü daire: Daire-i Müştebihe

Cüzlerinin arasındaki benzerlikten ötürü bu isimle dâire adlandırılmıştır.²¹² Zira müstef'îlün (مُسْتَفْعِلُنْ) tef'îlesi müstef'î lün (مُسْتَفْع لُنْ)'e ve fâ'îlâtün (فَاعِلَاتُنْ) tef'îlesi de fâ'î lâtün (فَاع لَاتُنْ)'e benzemektedir. Dairedeki her bir halka yirmibir (21) parçaya taksim edilmiştir. Dâire altısı müsta'mel, üçü mühmel olmak üzere dokuz bahirden oluşmuştur.

Seri' Bahri

Üçüncü halkada bir rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

مَفْعُولَاتُ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
/o/o/o/	o//o/o/	o//o/o/	/o/o/o/	o//o/o/	o//o/o/

Münserih Bahri

Dördüncü halkada sekiz rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	مُسْتَفْعِلُنْ
o//o/o/	o//o/o/	o//o/o/	o//o/o/	o//o/o/	o//o/o/

Ḥafif Bahri

Beşinci halkada on rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْع لُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْع لُنْ	فَاعِلَاتُنْ
o/o//o/	o//o/o/	o/o//o/	o/o//o/	o//o/o/	o/o//o/

Muḍâri' Bahri

Altıncı halkada on iki rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

مَفَاعِلُنْ	فَاع لَاتُنْ	مَفَاعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ	فَاع لَاتُنْ	مَفَاعِلُنْ
o/o/o//	o/o//o/	o/o/o//	o/o/o//	o/o//o/	o/o/o//

²¹² Bkz. Ek-13: Dördüncü dâire (Dâire-i Müştebihe)

Muḳteḍab Bahri

Yedinci halkada on beş rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	مَفْعُولَاتُ
٥//٥/٥/	٥//٥/٥/	/٥/٥/٥/	٥//٥/٥/	٥//٥/٥/	/٥/٥/٥/

Mucteş Bahri

Sekizinci halkada on yedi rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ
٥/٥//٥/	٥/٥//٥/	٥//٥/٥/	٥/٥//٥/	٥/٥//٥/	٥//٥/٥/

Mühmel bahirler:

Mütteid Bahri

Beşinci halkada üç rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ
٥//٥/٥/	٥/٥//٥/	٥/٥//٥/	٥//٥/٥/	٥/٥//٥/	٥/٥//٥/

Münserid Bahri

Altıncı halkada beş rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

فَاعِلَاتُنْ	مَفَاعِلَاتُنْ	مَفَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مَفَاعِلَاتُنْ	مَفَاعِلَاتُنْ
٥/٥//٥/	٥/٥/٥//	٥/٥/٥//	٥/٥//٥/	٥/٥/٥//	٥/٥/٥//

Muḳtarid Bahri

Altıncı halkada on dokuz rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

مَفَاعِلَاتُنْ	مَفَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	مَفَاعِلَاتُنْ	مَفَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ
٥/٥/٥//	٥/٥/٥//	٥/٥//٥/	٥/٥/٥//	٥/٥/٥//	٥/٥//٥/

Bu dairenin bahirleri arasında da daha önceki dairelerde görülen ritmik uyumun varlığı göze çarpmaktadır. Tef'îlelerin *sebepleri* ve *vetedleri* arasında

benzerlik açıkça görülmektedir. مُسْتَفْعِلُنْ tef'îlesinde (o//) (o/) (o/) *mecmû' veted* (عَلُنْ), مُسْتَفْعِ لُنْ tef'îlesinde (o/) (o//) (o/) *mefrûk veted* (تَفْع) mevcut olup bu tef'îlelerin birbirine benzerliği dikkat çekmektedir. Aynı durum فَأَعْلَانُنْ (o/) (o//) (o/) ile فَأَعْلَانُنْ (o/) (o//) (o//) arasında da görülmektedir.

تَفْعِلُنْ tef'îlesinin sonundaki *hafif sebebini* (لُنْ) takdim ederek en başa aldığımızda مَفْعُولَاتُ tef'îlesi elde edilir. (مَفْعُولَاتُ → لُنْ+مُسْ+تَفْع → مُسْتَفْعِ لُنْ)

Benzer şekilde مُسْتَفْعِلُنْ tef'îlesinin sonundaki *mecmû' vetedini* (عَلُنْ) takdim ederek baş tarafa aldığımızda مَفْأَعْيَلُنْ tef'îlesi elde edilir. (مَفْأَعْيَلُنْ → عَلُنْ+مُسْ+تَف → مُسْتَفْعِلُنْ → مَفْأَعْيَلُنْ)

Yine serî', münserih ve muqtedab bahirlerinin tef'îleleri aynı olup sadece bunların dizilişinde farklılık görülmektedir. Aynı durum hafif, müctes ve mütteid bahirleri ile muğârî', münserid ve muğtarid bahirleri arasında da görülmektedir.²¹³

Beşinci daire: Daire-i Müttefika

Bu dâire, humâsî tef'îlelerinin (فَعُولُنْ) (فَاعِلُنْ) tekerrür ederek gelmesinden dolayı bu adla adlandırılmıştır.²¹⁴ Dairedeki her bir halka yirmi (20) parçaya taksim edilmiştir. İki müsta'mel bahirden oluşmuştur.²¹⁵

Mütekhârib Bahri

Üçüncü halkada bir rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ
o/o//	o/o//	o/o//	o/o//	o/o//	o/o//	o/o//	o/o//

Mütedârik Bahri

Dördüncü halkada dört rakamıyla başlar. Tef'îleleri şunlardan ibarettir:

²¹³ İbn Cinnî, Aynı eser, s. 47, 48

²¹⁴ Bkz. Ek-14: Beşinci dâire (Dâire-i Müttefika)

²¹⁵ İbn Cinnî, Aynı eser, s. 49

فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ
ه//ه/	ه//ه/	ه//ه/	ه//ه/	ه//ه/	ه//ه/	ه//ه/	ه//ه/

Bu dairenin bahirleri arasında da diğerlerinde olduğu gibi ritmik bir uyumun varlığı göze çarpmaktadır. Müteḵârib bahrinin tef'îlesi فَعُولُنْ *mecmû' veted* (فَعُو) ve *ḥafîf sebebtan* teşekkül etmiştir. *Ḥafîf sebebini* takdim ettiğimizde mütedârik bahrini oluşturan فَاعِلُنْ tef'îlesi elde edilir. (فَعُولُنْ → فَعُو + لُنْ → فَاعِلُنْ)

Farklı arûz dairelerine mensup bazı bahirlerle diğer dairelerdeki bahirler arasında mevcut müzikal bağın aynı daireye mensup bahirler arasındaki müzikal bağdan daha güçlü olduğu görülse de – mesela *medîd* bahri farklı dairedeki *remel* bahrine kendi dairesindeki *ṭavîl* bahrinden daha yakındır- bu durum el-Ḥalîl'in büyük gayretlerine ve bu ilme katkısına gölge düşürmez. Cahiliyye döneminden günümüze kadar arûz zengin Arap şiirini belli bir kalıba sokarak muhafaza etmeyi nasıl başardıysa bundan sonra da pekçok farklı insanî duygunun en iyi bir tarzda ifade edilmesine olanak sağlamaya devam edecektir.²¹⁶

²¹⁶ İbn Cinnî, age, s. 51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. NAHİV

3.1.1. Müellifin Metodu

a) Müellif Allah'a hamdu senâ ve rasûlüne salat ile nahiv kısmına başlamaktadır.

b) Çoğu müellif gibi İbn Mukrî de nahve kelamla başlamaktadır. Kelâmın (kelime) tarifinin yapıldığı nahiv kitaplarının aksine müellif sadece kelâmın çeşitlerinin isim, fiil ve harften ibâret olduğunu belirtmekle iktifâ etmektedir.

"فَأَقُولُ الْكَلَامُ ثَلَاثَةٌ أَشْيَاءٌ وَهِيَ إِسْمٌ وَفِعْلٌ وَحَرْفٌ"

c) Eserde bab taksimâtı yapılmamıştır. Eser nazm olarak te'lif edilmemiştir. Gayet açık ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Konular açıklanırken diğer nahiv kitaplarında görüldüğü gibi Zeyd ve 'Amr âlemleri istimâl edilmiştir.

d) İsmın alâmetlerinden bahsederken cer (الْجَرِّ), müsennânın i'râbından bahsederken hafđ (الْحَفْضِ) terimini kullanmıştır.

e) İsmın alâmetlerinden bahsederken ismin, elif ve lamın (ال) duhûlü, izâfet, ihbâr anı ve cerle bilindiğini zikretmiştir.

f) Fiil ve alâmetlerini de burada zikretmiştir. Fiillerde et-tâ' es-sâkine ve (الْمُ) duhulünden ve bir olay bildirmesinden bahsetmiştir.

g) Ma'rife isimlerin beş adet olduğunu zamir, alem, el (ال) takısı alanlar, işâret ismi ve bu ma'rifelerden birine izâfet edilen şeyin de ma'rife olduğunu zikrederek örnekler vermiştir.

h) Mu‘rabın ism-i mütemekkin ve muğârî fiilden ibaret olduğunu bunun dışında kalanların mebnî olduğunu belirtmiştir.

i) İ‘râb ve alâmetlerinin ref‘, naşb, cer ve cezm olduğunu belirttikten sonra, ref‘in zamme, nasbın fetha, cerrin kesra ve cezmin hareke izâlesiyle olduğunu belirtmiştir.

j) Cem‘i müennes sâlimin i‘râb alâmetlerinden bahsederken onun nasbının kesreyle olduğunu kaydetmiştir.

k) Fâilin dâima merfu, mefulün ise mansub olduğunu zikrederek örnek vermiştir.

l) Fiilin fâil üzerine takdim ve te‘hîrinden bahsederken (ضَرَبَ) fiili üzerinden, fiilin te‘hîri halinde tesniye ve cem‘î kılınacağını anlatmıştır.

m) İbtidâdan bahsederken "الإِبْتِدَاءُ كُلُّ اسْمٍ ابْتَدَأَتْ بِهِ، وَلَمْ يَعْمَلْ فِيهِ عَامِلٌ مِنَ الْعَوَامِلِ" "İbtidâ cümleye başladığın ve herhangi bir âmilin onda amel etmediği ilk isimlerdir" diyerek mübtedânın ref‘ kılındığını ve haberinin de onun gibi olduğunu örnekle açıklamıştır. Mübtedâ ve habere dâhil olan âmiller ve çeşitlerinden bahsetmemiştir.

n) Bedel konusunda bedelin i‘rabta makabline tâbi olacağını belirtmiş, çeşitlerinden bahsetmemiştir.

o) Te‘nîs ve alâmetlerinden bahsederken semâi müennes vurgu yapar ve "الأَرْضُ"، "السَّمَاءُ"، "الرِّيَّاحُ"، "الْيَدُ"، "الدَّارُ"، "الدَّلْوُ"، "الْكَأْسُ"، "الدَّرْعُ"، "الْفَرَسُ"، "النَّفْسُ"، "الأَحَانُوتُ"، "الْحَرْبُ"، "الطَّرِيقُ"، "العَصَا"، "الرُّوحُ"، "السُّوقُ"، "الأَحَانُوتُ" kelimelerinin semâi müennes olup hem müennes hem de müzekker kabul edildiğini belirtmiştir. Ayrıca insan vücudunda "حَاجِبَيْنِ"، "أَخْدَيْنِ"، "أَجْنِبَيْنِ"، "أَلْقَمَيْنِ" dışındaki tüm ikili organların müennes ve "الْإِسْتِ"، "الْكَرْشِ" haricinde tek halde bulunan tüm organların müzekker olduğunu ifâde etmiştir.

p) Vasl eliflerinden²¹⁷ bahsederken on isim dışında tüm isimlerin başındaki eliflerin kaç' elifi (أَلِفَاتُ قَطْعٍ)²¹⁸ olduğunu belirtmiş, bu isimleri "ابْنٌ"، "ابْنَةُ"، "إِمْرَأَةٌ"، "إِمْرَأَةٌ"²¹⁹، "إِنْتَانٌ"، "إِسْمٌ"، "إِسْتٌ"، "أَلِفُ التَّعْرِيفِ"، "أَلِفُ الْمَصْدَرِ" olarak kaydetmiştir.

q) Müellif konuların anlatımında Kur'ândan, hadisten veya şiiirden istişhâd yapmamıştır.

Burada nahvin lugat ve terim anlamları ile doğuşu ve gelişiminden biraz bahsetmek faydalı olacaktır.

---

²¹⁷ Kelimenin başında bulunan ve geçiş halinde okunmayan elif

²¹⁸ Dâima yazılan ve okunan elif. Hemze-i kaç' (هَمْزَةُ الْقَطْعِ) olarak da adlandırılır.

²¹⁹ Ve إِنْتَانٍ

3.1.2. Nahvin Lugavî ve Istilâhî Manaları

3.1.2.1. Lugavî Manası

Nahiv (النَّحْوُ), isim ve zarf olarak kullanılan²²⁰ ve aslen “kasdetmek, yönelmek, izini takip etmek” anlamına gelen bir masdardır. İbn Sîde (ö.458/1066)²²¹ “Araplar onu zarf olarak kullanmıştır, aslı mastardır” der.²²² Araplar " فَصَدْتُ فَصْدًا " dedikleri gibi " نَحَوْتُ نَحْوًا " de derler. İsim olarak “yol”, “yön”, “taraf”, “miktar”²²³ muğâaf olarak da izafet terkiibinde “gibi”, “misli”, “benzeri” anlamına gelir.²²⁴ Çoğulu (نَحْوِيَّةٌ, نَحْوٌ, أَنْحَاءٌ) olarak gelir.²²⁵

3.1.2.2. Istilâhî Manası

Nahiv kelimesi de fikh (الْفِقْهُ) kelimesi gibi başlangıçta mastar iken sonradan bir ilim dalına isim olarak tahsis edilmiştir.²²⁶ Nahiv kelimenin cümle içindeki yerine göre sonunda meydana gelen değişiklikleri (i'râb) ve sözdizimini konu edinen bir ilimdir. Nahiv ilmine mensup bilginlere en-naĥvî (النَّحْوِيُّ) denir. Çoğulu (النَّحْوِيُّونَ) olarak gelir.²²⁷ Yine ism-i fâil olan en-nâĥî (النَّاحِي/ نَاحٍ) kelimesi de nahiv ilmine sâĥip kişi/ nahiv bilgini anlamına gelmektedir. Çoğulu (النَّحَاةُ) olarak gelir.²²⁸

et-Tehânevî, ‘Ulûm el-‘Arabiyye başlığı altında Miftah’ın şerhinde *ilm el-Arabiyyenin*²²⁹ *lafzen ve kitabeten*²³⁰ yapılacak hatalardan sakınmak için vazedilen bir ilim olup ‘usûl ve furû’ olmak üzere oniki kısma²³¹ ayrıldığını, usûl ilimlerinin bu

²²⁰ Ebû Hâka, Mu‘cem en-Nefâis el-Kebîr, II, 1966

²²¹ İbn Ĥallikân, Vefeyât el-A‘yân, III, 330; İbn el-‘İmâd, Şezerât ez-zeheb fi aĥbâr men zeheb, V,250

²²² İbn Manzûr, Lisân el-‘Arab, VI, 4381

²²³ Ebû Hâka, Aynı eser, ay. ; el-Fîrûzâbâdî, el-Kâmus el- Muhîĥ, IV, 386;

²²⁴ İbn Manzûr, Aynı eser, ay.; " صَلَّى نَحْوَ الْكَعْبَةِ أَيَّ جِهَتَهَا " "Kabeye doğru, o tarafa yönelerek namaz kıl” deriz. Bkz. Daĥlân, Şerh el-Âcurrûmiyye, s.1

²²⁵ Ebû Hâka, Aynı eser, ay.

²²⁶ Kudema IV. asrın sonuna kadar *Arabiyye* terimini kullanmıştır. IV. asrın sonlarına doğru ‘Tabakât en-nahviyyîn ve el-lugaviyyîn’ adlı eserin sâĥibi Zübeydî bu ibâreyle beraber *nahv* terimini de kullanmaya başlamıştır. Bkz. el-Hudeysi, el-Medâris en-Nahviyye, s.39

²²⁷ İbn Manzûr,ae, ay.;

²²⁸ Ebû Hâka, Aynı eser, s.1965

²²⁹ Edebî Araçça. Bkz. Durmuş, İsmail, “Nahiv”, DİA, XXXII, 300

²³⁰ Telaffuz ve yazıdaki hatalar

²³¹ Usul: 1- ilm el-luga 2- ilm es-sarf 3- ilm el-iştikâk 4- ilm en-nahv 5- ilm el-ma‘ânî 6- ilm el-beyân 7- ilm el-arûz 8- ilm el-kâfiye

Furû’: 9- ilm el-ĥaĥ 10- ilm arûz eş-şuarâ 11- ilm el-inşâ 12- ilm el-muĥâdarât

sakınmada temel olduğunu belirterek nahvin de usûl kısmına dâhil bir ilim olduğunun belirtildiğini aktarır.²³²

İbn el-Ekfânî'nin(ö.749/1348) İrşâd el-Ğaşîd isimli eserinde bu ilimler *ilm el-luga*, *ilm et-taşrîf*, *ilm el-maânî*, *ilm el-beyân*, *ilm el-bedî'*, *ilm el-arûz*, *ilm el-ğavâfi*, *ilm en-nahv*, *ilm ħavânîn el-kitâbet* ve *ilm ħavânîn el-ğırâat* olmak üzere on kısma ayrılmıştır.²³³

3.2. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU- KURULUŞ DÖNEMİ

Nahiv ilminin doğuşunda dînî, içtimâî ve siyâsî faktörler etki etmiştir.

Kur'ân'ın İslam dinine mensup Müslümanlar katında ve Arap dili ve edebiyatındaki saygın yeri herkesçe bilinmektedir. Hz. Peygamber döneminden itibaren sahabiler iki şeyden korkmuşlardır: Kur'ân hükümlerinin fitne sebebi olması ve lahn²³⁴ tehlikesi. Kur'ânın insanların hevalarına uyarak tahrif edilmesinden ve lahn hatalarından korunması için Hz.Osman (ra) müslümanların ileri gelenlerini toplayarak ortak ve tek bir mushaf oluşturmak için insanların yanlarında bulunan ve üzerlerinde Kur'ân ayetleri yazılı olan sâhife, kemik, taş ve hurma yapraklarının biraraya getirilmesini emretmiş, kendi adıyla anılan yeni bir mushaf²³⁵ yazdırmış ve bu ana kitaptan neshedilen altı nüshayı da büyük şehirlere göndermiştir. Bu daha sonra sürecek olan çalışmaların ilki olmuştur.²³⁶ Kur'ân istizhâr²³⁷ ve kitabet yoluyla nesilden nesile bozulmadan bugüne ulaşmıştır.²³⁸

²³² et-Tehânevî, Keşşaf İştîlâhât el-Funûn ve el-'Ulûm, I, 17

²³³ et-Tehânevî, Aynı eser, I, 18; Galâyînî de bu ilimlerin onüç adet olduğunu kitabında zikretmiştir. (Bkz. Galâyînî, Câmi' ed-Durûs el-'Arabiyye, I, 8): (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Taşköprüzâde, Miftâh es-Sa'âde ve Mişbâh es-Siyâde fi Mevdû'ât el-'Ulûm, I, 75-262)

²³⁴ Lahñ (اللَّحْن): Kıraat hatası. Celî ve ħafî olmak üzere ikiye ayrılır. Lahñ-ı celî i'rabda yapılan hatadır.(Kelimenin son harfinin harekesinin yanlış okunması). Bazıları ise "lahñ-ı celî harfler, lafız ve i'rabda, lahn-ı ħafî ise gunnenin türlerinde görülür" demiştir. Bkz. et-Tehânevî, age, II, 1402,1403

²³⁵ Mushaf-ı Osmân (المصحف العثماني)

²³⁶ Hassân, el-Ûşûl, s.24

²³⁷ İstizhâr (الإستظهار): Ezberlemek ve kitap olmadan ezberden okumak

²³⁸ Hassân, Aynı eser, s.24

3.2.1. Kur'ânın Harekelenmesi

a. Nağt Ebi el-Esved ed-Düelî- Hareke Noktalarının Konulması

Hız. Osman'ın mushafında ne harflerin noktaları ne de harekeleri vardı. Bundan dolayı da Osman hattı taşhîf²³⁹ ve tahrîfe marûz kalabilecek bir şekildeydi. (صرب) şeklinde yazılan bir kelime صِرْتُ - صِرْتٌ , صِرْتٌ - صِرْتُ , صِرْبٌ - صِرْبٌ vb. değişik şekillerde okunabiliyordu. Arap asıllı olanlar, rivayet, hıfz ve dilin selikasına uygun olarak kutsal kitabın müfredatının manalarını fehmedebiliyorken arap olmayanların bu noktasız ve harekesiz yazıyı okumakta zorluklarla karşılaştıkları görülüyordu.

Buna çözüm bulmak için bilginler çabalamışlar ve nihayetinde Ebû el-Esved ed-Düelî (ö.69/688)²⁴⁰ müteyakkız bir kâtibin yardımıyla bunu başarmıştır. Ebû el-Esved ed-Düelî kâtibe, "إذا رأيتني قد فتحت فمي بالحرف فانقط نقطة علي اعلاه وإذا ضمنت فمي فانقط نقطة بين يدي الحرف وإذا كسرت فمي فاجعل النقطة تحت الحرف، فان أتبعته شيئاً من ذلك غنة فاجعل النقطة نقطتين" Benim bir harfi okurken ağzımı açtığımda harfin üstüne, dudaklarımı büzdüğümü gördüğünde harfin önüne ve ağzımı kapatırcasına dudaklarımı birbirine yaklaştırdığımda harfin altına bir nokta koy. Bunun dışında bir şey eklersem bu gunnedir, o zaman iki nokta koy".²⁴¹ Kâtip, Ebû el-Esved ed-Düelî kur'ânı kıraat ederken dudaklarının hareketini takip ederek onun kendisine öğrettiği şekilde harekeleri belirten noktalar koyarak²⁴² mushafı baştan sona harekelemiştir.²⁴³ Daha sonra bu noktalama işlemi Nağtu Ebî el-Esved (نقط أبي) veya Nağt el-İ'râb (نقط الإعراب) olarak adlandırılmıştır.²⁴⁴

²³⁹ Taşhîf (التصحيف)-Alteration of a text: Kitabetteki hatadır. Kelimenin harflerinden bir noktasının silinmesi, noktanın yer değiştirmesi (alttaki noktanın üstte, üstekinin alta gelmesi) veya harflerden birine zâid bir nokta eklenmesi ya da bazı harflerin takdimi veya te'hîr edilmesiyle yazılışındaki hatanın manayı da değiştirmesidir. موَقَّر → موَقَّر. Muhaddislere göre ise *taşhîf* harflerin noktalarının yer değiştirmesidir. (مزاحم → مراجع) Eğer harekelemede değişiklik varsa buna *tahrif* denir. Her iki değişikliği de tahrif olarak adlandıranlar vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. et-Tehânevî, age, I, 449,450

²⁴⁰ İbn el-İmâd, Şezerât ez-zeheb fi ahbâr men zeheb, I, 297, 298; (Ayrıntılı bilgi için bkz. es-Sukkerî, Dîvân Ebî Esved ed-Düelî, s.9–29; İbn Hallikân, Vefeyât el-A'yân, II, 535–539; el-Bağdâdî, Hizâne el-Edeb, I, 281; el-Kıfî, İnbâh er-Ruvât, I, 48–58; el-Hamevî, Mu'cem el-Udebâ, 1464)

²⁴¹ el-Hudeysî, el-Medâris en-Nahviyye, s.42,43; İbn en-Nedîm, Fihrist, s.45; Ahmed Emîn, Duha el-İslâm, II, 288

²⁴² Bu noktalar Kur'ân-ı Kerîmdeki kelimelerin sonlarına konulmuştur. (Bkz. Şevki Dayf, el-Medâris en-Nahviyye, s.16)

²⁴³ Ebû el-Esved kâtibe kırmızı boya ve kalem verir. Siyah mürekkeple yazılı mushaf üzerine harekeyi belirtmek için kırmızı noktalar konulur. (Bkz. Hassân, el-Uşûl, s.31)

²⁴⁴ el-Hudeysî, Aynı eser, ay.

b. Naḫt el-İ‘câm –Harflerin Noktalanması

Müslümanlar Ebû el-Esved’in nokta koyarak harekelediği bu mushafı okumaya başladılar ama bilhassa arap olmayanlar başka bir zorlukla karşı karşıya kaldılar. Bir grup alfabe harfi yazılışlarında birbirine benzeyip okunuşta farklılık arz ediyordu. Bu durum arap olmayanlar için bu harflerin temyizinde sıkıntıya yol açıyordu.

el-Ḥaccâc bin Yûsuf (ö.95/714)²⁴⁵ bilginleri bu harfleri birbirinden ayırmayı sağlayacak alâmetler koymaları için görevlendirdi. Naşr bin ‘Âşım el-Leysî (ö.89/708)²⁴⁶ arap harflerini alfabetik sıraya göre sınıflandırarak yazılışları birbirine benzeyenleri bir grupta toplayıp bunların altlarına ve üstlerine -bazılarına tek bazılarına çift- noktalar koyarak birbirinden ayrılmasını sağladı. Böylece günümüze kadar gelen arap alfâbesinin harflerinin yazılış itibarıyla da birbirinden ayrılması sağlanmış oldu. (ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ...) ²⁴⁷

Ebû el-Esved ed-Düelînin harekeleri belirlemek için koyduğu noktalarla Naşr bin ‘Âşım’ın noktaları üstüste gelip izdihamdan dolayı karışıklığa sebebiyet verince insanlar bir süre farklı renkte mürekkepler kullanarak harf noktaları ile hareke noktalarını birbirinden ayırdı. Daha sonra el-Ḥalîl bin Ahmed fetha için elif (الألف) harfinin bir kısmını sembol olarak harflerin üstünde sağa mâil bir şekilde yerleştirdi. Zamme için harfin üstünde küçük bir vav (الواو) koydu. Kesra içinde ya (الياء) harfinin bir cüzünü harfin altına bıraktı. Böylece harflerin harekeleri için noktalar yerine sembolik fetha, kesra ve zamme işâretleri kullanılmaya başlandı. Bu hareke sembollerine Ebû el-Esved’in فَتْحُتْ، ضَمَمْتُ، كَسْرْتُ deyişinden esinlenerek *fetha*, *damme* ve *kesra* adlarını koydu. ²⁴⁸

Ebû el-Esved ed-Düelî harekesiz/sâkin harfin üzerine nokta koymamıştı. el-Ḥalîl bin Ahmed harekenin olmaması durumunu binâ (الْبِنَاءُ) olarak adlandırdı. Ayrıca Ebû el-Esved’in gunne esnasında mevcut harekeye aynı harekeden bir tane daha

²⁴⁵ İbn el-‘Îmâd, age, I, 377–386; İbn el-Esîr, el-Kâmil fî et-Târîh, IV, 283,284

²⁴⁶ ez-Zirikli, el-A‘lâm, VIII, 24

²⁴⁷ el-Ḥudeysî, Aynı eser, s.43

²⁴⁸ el-Ḥudeysî, Aynı eser, s.44

eklenmesini *gunne* olarak adlandırırken el-Ḥalîl bu durum için bugün bildiğimiz *tenvîn*²⁴⁹ (التَّنْوِين) adını kullandı.²⁵⁰

Hz.Peygamber (sav) zamanında da lahnin görüldüğü kaynaklarda zikredilmektedir. Huzurunda –Kur’ân okuyan ve- lahn hatasına düşen biri için sahabilerine "أَرشِدُوا أَخَاكُمْ فَقَدْ ضَلَّ" , “Kardeşiniz hata etti, onu irşâd ediniz” demiştir.²⁵¹

Hulefâ-i Raşidîn döneminde de bu hatalara şahit olunmuştur. Hz.Ömer (ra) atıcılık talimi yapan bir gruba uğramış onların kötü atış yaptığını görünce onları azarlamış bunun üzerine onlar - "إِنَّا قَوْمٌ مَتَعَلِّمُونَ" - , “ Biz atıcılığı öğrenen bir grubuz” demeleri gerekirken hata ederek²⁵² - "إِنَّا قَوْمٌ مَتَعَلِّمِينَ" demişler. Bunun üzerine Hz. Ömer öfkelenerek “ Allah’a yemin ederim ki dildeki –yaptığınız bu- hatanız benim için atışınızda yaptığınız hatadan daha kötüdür” diyerek onları ikaz etmiştir.²⁵³

Bir diğer olay Hz. Ömer’in Basra valisi Ebû Musa el-Eş’arî’nin kâtibinin Hz. Ömer’e bir mektup gönderip mektubuna "من أبو موسى الأشعري" diyerek başlamasıdır.²⁵⁴ Hz. Ömer cevaben el-Eş’arî’nin kâtibine bu hatasından dolayı bir kırbaç vurmasını emreder.²⁵⁵

Câhiliye devri dâhil tüm asırlarda lahn hataları görülmekle beraber İslamın fetihleriyle birlikte mevalinin Arap coğrafyasında sayısal açıdan artmasıyla lahn hatalarının vardığı tehlikeli boyutlar ortaya çıkmaya başladı. Hz.Ömer zamanında İslam coğrafyasının sınırları doğuda Sind ve Ceyhun nehrinden batıda Mısır ve Şam’a, Emeviler döneminde ise doğuda Hindistan ve Çinden kuzeyde Sibiryaya, batıda Endülüs’ten güneyde Sudan’a kadar ulaştı. Arap yarımadasındaki kabileler ve aşiretler bu topraklara yerleşmeye başladı. İslamiyeti kabul eden diğer kavimler de

²⁴⁹ فتحتان أو ضمتان أو كسرتان iki fetha, iki damme veya iki kesra

²⁵⁰ el-Ḥudeysî, Aynı eser, ay.

²⁵¹ eṭ-Ṭantâvî, Aynı eser, s.16; el-Ḥamevî, Mu’cem el-Udebâ, s.25

²⁵² Mûteallim kelimesinin çoğulunun burada merfû (متعلمون) olması gerekirken mansub(متعلمين) olarak telaffuz edilmiştir

²⁵³ eṭ-Ṭantâvî, Aynı eser, ay; el-Ḥamevî, Mu’cem el-Udebâ, s.16,17

²⁵⁴ Doğrusu "من أبي موسى الأشعري" olmalıydı. Zira (من) harf-i cer olup amel ederek mabadiindeki kelimeyi cer etmesi gerekirdi.

²⁵⁵ eṭ-Ṭantâvî, Aynı eser, s.16,17

İslam Devletinin başkenti Medîne'ye, Mekke'ye gelmeye başladılar. İslam devleti altında tek dine, tek kutsal kitaba sâhip bu kavimler içtimai hayatın gereği olarak evlerde, çarşılarda dini merasimler ve mescitlerde biraraya gelmeye başladılar. Sıhriyyet bağlarıyla bu indimâc kuvvetlendi. Tüm bunların neticesinde Arapçaya diğer dillerden lahn teserrüb etmeye başladı. Bu da, kelimenin son harfinin harekesinin değişmesi ve bunun neticesinde tabîî olarak manasının değişmesi sonucunu ortaya çıkardı.²⁵⁶

Fetihler sonrası arapların diğer kavimlerin mensuplarıyla evlilikleri sonucu doğan çocuklar da babaları gibi fasih konuşuyorlardı. Bu tür sıkıntılar nahiv ilminin doğmasına sebep oldu.

3.2.2. Nahiv İlminin 'Nahv' Olarak Adlandırılması

el-Kıffî (ö.624/1226)²⁵⁷, rivayet ehlinden büyük bir çoğunluğun nahvin kurucusunun Hz. Ali (ra) olduğunu kabul ettiklerini aktardıktan sonra Ebû el-Esved ed-Düelî' ile Hz. Ali arasında geçen bazı konuşmaları onun ağızından aktarır. Hz. Ali'nin yanına uğrayan Ebû el-Esved'in onu düşünceli görünce neyi düşündüğünü sorduğunu bunun üzerine Hz. Ali'nin kendisine memleketinde lahn işittiğini bundan dolayı Arapçanın usulüne dair kaideler koymayı istediğini aktarır. Ebû el-Esved bunun üzerine Hz.Ali'ye “ eğer bunu yaparsan içimizde Arapçayı bozulmadan yaşatmış olursun” der. Birkaç gün sonra tekrar yanına uğradığında Hz. Ali ona içinde "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الكلام كله اسم و فعل و حرف؛ فالاسم ما أنبأ عن المسمي، والفعل ما أنبأ عن " Bismillahirrahmanirrahim. حركة المسمي، والحرف ما أنبأ عن معني ليس باسم ولا فعل" Kelâm²⁵⁸ isim, fiil ve harften oluşur. İsim müsemmadan, fiil müsemmanın hareketinden ve harf ise isim ve fiil dışında bir manadan haber veren şeydir” yazılı bir sayfa verir ve ondan bu minval üzere hareket etmesini söyler.

Bunun üzerine Ebû el-Esved bilgileri toplayıp ona arzeder. Nasb harflerinden لعلّ yazılıdır. Hz. Ali لکنّ yi neden nasb harflerine dâhil etmediğini

²⁵⁶ et-Ṭantâvî, Neş'et en-Nahv ve Târîh Eşher en-Nuhât, s.15

²⁵⁷ ez-Zirikli, el-A'lâm, V, 202; İbn el-'Îmâd, Şezerât ez-zeheb fî aḥbâr men zeheb, VII, 2

²⁵⁸ Kelime

sorar ve ondan لَكِنَّ yi de dâhil etmesini ister. el-Kıfî'ye göre bu nahvin başlangıcındaki en meşhur rivayettir.²⁵⁹

Sonra Basra valisi Ziyâd bu çalışmadan haberdar olur ve lahnin yaygınlaştığını görünce insanlara örnek olması için ondan topladığı bilgileri yaymasını ister. Başlangıçta bunu kabul etmeyen Ebû el-Esved Kur'ân okuyan birinin "إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ"²⁶⁰ ayetindeki rasul kelimesini yanlışlıkla meksûr okuyunca "İnsanların durumunun bu dereceye vardığını düşünmemiştim" diyerek emirin isteğini yapacağını bildirir. Emir tahsis ettiği kâtiplerle mushafın harekelenmesini tamamlar.²⁶¹ Lahnin tehlikeli boyutlara vardığını görüp önlem almaya çalışan ilk bilgin, kurrâdan olan ve Kur'ânın nassının tahrif olmaması için büyük gayret gösteren Ebû el-Esved ed-Düelî'dir.²⁶²

Bir diğer rivayet ise Ebû el-Esved ile kızı arasında geçen konuşmadır.²⁶³ Kızı babasına "ما أَحْسَنُ السَّمَاءِ؟" diye sorar.²⁶⁴ Ebû el-Esved de "نُجُومُهَا" der. Kızı da onu kasetmediğini semanın ne kadar güzel olduğunu ifade etmek istediğini söyler. Babası da yanlışını düzeltir. Daha sonra bunu Hz. Ali'ye anlatınca o, "Bu acemlerin aramıza karışmasından dolayıdır",²⁶⁵ انْحُ نَحْوًا diyerek yol gösterir. Nahiv ilminin nahiv olarak adlandırılması da Hz. Ali'nin bu sözüne dayanır.²⁶⁶

İbn en-Nedîm ise bilginlerin ekseriyetinin nahvin kurucusunun Ebû el-Esved ed-Düelî olduğunu kabul ettiğini belirtir.²⁶⁷ Nahvin ortaya çıkışının onunla

²⁵⁹ el-Kıfî, İnbah er-ruvât, s.39

²⁶⁰ Ayetin manası: "Allah ve rasulu müşriklerden beridir." Rasûl kelimesi meksur okunursa mana "Allah müşriklerden ve rasulünden beridir" olur.

²⁶¹ el-Kıfî, Aynı eser, s.40

²⁶² ez-Zübeydî, Lahñ el-'Avâm, s.59

²⁶³ Taşköprüzâde, Miftâh es-Sa'âde ve Mişbâh es-Siyâde fi Mevâd'ât el-'Ulûm, I, 142,143

²⁶⁴ Taaccüb için "ما أَحْسَنُ السَّمَاءِ" demesi yani احسن ve السماء kelimelerinin son harflerini meftuh olarak telaffuz etmesi gerekirdi. Ancak kızı اللام merfû ve ء meksur okuyunca istifham sigasıyla "Semadaki en güzel şey ne?" demiş oldu. Bazı kaynaklarda farklı bir rivayet aktarılır. Kızı babasına "يا اَبْتِ ما أَشَدُّ" "يا اَبْتِ ما أَشَدُّ" der. Aslına taaccüb ifade etmek ister ama أَشَدُّ yerine أَشَدُّ deyince taaccüb yerine istifham sigasıyla soru sormuş olur.

²⁶⁵ Bu yolda yürü, bu şekilde devam et. Bazı kaynaklarda انْحُ هذا النَّحْوُ olarak geçer. Bkz. Hassân, el-Uşûl, s.24. Yine aynı kaynakta Hz. Ali'nin Ebû el-Esved'in yazdıklarını görünce "ما أَحْسَنُ هذا النَّحْوُ الَّذِي فَدَّ" "Takip ettiğin bu yol ne güzel!" der. Nahv olarak adlandırılması da Hz. Ali'nin bu sözüne dayanır. Hassân, age, s.25

²⁶⁶ Dahlân, age, s.4;

²⁶⁷ İbn en-Nedîm, age, s.45; (Ayrıca Bkz. es- Suyûfî, Buğyet el-Vu'ât II, 22,23)

başladığına delalet eden ve üzerinde Ebû el-Esved ed-Düelî'nin fâil ve mefûle²⁶⁸ dair kelamının Yahyâ bin Ya'mer (ö.129/746)²⁶⁹ hattıyla yazılı olduğu dört sayfalık bir gramer çalışmasını şehirde kitap düşkününü bir şiiinin kitaplığında gördüğünü ancak adam vefat edince o kitaplıktan geriye bir mushaf dışında hiçbir şey kalmadığını anlatır.²⁷⁰

Nahv ilminin kurucusu hakkında tabakat kitapları sâhipleri ve nahiv tarihçileri üçe ayrılmıştır:

1- Nahvin ilk kurucusunun Hz. Ali (ra) olduğunu söyleyenler:

Hicri IV. asırda yaşayan bilginlerden Ebû Kâsım ez-Zeccâcî (ö.377/987)²⁷¹.

2- Nahvin kurucularının Ebû el-Esved ed-Düelî ve bir grup dilci -Naşr bin 'Âşım el-Leyşî (ö.89/708) ve Abdurrahman bin Hürmüz (ö.117/735)- olduğunu söyleyenler:

Ebû Bekr ez- Zübeydî (ö.379/989).

3- Ebû el-Esved ed-Düelî'nin nahvin ilk kurucusu olduğunu söyleyenler:

Ebû el-Esved'e en yakın dönemde yaşayan dilcilerden İbn Sellâm el-Cumahî (ö.231/845) ve İbn Kuteybe (ö.276/889) ve el-Müberred (ö.285/898)²⁷². Sonraki dönemde Ebû Sa'îd es-Sirâfî (ö.368/978), Ebû Tayyib el-Lugavî (ö.351/962) ve İbn en-Nedîm (ö.385/995).²⁷³

Durmuş, modern zamanda bazı şarkiyatçıların Hz.Ali ve Ebû el-Esved devrinin basit ruhunun ilmî ve felsefî tanım, taksim ve terimler ortaya koymaya elverişli olmadığını ileri sürerek bu işin daha sonraki bir süreçte gerçekleşmiş olması

²⁶⁸ Nahvin doğuşu hakkında konuşan ilk bilgin Ebû Sellâm el-Cumahî (ö.231/845) ‘‘Ebû el-Esved, fâil, meful, muğâf ve ref', naşb, cer ile cezm harflerini bab olarak belirlemiştir’’ der. (Bkz. Hudeysî, el-Medâris en-Nahviyye, s.47)

²⁶⁹ ez-Zirikli, el-A'lâm, VIII, 177; İbn Hallikân, Vefeyât el-A'yân, VI, 173;

²⁷⁰ İbn en-Nedîm, age, s.46; el-Kıfî, age, s.42-44

²⁷¹ İbn el-Enbârî, Nuzhe el-Elibbâ fî Tabakât el-Udebâ, s.227; el- Kıfî, İnbâh er-ruvât, II, 160

²⁷² es- Suyûtî, Buğyet el-Vu'ât fî Tabakât el-Lugaviyyîn ve en-Nuhât, I, 269

²⁷³ el-Hudeysî, Aynı eser, s.45-48;

gerektiğini iddia ettiklerini ifade etmiş ve Carl Brockelmann'ın kaynak göstermeden bu işin İbn Ebi İshak (ö.117/735) ile el-Ḥalîl bin Ahmed ve Sibeveyhi'nin hocası İsa bin Ömer es-Sekafî (ö.149/766) zamanında gerçekleştiğini öne sürdüğünü belirtmiştir.²⁷⁴

3.3. NAHİV İLMİNİN GELİŞİM SÜRECİ

Basra hicretin 14. yılında²⁷⁵ Hz. Ömer'in hilafeti esnasında müslümanların eline geçti ve Kûfe Basra'nın imarından altı ay sonra kuruldu.²⁷⁶ Basra ve Kufe için Basratân²⁷⁷ tabiri kullanılır. Eski zamandan beri Basra ticaret merkeziydi. Fetihden sonra Hicaz ve Necd bölgesinden gelen savaşçı Arap kabileleri ve göç eden diğer kabîleler Basra kenti ve civarına yerleşmeye başladı. Bu kabîleler adetleri üzere kentte pazarlar kurdular. *Sûk el-İbi*²⁷⁸ denilen pazar çölden gelen bedevi araplarla şehirde mukim olan halkın mal tebedülünde bulunduğu bir buluşma merkezi haline geldi. Zamanla bu çarşı büyüyüp bir mahalle haline geldi ve Hicaz bölgesindeki Ukaz panayırı gibi ticari, sosyal ve kültürel bir merkeze dönüştü. Burada 'Mirbed' adı verilen geniş bir meydan çölde yaşayan şâirlerin şiir inşâd ettiği, hatiplerin irticâlî konuşmalar yaptığı ve ravilerin ahbâr ve eyyam-ı araba dair bilgileri paylaştığı, şehir halkının da çöl halkının selîkası bozulmamış dillerini işitmek için geldikleri bir yer haline geldi. Mirbed Arap dili ve edebiyatının kültür merkezi olurken camiler de İslâmın yayıldığı, Kur'ânın talim edildiği dini merkezler olarak faaliyet göstermeye başladı.

Basra'da iki önemli merkezden ikincisi olan Büyük Mescit ilk başlarda halkın namaz kılmak, dini ve dünyevi meselelerini konuşmak ve valiler ve umerânın cihat ilan etmek için toplandıkları bir yerken, zamanla âlimlerin, şâirlerin, ravilerin ders

²⁷⁴ Durmuş, İsmail, "Nahiv", DİA, XXXII, 302; Ayrıca bkz, Brockelmann, GAL (Ar.), II, 123–129

²⁷⁵ Brockelmann'a göre hicrî 15. yılda kuruldu. Bkz. Brockelmann, GAL (Ar.), II, 128

²⁷⁶ el-Ḥamevi, Mu'cem el-Buldân, I, 432

²⁷⁷ Bu iki şehir için -nahvin iki merkezi/başkenti anlamında- "عاصمتان" da denilir. Fetihlerden önce bu iki şehir acemlerin yaşadığı yerlerdi. Fetihler sonrası islamiyeti din olarak seçen acemler arasında lahn sıkça görülünce bu durum daha da kötüleşmeden önlem alınması için bilginler nahve yöneldiler. Hicaz bölgesinde, Mekke ve Medîne'de bu ilmin zuhur etmemesinin bir nedeni de budur. Dimeşk ve Bağdat mülkûn şehirleri (Dimeşk Emevî, Bağdat ise Abbâsî hilâfetinin merkezi) iken Basra ve Kûfe ilmin şehirleriydi. (Bkz. eṭ-Ṭanṭâvî, age, s.65–66)

²⁷⁸ Develerin satıldığı pazar

halkaları oluşturduğu bir merkez haline geldi. Hasan Basrî (ö.110/728), Vâsıl bin ‘Atâ (ö.131/748) ve Hammâd b. Seleme’nin (ö.165/781) meclisleri buradaki en önemli ilim halkalarını teşkil ediyordu.²⁷⁹

İşte kentin ilim irfan yuvasına dönüştüğü böyle bir dönemde Ebû el-Esved ve talebeleri nahiv ilminin esaslarını ortaya koymaya başladılar.

Nahvin gelişim süreci dört dönemde incelenmektedir:²⁸⁰

3.3.1. Kuruluş Dönemi (Basrî)

Ebû el Esved’den el-Ĥalîl b. Ahmed’e kadarki geçen süredir. Bu dönemde bilgi aktarımı şifahî bir anlatıma dayanır. Ebû el Esved’in nahiv ilmine en çok katkı sağlayan halefleri şunlardır: Naşr b. ‘Aşım el-Leysî (ö.90/708), Yahyâ b. Ya‘mer (ö.129/746)²⁸¹, Abdurrahman b. Hürmüz (ö.117/735), ‘Anbese b. Ma‘dân (ö.100/718) ve Meymûn b. el-Ekran (ö.125/743). Nahiv konularının varaklar üzerine yazıldığı ve bilgilerin şifâhî olarak aktarıldığı ibtidâî dönemdir. Bu ilk tabakanın temsilcileri rivayete önem vermişler ve kıyasla ilgilenmemişlerdir.²⁸² Nahiv bu ilk temsilcilerin elinde kemale ermemiş onu daha sonraki tabakalar ikmal etmiştir.²⁸³

Ebû el-Esved ve bu talebelerinin hemen akabinde gelen Abdullah b. Ebî İshâk Zeyd el-Haġramî (ö.127/744), İsa b. ‘Umer es-Şeġafî (ö.149/766) ve Ebû ‘Amr b. El-‘Alâ (ö.154/770) dönemin önemli isimleridir. İbn Ebî İshâk’ın nahve dâir görüşleri daha sonra gelen Sibeveyhi’nin meşhur kitabı “el-Kitâb” da mezkûr olup kendisi Basra ekolünün yıldızı el-Ĥalîl b. Ahmed’in hocasıdır.²⁸⁴

²⁷⁹ el-Hudeysi, Aynı eser, s.28–30

²⁸⁰ eġ-Ĥantâvî, Aynı eser, s.36

²⁸¹ İbn el-Enbârî, Nuzhe el-Elibbâ fî Ṭabakât el-Udebâ, s.24

²⁸² eġ-Ĥantâvî, Aynı eser, s.38

²⁸³ Hassân, el-Uşûl, s.32

²⁸⁴ el-Hudeysi, Aynı eser, s.53; Hassân, Aynı eser, s.35

İsâ b. ‘Umer eş- Şekâfî’nin nahve dair *el-Câmi’* ve *el-İkmâl* adında iki eser yazdığı rivayet edilir ancak her iki eser de günümüze kadar ulaşmamıştır.²⁸⁵ Hocası İbn Ebî İshâk gibi -semâ’nın²⁸⁶ yanısıra- kıyasa²⁸⁷ başvurmuştur.²⁸⁸

Bu dönemde nahve dair pek çok kâide eklenmiş²⁸⁹, İbn Ebî İshâk ilk defa kıyasa başvurmuş²⁹⁰ nahvin konularını furû’una ayırmış ve hemzeyle ilgili olarak Kitâb el-Hemz’i kaleme almıştır.²⁹¹ İbn Ebî İshâk ile Ebî ‘Amr b. ‘Alâ, İbn Sîrîn ve Yûnus b. Habîb (ö.182/798)²⁹² arasında nahve dair pek çok munâzara vuku bulmuştur. Sibeveyhi kitabında onun nahve dair bazı görüşlerini zikreder.²⁹³

²⁸⁵ Taşköprüzâde, age, s.145; el-Müberred’in bu iki eserin bazı sayfalarını gördüğünü söylediği rivâyet edilir. İbn en-Nedîm ise sadece ikisinin ismini nakleder. Sîbeveyhi’nin el-Kitâb’ı el-Câmi’ üzerine tasnif ettiği söylenmektedir. (Bkz. Carl Brockelmann, GAL (Ar.), II, 129)

²⁸⁶ Semâ’ (السَّمَاع): Lugatte سَمِعَ fiilinin “işitmek” anlamına gelen masdardır. İstilahta ise kıyasın zıddıdır. Bkz. Ebû Hâka, Mu’cem en-Nefâis el-Kebîr, I, 893; Semâ’ fesâhatine güvenilen kişinin kelamında sadır olan şeydir. Kur’ânı, hadis-i şerifleri, Hz.Peygamberin bi’setinden önceki devirde, kendi dönemi ve vefâtından sonra dilin fesâda uğradığı muvelledûn dönemine kadar yaşayan müslim ve/veya gayr-i müslim arapların nazım ve nesirlerinde varid olanları ihtiva etmektedir. Usûl-u nahivdeki temel rükündür. Nakl (النَّكَل) olarak da adlandırılmaktadır. Bkz. es- Suyûtî, el-İktirâh, s.74

²⁸⁷ Kıyâs (القِيَاس): Lugatte قَيَسَ fiilinin “Aralarında benzerlik olan iki şeyi kıyaslamak, karşılaştırmak” anlamına gelen masdardır. Fıkıhta, “ Aralarındaki ortak illet sebebiyle fer’ın asıl üzerine hamledilmesidir. (Yani aslın hükmünün fer’e de verilmesidir) Mesela, tahrîm illetinde - illet iskârdır (içeceğin sarhoşluk vermesidir)- iştirak etmelerinden ötürü müsekkir (sarhoşluk veren) herhangi bir içeceğin şarabın hükmüne hamledilerek haram kılınmasıdır. Bkz. et-Tehânevî, Mu’cem en-Nefâis el-Kebîr, II, 1658; Nahiv ilminde kıyâs “menkul olmayanın –menkulun manasında olduğu takdirde-menkule hamlidir. (Hepsi araplardan menkul olmasa da fâilin her zaman ref’, mefulün her zaman nasbedilmesi gibi) Kıyâsı inkâr eden nahvi inkâr etmiş olur. Nahvin delillerinin büyük çoğunluğu kıyâstan ibarettir. Nahv mes’elelerinin çoğunda kıyasa dayanılır. Bir arap كَتَبَ زَيْدٌ dediği zaman bu كَتَبَ fiilinin yazı yazabilen ‘Amr, Bîşr ve Ezdeşîr gibi sınırsız sayıda isme isnâd edilmesi caiz olur. Zîra sonsuz/sayılamayacak kadar çok sayıda ismin nakil yoluyla isbâtı imkânsızdır. Kisâî nahv ilminin değerini açıkladığı beyitlerinden birinde "إنما النحو قِيَاسٌ يُتَّبَعُ", “Nahiv takip edilen kıyastan ibarettir” diyerek onun önemine dikkat çeker. Ulemâdan kıyâsı inkâr eden birinin olduğu bilinmemektedir. Kıyâsın 4 rükünü vardır: Asıl (el-mekîs aleyh), fer’ (el-mekîs), hüküm ve ikisini biraraya getiren illet. Ayrıntılı bilgi için bkz. es- Suyûtî, el-İktirâh, s.203–207

²⁸⁸ el-Hudeysî, Aynı eser, s.57

²⁸⁹ eş-Tantâvî, age, ay.

²⁹⁰ Nahivde kıyası şudur: İbareyi arap dilinde yaygın olan formla karşılaştırmak. Eğer öncekilerle arasında ihtilaf varsa bu ibare hatalıdır. Bkz. el-Hudeysî, age, ay.; Basriyyûn indinde kıyâsın sıhhat şartı kesrettir. Bkz. Hassân, el-Usûl, s.39; Nahvin en önemli delilleri sema’ ve kıyastır. Bu iki temel üzerine nahivciler ittirâd ve şuzûz fikrini inşâ etmişlerdir. Bkz. Hassân, el-Usûl, s.66

²⁹¹ Hassân, age, s.34

²⁹² Fasih bedevileri dinlemek için badiyeye yolculuk yapan ilk kişidir. (Bkz. Hassân, el-Usûl, s.36; el-Kıfî, İnbâh er-ruvât, IV,74)

²⁹³ el-Hudeysî, Aynı eser, s.55

Bu dönemin nahivcilerinin kitaplarında nahiv, sarf, lugat, edebiyat gibi ilimler birarada işlenmiştir. Çünkü o dönem nahiv bilgini hem edebiyat hem sarf hem de lugat âlimiydi.²⁹⁴

3.3.2. Gelişme Dönemi (Basrî-Kûfî)

Basrada Halil b. Ahmed ile başlayıp Ebû Osman el-Mâzinî (ö.247/861)²⁹⁵ devrine kadar ve Kûfe'de Ebû Ca'fer er-Ruâsî (ö.190/806)²⁹⁶ ile başlayıp İbn es-Sikkî (ö.244/858)²⁹⁷ devrine kadar devam eder. el-Ĥalîl ve beraberindekilerle Basra Dil Ekolu, Ruâsî ve beraberindekilerle Kûfe Dil Ekolu kurulmuştur. el-Ĥalîl bin Ahmed ilimde kendinden öncekileri geçmiş, sonra gelenler ise ona ilmî açıdan yetişememiştir.²⁹⁸ el-Ĥalîl, kendi zamanına kadar hocalarının nahivde getirdiği seviyeyi daha da ilerletmiş ve görüşleri Sibeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı nahve dair te'lîf edilen ilk kitabın çoğu bablarının omurgasını oluşturmuştur.²⁹⁹

el-Kitâb'ın bablarının büyük çoğunluğunun -müsned, müsned ileyh, hazf, istiğnâ, fâil, meful bih, fiil, mübtedâ, haber, ref', naşb, cer, cezm, istifhâm, emir, nehy, taaccüb, duâ vb.- ıstılahlarını o vaz'etmiş, bunun dışında kalan az sayıda konu adlarını kendinden sonra gelen nahiv bilginleri koymuştur. Kıyâsa sıkça başvurmuştur.³⁰⁰

el-Ĥalîl, zamanının tüm ilimlerinde bilgi sâhibi, âlim, fazıl ve zâhid biriydi. Hayatını ilme vakfetti. Hac farizasını yerine getirme, ibadet etme dışında hep ilimle iştiğâl etti. Arûz ilmini ortaya koydu. Harfleri (العین) harfinden (الياء) harfine kadar mahreçlerine göre tertip ettiği ilk sözlük olan 'Kitâb el-'Ayn'ı, musîkiyle yakından ilgili biri olduğu için bu sahada da 'Kitâb en-Nağam' ve 'Kitâb el-Îkâ'' adlı iki eseri

²⁹⁴ eṭ-Ṭanṭâvî, age, s.39

²⁹⁵ İbn el-'Îmâd, Şezerât ez-Zeheb, III, 216; İbn Ĥallikân, Vefeyât el-A'yân, I, 283

²⁹⁶ ez-Zirikli, el-A'lâm, III, 34; Kufe Dil Ekolünün kurucusudur. Bkz. Brockelmann, GAL (Ar.), II, 197

²⁹⁷ İbn el-'Îmâd, Şezerât ez-Zeheb, III, 203; es-Suyûṭî, el-Müzhir, II, 464

²⁹⁸ Taşköprüzâde, age, s.146; Brockelmann'a göre nahiv ilminin gerçek kurucusu el-Ĥalîl b. Ahmet'tir. Bkz. Brockelmann, GAL (Ar.), II, 131

²⁹⁹ el-Hudeysî, age, s.67; Corcî Zeydân, Târîh Âdâb el-Luga el-'Arabîyye, II, 123

³⁰⁰ el-Hudeysî, age, ay.

te'lif etti.³⁰¹ Vâkidî tefsirinde, “nahiv ilminde ondan daha üstün biri olmadığına dair icmâ' vardır”, der.³⁰²

Kuruluş dönemindeki bilginler i'râba önem vermişken bu dönemde sarf konuları da nahivle olan yakınlığından ötürü nahiv kitaplarının içerisinde mütalaa edilmeye başlandı. Lugat, edebiyat ve ahbâra dair konular nahiv kitaplarından çıkarıldı. Kûfeliler sarf konularına ağırlık verdiler hatta bazı tarihçiler sarfın kaidelerini Basralılar koymasına karşın Kûfelilerin bu konuya ağırlık vermesinden dolayı onları sarf ilmini vaz' edenler olarak kaydetmişlerdir. Sarf bu dönemin akabinde gelen Olgunluk dönemiyle birlikte müstakil bir ilim olarak ele alınmaya başlanacaktır.³⁰³

İbn en-Nedîm, Kisâî (ö.189/805)³⁰⁴ ve Ferrâ'nın (ö.207/822)³⁰⁵ hocası olan ve nahve dair Kûfeliler arasında ilk kitabı te'lif eden Ruâsî'nin el-Ĥalîl b. Ahmed'in kendisinden te'lif ettiği kitabı 'el-Fayşal'ı istediğini ve kendisinin de kitabı el-Ĥalîl'e gönderdiğini ve Sibeveyhi'nin kitabında “Kûfî şöyle dedi” derken kasdının Ruâsî olduğunu belirtmiştir.³⁰⁶

Bu dönemde Basra'da dördüncü tabakanın lideri, tasnif ve tertip hususunda olağanüstü bir yeteneğe sâhip Sibeveyhi, (ö.179/795)³⁰⁷ daha önce kimsenin yazamadığı, daha sonrakilerin de üstüne çok ekleme yapamayacakları mükemmel bir kitap te'lif etti.³⁰⁸ el-Ĥalîl ve Ruâsî döneminde sâkin başlayan munâzara Abbâsilere

³⁰¹ İbn en- Nedîm, el-Fihrist, s.49; el-Hudeysî, age, s.66; Brockelmann, GAL (Ar.), II, 133

³⁰² İbn el-İmâd, Şezerât ez-Zeheb, II, 324

³⁰³ et-Ṭantâvî, age, s.41-46

³⁰⁴ Brockelmann, GAL (Ar.), II, 198

³⁰⁵ Brockelmann, GAL (Ar.), II, 200; İbn el-Enbârî, age, s.84

³⁰⁶ İbn en-Nedîm, el-Fihrist, s.71; Brockelmann, GAL (Ar.), II, 197; Fakat Hassân Sibeveyhi'nin asla böyle bir şey demediğini söylemektedir. (Bkz. Hassân, el-Uşûl, s.38); İbn Dürüsteveyh, Şa'leb'in Kûfeliler arasında nahve dâir ilk kitabı yazanın Ruâsî olduğunu iddia ettiğini söylemektedir. Bkz. İbn el-Enbârî, Nuzhe el-Elibbâ fi Ṭabakât el-Udebâ, s.50

³⁰⁷ el-Kıffî, İnbâh er-Ruvât, II, 348; Ölüm tarihi hakkında ihtilaf vardır. (Bkz. es-Suyûtî, el-Müzhir, II, 462; Taşköprüzâde, age, I, 148; İbn en-Nedîm, el-Fihrist, s.57; es-Suyûtî, Buğyet el-Vu'ât, II, 229; Brockelmann, GAL (Ar.), II, 134)

³⁰⁸ İbn en-Nedîm, el-Fihrist, s.57; Sibeveyhi'nin kitabında hocası el-Ĥalîl'in adının geçtiği bazı yerlerde “rahimehullah” ifadesinin geçmesinden dolayı eseri el-Ĥalîl'in vefatından sonra yazdığı anlaşılmaktadır. (Bkz. Şevki Dayf, el-Medâris en-Nahviyye, s.59)

daha yakın olmak isteyen iki ekol arasında şiddetlendi.³⁰⁹ Bu da nahiv ilminin eksik kalan maddelerinin ikmâli için gayret sarfedilmesi ve böylece te'lîf edilen eser sayısının artmasına sebep oldu.³¹⁰

Sibeveyhi'nin el-Kitâb'ı³¹¹ ulemânın üzerinde uzunca bir süre şerh, ta'lik, muhtasar yazdığı temel bir kitap haline dönüştü. Sarf ve nahvi birlikte işleyen kitabı diğer ulemâyâ örnek oldu. Kûfeliler ise sarfın bazı bablarına dair müstakil eserler yazdılar ancak eserlerinde tam olarak sarfın nahivden ayrılmadığı görüldü. Ruâsî 'Kitâb et-Taşğîr', Kisâî 'Kitâb el-Masâdir', Ferrâ 'Kitab Fe'ale ve Ef'ale'yi kaleme aldı. Sarfın nahivden ayrılışı bir sonraki Olgunluk döneminde gerçekleşecektir.³¹²

3.3.3. Olgunluk Dönemi (Basrî-Kûfî)

Basra'da altıncı tabakanın imamı Ebû 'Uşmân el-Mâzinî (ö.247/861)³¹³ devrinden yedinci şeyh el-Müberred (ö.285/898)³¹⁴ asrının sonuna; Kûfe'de dördüncü tabakanın imamı İbn es-Sikkît döneminden beşinci şeyh Şa'leb (ö.291/904)³¹⁵ dönemine kadar devam eder.

Basra'da Ebû 'Uşmân el-Mâzinî, Ebû 'Umer Sâlih el-Cermî (ö.225/839)³¹⁶, Ebû Muhammed Abdullah et-Tevvezî (ö.238/852) , Ebû Hâtim es-Sicistânî

³⁰⁹ Hilâfet merkezi Bağdat'a gelen Sibeveyhi ile el-Kisâî arasında nahivcilerce "Mes'ele ez-zenbûr(iyye)" olarak kayda geçen munâzarada Kisâî ona karşı üstünlük sağlamıştır. (Bkz. Brockelmann, GAL (Ar.), II, 135); Halîfe Hârûn er-Reşid'in veziri Yahyâ Bermekî, "İkiniz de beldenizde nahvin liderlerisiniz, aranızda bu mes'eledede kim hüküm verecek?" deyince, Kisâî ziyâret için orada bulunan ve fasih konuşan bedevî heyetin hakem olmasının uygun olacağını söylemiş. Bu bedevîlerin Kisâî'nin görüşünün doğru olduğunu söylemeleri için rüşvet aldıkları söylenir. Bkz. Taşköprüzâde, age, I, 147; et-Ṭantâvî kıssayı tafsilatlı bir şekilde zikrettikten sonra bu meselede haklı olanın Sibeveyh olduğunu belirtir ve meselenin ele alındığı pek çok edebiyât, tarih, tabakât ve nahiv kitaplarının adlarını zikreder. (Bkz. Ṭantâvî, Aynı eser, s.54)

³¹⁰ et-Ṭantâvî, Aynı eser, s.44-45

³¹¹ Sibeveyhi kitabında Kur'ân, şiir ve nesirden şevâhide yer vermiş ancak ulemânın mana ile hadis rivâyetine cevaz vermesinden ötürü hadisle istidlâle başvurmamıştır. Basralılar el-Kitâb te'lîf edilince hayret içerisinde kaldılar. Hatta insanlar el-Kitâb'ın yüceliğini belirtmek için "Nahvin Kur'ân"ı olarak adlandırdılar. (Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Bağdâdî, Hîzâne el-Edeb, I, s.371; et-Ṭantâvî, age, s.84,101; Corci Zeydân, Târih Âdâb el-Luga el-'Arabiyye, II, 116)

³¹² et-Ṭantâvî, Aynı eser, s.46

³¹³ İbn el-'Îmâd, Şezerât ez-Zeheb, III, 216; Ölüm tarihinde ihtilaf vardır. (Bkz. İbn Hâllikân, Vefeyât el-A'yân, I, 286; Kâtip Çelebî, Keşf ez-Zunûn, I, 412)

³¹⁴ İbn el-'Îmâd, Şezerât ez-Zeheb, III, 356; Bkz. İbn Hâllikân, Vefeyât el-A'yân, IV, 319

³¹⁵ Brockelmann, GAL (Ar.), II, 210; İbn en-Nedîm, el-Fihrist, s.81; İbn el-Enbârî, Nuzhe el-Elibbâ fî Tabakât el-Udebâ, s.173

³¹⁶ Brockelmann, GAL (Ar.), II, 162

(ö.250/864), Ebû el-Fađl el-‘Abbâs er-Riyâşî (ö.257/871)³¹⁷ ve el-Müberred, Kûfe’de ise Ya‘kûb b. Sikkît, Muhammed b. Sâ‘dân (ö.331/942), Şa‘leb ve eṭ-Ṭuvâl dönemin öncülüğünü yapmıştır.³¹⁸

Bağdat fıkıh, hadîs ve Kur’ân ilimlerinin revaç bulduğu içinde Kûfeli Ebû Hanîfe gibi mezhep imamlarını barındıran bir şehirdi. Abbâsiler³¹⁹ bu şehri başkent yapınca Kûfe’den ulemâ fukahâ ve dil bilginlerinin teveccüh etmesiyle ilim oraya yönelmeye başladı. Basra Hz. Osman taraftarı Kûfe ise Hz. Ali taraftarıydı. Hariciler ve Mu‘tezilenin Basrada zuhur etmesi ve diğer sebeplerden dolayı Abbâsi yönetimi Bağdatla Basra arasında kalan ve kendilerine daha yakın hissettikleri Kûfe bilginlerini fikhî ve şer‘î konularda danışmak ve çocuklarına hocalık yapmaları için tercih etti. Halîfe Mehdî el-Kisâî’yi oğlu er-Reşîde eğitmen olması için Bağdat’a davet etti. Kisâî kendisini gölge gibi takip eden ve ilmî çalışmalar için teşvik eden er-Reşîd sayesinde Bağdat’ta meşhur oldu. Böylece Kûfe nahvi başkent Bağdat’ta talebeler arasında revaç bulmaya başladı. Kisâî’nin halîfeler nezdinde elde ettiği itibar ve makamı gören el-Ferrâ Kûfe’yi terkederek başkente geldi ve onun ders halkasına katıldı. Kisâî’nin vefatından sonra da nahvin imamı oldu. O ikisinin ardından da Şa‘leb halefleri oldu.³²⁰

Bağdat’ta makam ve mevki elde etmek isteyen Basra imamları başkente gelmişlerdir. Sibeveyhi Kisâî’yle yaptığı munâzarada Kisâî’nin ashabının ve umerânın onu desteklemesinden dolayı mağlup olmuş, daha sonra üzüntü içerisinde orayı terketmiş ve kısa bir süre sonra da vefat etmiştir. Kisâî’nin hocasına yaptığına içerlenen ve ona haddini bildirmek ve halîfe ve umerâ arasındaki değerini düşürmek amacıyla Bağdat’a gelen Sibeveyhi’nin talebesi el-Aḥfeş el-Evsat Sa‘îd b. Mes‘ade’yi (ö.215/830)³²¹ Kisâî dehasıyla kendi yanına çekmiş, mal ve makamla tavrını değiştirmiş ve çocuklarına müderris olarak tutmuştur.

³¹⁷ ez-Zirikli, el-A‘lâm, III, 264; İbn el-Enbârî, age, s.152

³¹⁸ eṭ-Ṭantâvî, age, s.47

³¹⁹ Bağdat, II. Abbâsî halîfesi el-Manşûr billah tarafından h. 145 yılında kurulmuştur. (Bkz. el-Hamevî, Mu‘cem el-Buldân, I, 457)

³²⁰ el-Ḥudeysî, el-Medâris en-Nahviyye, s.196

³²¹ Brockelmann, GAL (Ar.), II, 152; İbn el-‘Îmâd, age, III, 73

Her iki ekolün temsilcileri sık sık Bağdat'ta mezhep taassubu temelinde munâzaralar yapmış ve bu taassub onlardan her iki ekolu destekleyenlere intikal etmiştir. Bu taassub daha iyisini ortaya koymak için devrin bilginlerini yataklarından uzaklaştırmış, önceki dönemde gözden kaçanlar tamamlanmış, muhtasar olan şerhedilmiş, kısaltılması gerekenler ihtisar edilmiş, açılması gerekenler yayılmış, tanımlamalar süslenmiş, günümüze kadar kullanılagelen ıstılahların îcâdı tamamlanmış, nahiv sarften ayrılmış ve önceki dönemde bakılmamış, tafsîl edilmemiş bir konu kalmamıştır.³²²

el-Müberred dışında Basra ekolünden kimse kendine Bağdat'ta yer bulamamıştır. el-Müberred ilimde vukufiyeti nedeniyle Kûfe ekolünün imamı Şa'leb'in cemaati ve talebelerini kendi ders halkasına çekmeyi başarmıştır. Her iki imamın talebeleri ve destekçileri arasında rekabet hâsıl olmuş ancak zamanla mezhep taassubu yok olmaya yüz tutmuştur. el-Müberred ve Şa'leb Basra ve Kûfe ekollerinin son temsilcileri sayılmaktadır.³²³

Basra ekolünde sarfe dair ilk kitap olan *et-Taşrîf*, el-Mâzinî tarafından kaleme alınmıştır.³²⁴ Nahvin usûlüne dâir çalışmalar tamamlanmış ve bu konuda içtihad dönemi her iki ekolün son temsilcileri el-Müberred ve Şa'leb ile birlikte kapanmıştır. Bu dönem Basra ve Kufe'de karışıklıkların artması ve peşpeşe gelen Zût, Qarâmiya ve Zunûc saldırıları sonucu her iki ekole mensup bilginlerin Hilafet merkezi Bağdat'a göçmesi nedeniyle hicrî üçüncü asrın sonlarına doğru hitâma ermiştir. İlk başlarda her iki ekol arasında devam eden ihtilâf, aynı beldede yaşamaları, halife, umera ve Bağdat halkıyla olan ilişkilerinin tesiriyle zamanla yok olmaya yüz tutmuştur.³²⁵

Bu dönemde 'Tabakât en-Nahviyyîn el-Başriyyîn' adıyla ilk tabakât kitabını yazan el-Müberred'dir. Onu sırasıyla, Ebû Tayyib el-Lugavî (ö.381/991)³²⁶ 'Merâtib

³²² et-Tañâvî, Aynı eser, ay.

³²³ el-Hudeysî, age, s.197-198

³²⁴ İbn Cinnî bu eseri şerhetmiştir. Bkz. Kâtip Çelebî, Keşf ez-Zunûn, I, 412

³²⁵ et-Tañâvî, Aynı eser, s.49

³²⁶ Brockelmann, GAL (Ar.), II, 242

en-Nahviyyîn', es-Sîrâfî (ö.368/979)³²⁷ 'Aḥbâr en-Nahviyyîn el-Başriyyîn', Ebû Bekr Muhammed ez-Zübeydî (ö.379/989)³²⁸ 'Ṭabaḳât en-Nahviyyîn el-Lugaviyyîn', Ebû el-Berekât Abdurrahman el-Enbârî (ö.577/1181)³²⁹ 'Nüzhet el-Elibbâ fî Ṭabaḳât el-Üdebâ', el-Ḳıfî 'İnbâh er-Ruvât 'alâ Enbâh en-Nuhât' adlı eserleriyle takip etti.³³⁰

İki Mezhep Arasında Görüş Farklılıkları:

1. Basralılar semâ'ı kıyâsa tercih ederek zaruret hali dışında kıyâsa başvurmamışlardır. Kûfeliler ise kıyâsı semâ'a tercih etmişlerdir. Basralılar sadece mevsûk ravilerden ve dillerinin selikası bozulmamış güvenilir bedevi kabilelerden, Kûfeliler herkesten rivayette bulunmuşlardır. Basralılar Kûfelilerin bu durumundan ötürü onlardan rivayet kabul etmezken Kûfeliler Basralılardan rivayet etmiştir.

2. Basralılar kıyas konusunda çok hassas davranmışlar ve bu konuda güvenilir sebepleri elde etmeden kıyâslarını tedvin etmemişlerdir. Kûfeliler bu konuda rahat davranmışlardır. Hatta es- Suyûfî, " Basralıların kıyasının daha güvenilir olduğuna dair ittifak etmişlerdir. Zira onlar işitilen herşeye iltifat etmez ve şâz³³¹ üzerine de kıyâs yapmazlardı" demiştir.

3. Basralılar -çok nadir haller dışında- şahid olmadığı zaman nazarî kıyasa dayanmamışlar, Kûfeliler ise nazarî kıyâsı kullanmışlardır.

İki mezhep arasındaki ihtilaf bu üç konudan dolayı zuhur etmiştir. Kûfeliler Abbasî hilâfetinden destekle o dönem Basralılara üstünlük sağlasalar da, tarih önünde Basralılar karşısında yenilgiye uğramışlar ve altın çağlarından sonra tarih pek azı dışında onların eserlerinin üzerine örtüsünü örtmüş, kitapları ancak Basralılarla ihtilafın belirtildiği yerlerde zikredilir olmuştur.³³²

³²⁷ İbn en-Nedîm, age, s.68

³²⁸ Brockelmann, GAL (Ar.), II, 280

³²⁹ İbn el-İmâd, age, VI, 425

³³⁰ eṭ-Ṭantâvî, Aynı eser, s.67

³³¹ Kuraldışı, genel kabul görmeyen, istisna; senedi sahih olmayan kavil

³³² eṭ-Ṭantâvî, Aynı eser, s.166-170

3.3.4. Tercih Dönemi (Bağdat, Endelüs, Mısır, Şam)

Hilâfet merkezi Bağdat'a³³³ gelen bu iki mezhebin öncüleri ilk başlarda her ne kadar mezhep³³⁴ taassubuyla hareket ettilerse de onların ardından gelen yeni nesil iki mezhebin önde gelen isimlerini birlikte dinleme fırsatını elde etmiş ve her iki tarafın görüşlerine tarafsızca bakmak ve fikirlerini kaynaştırmak için çaba sarfetmiştir. Böylece her iki mezhebin görüşlerinin mezcolduğu yeni bir ekol zuhûr etti. Aynı dönemde yaşamış, el-Fihrist isimli kitabın müellifi İbn en-Nedîm (ö.438/1046)³³⁵, Bağdat ekolü³³⁶ olarak adlandırılan bu dönemin önde gelen isimlerine dair en sağlıklı bilgileri kitabında zikretmiştir.³³⁷

Bu ekolün başlangıç evresinde Kûfe ekolünün ağırlığı hissedilse de zamanla bilginler Basra ekolünün öğretilerine meyletmiş ve çoğu meselede onun görüşlerine dayanmıştır.³³⁸

el-Müberred ve Sa'leb sonrası Bağdatta bilginler üç gruba ayrılmaktadır:

1. Basralı olsun ya da olmasın, her iki ekolün imamlarından ya da sadece Basra ekolünün imamlarından ders almış olup Basra ekolünün görüşlerine meyilli olanlar
2. Kûfeli olsun ya da olmasın, her iki ekolün imamlarından ya da sadece Kûfe ekolünün imamlarından ders almış olup Kûfe ekolünün görüşlerine meyilli olanlar

³³³ Abbâsilerin ikinci asrında Bağdat ilmin Kâbesi haline geldi ve ulemâ orada toplanmaya başladı. (Bkz. Corcî Zeydân, Târih Âdâb el-Luga el-'Arabiyye, II, 224)

³³⁴ Bu ekoller için nahivciler hem *medrese* hem de *mezhep* tabiri kullanmaktadır.

³³⁵ ez-Zirikli, age, VIII, 16

³³⁶ Bağdat ekolünün varlığı konusunda hem eski hem yeni ulemâ ihtilaf etmiştir. Tabakâtında Bağdatlı nahivciler için bir bölüm ayıran ilk bilgin el-Merzubânî'dir. (ö.386/996). (Bkz. el-Hudeysî, age, s.194–213); Bağdat dil ekolü, Basra ve Kûfe dil ekollerine ait görüşlerin harmanlanıp içinden uygun olanın tercih edilmesi esasına dayanır. (Bkz. Ya'kûb, İ. Bedî', 'Âşî Mişel, el-Mu'cem el-Mufaşşal fi el-Luga ve el-Edeb, II, 1130)

³³⁷ Brockelmann, GAL (Ar.), II, 221;

³³⁸ et-Ṭantâvî, Neş'et en-Nahv, s.186

3. Her iki ekolün imamlarından ders almış olsun ya da olmasın eserlerinde ve tercihlerinde iki ekolün öğretilerini mezcedenler ve içinden birini tercih edenler

Basra ekolünün görüşlerini kabul edenler; ez-Zeccâc (ö.310/922), İbn es-Serrâc (ö.316/928)³³⁹, ez-Zeccâcî (ö.337/948), Mebremân (ö.326/937)³⁴⁰, İbn Dürüsteveyh (ö.347/958), Ebû ‘Alî el-Fârisî (ö.377/987) ve İbn Cinnî’dir. (ö.392/1001)³⁴¹

Kûfe ekolünün görüşlerini kabul edenler; Hâmið (ö.305/917) ve İbn el-Enbârî’dir.(ö.327/938)

Her iki ekolün görüşlerini mezcedenler; İbn Kuteybe (ö.276/889)³⁴², İbn Keysân (ö.299/911)³⁴³, el-Ahfeş el-Aşğar (ö.315/927), İbn Şuqayr (ö.317/929), İbn Hâyyât (ö.320/932), Niftaveyh (ö.323/934) ve el-Ĥazzâz’dır.³⁴⁴

Büveyhîlerin h.334 yılında Bağdat’a girip Abbasi devletini ele geçirmesi ve halifelik makamının yetkilerinden arındırılmış şekli bir makama dönüşmesiyle birlikte bu ekole mensup bilginlerin Şam, Mısır, Mağrib, Endelüs, Horasan ve diğer beldelere göç etmesi sonucu Bağdat ekolü hicri IV. (X.) asrın ortalarına doğru yavaş yavaş dağılmaya başlamıştır. Bu tarihî dönemeç *mütekaddimîn* devresinin bitişi ve *müteahhirîn* devresinin başlangıcı sayılmıştır.³⁴⁵

İbn Dürüsteveyh, İbn el-Enbârî ve Niftaveyh mütekaddimîn evresinin son temsilcileri; Ebû Sa’îd es-Sîrâfî (ö.368/978), Ebû ‘Alî el-Fârisî (ö.377/987) ve İbn Hâleveyh (ö.370/980) ve diğerleri müteahhirîn evresinin ilk temsilcileri sayılmıştır.³⁴⁶

³³⁹ el-Uşûl adlı eserin müellifidir. (Bkz. İbn Şühbe, Tabakât en-Nuhât ve el-Lugaviyyîn, s.115)

³⁴⁰ es- Suyûtî, İnbâh er-Ruvât, III, 189; İbn Şühbe, Tabakât en-Nuhât ve el-Lugaviyyîn, s.194

³⁴¹ İbn el-Enbârî, Nuzhe el-Elibbâ fi Tabakât el-Udebâ, s.244

³⁴² Ahmed Emîn, DuĤa el-İslâm, I, 420

³⁴³ İbn Şühbe, Tabakât en-Nuhât ve el-Lugaviyyîn, s.50

³⁴⁴ (Bkz. el-Hudeysî, age, s.218–226); İbn Nedîm Fihrist’inde her iki ekolü mezceden bilginler kısmında 74 kişinin ismini zikretmiştir. (Bkz. İbn en-Nedîm, el-Fihrist, s.85–99)

³⁴⁵ et-Ṭantâvî, Neş’et en-Nahv, s.190

³⁴⁶ et-Ṭantâvî, Aynı eser, s.191,192

Bu dönemde Bağdat ve civarıyla doğusunda es-Sîrâfî, İbn Hâleveyh, el-Fârisî, er-Rummânî (ö.384/994), İbn Cinnî (ö.392/1001), et-Tebrîzî (ö.502/1108), ez-Zemaşşerî (ö.538/1143), İbn eş-Şecerî (ö.542/1147), el-‘Ukberî (ö.616/1219); Mısır ve Şam’da İbn Vellâd (ö.332/943)³⁴⁷, Ebû Ca‘fer en-Neḥḥâs (ö.338/950), İbn Bâbeşâz (ö.469/1076), İbn Berrî (ö.582/1186), İbn Ya‘îş (ö.643/1245), es-Seḥâvî (ö.643/1245), İbn el-Hâcib (ö.646/1248); Endülüs ve Mağrib’te İbn Sîde (ö.521/1127), İbn et-Ṭarâve (ö.528/1133), İbn Maḍâ (ö.592/1195), pek çok eser te’lif etmişlerdir.³⁴⁸

Selçuklu İmparatorluğu döneminde de nahve ve lugat ilmine değer verilmiş ve vezir Nizâmülmülk Bağdat’ta ilk medrese olan Nizamiyye Medresesini kurmuştur. Daha önceleri büyük camilerin içinde ders halkaları kuruluyorken artık ilim tedrisinde okullaşma sürecine girilmiştir. Pek çok medresenin peşpeşe açılması ve müderrris ve talebelere aylık bağlanması sonucu nahiv ve diğer ilim dallarında te’lif edilen eserlerin sayısında muazzam bir artış olmuştur.

Bu eserler arasında İbn Hâcib’in (ö.646/1249)³⁴⁹ ‘el-Kâfiye’, İbn Âcurrûm’un (ö.723/1323)³⁵⁰ ‘el-Âcurrûmiyye’, İbn Mâlik’in (ö.672/1273)³⁵¹ ‘el-Elfiye’, ez-Zemaşşerî’nin (ö.538/1143)³⁵² ‘el-Mufasssal’³⁵³ ve İbn Hişâm’ın (ö.761/1359)³⁵⁴ ‘Muğnî el-Lebîb’, ‘Şûzûr ez-Zehab’ ve ‘Ḳaṭr en-Nedâ’ adlı eserleri üzerine pek çok şerh, hâşiye ve ta’lîk yazılmış ve asırlar boyunca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.³⁵⁵

³⁴⁷ Brockelmann, GAL (Ar.), II, 274

³⁴⁸ et-Ṭanṭâvî, age, s.199–234

³⁴⁹ ez-Zirikli, age, IV, 211; İbn el-‘Îmâd, Aynı eser, VII, 405

³⁵⁰ İbn el-‘Îmâd, Aynı eser, VIII, 112

³⁵¹ İbn el-‘Îmâd, Aynı eser, VII, 590

³⁵² ez-Zirikli, age, III, 49

³⁵³ Kâtip Çelebi, Keşf ez-Zunûn, II, 1774

³⁵⁴ ez-Zirikli, age, VIII, 84; İbn el-‘Îmâd, age, VIII, 329

³⁵⁵ Taşköprüzâde, age, s.170–185; Kâtip Çelebi Bu eserleri birarada alfabetik sıraya göre kaydetmiştir. (Bkz. Kâtip Çelebi, Aynı eser, II, 1934)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. 'İLM-İ KAVÂFÎ

4.1.1. Müellifin Metodu

Müellif kâfiye ilmine ait konuların taksîmâtında selefe tâbi olmuş ve aynı terimleri kullanmıştır.

Bu ilimle ilgilenenlerin bilmesi gerekenleri açıklarken "فَيُنَبِّغِي لِلنَّاطِرِ فِي عِلْمِ الْقَوَافِي" "فَيُنَبِّغِي لِلنَّاطِرِ فِي عِلْمِ الْقَوَافِي" diyerek dikkat çekmiştir.

'İlm-i kavâfi kısmına bu ilimde bilinmesi gereken muqayyed, muṭlaq, mürdef, müesses, vaşl, ḥurûc terimleri, kâfiye harfleri ve harekelerinin kısa tanımlarıyla başlamaktadır.

Bu terimleri açıklamaya kâfiye harflerinden başlamakta ve şöyle özetlemektedir:

Revî: Kasîdenin üzerine inşâ edildiği harftir.

Ridf: Revîden önce gelen ve revî ile arasında bir harf bulunmayan med veya leyyin harfidir.

Te'sîs: Sakin elif harfidir, revî ile te'sîs arasında daḥîl olarak adlandırılan bir harf vardır.

Vaşl: Revîden sonra gelen ha, vav, ya veya elif harfidir.

Ḥurûc: Vaşl harfi müteharrik olduğu zaman vaşl harfinden sonra gelen med veya leyyin harfidir.

Müellif kâfiye harekelerini şöyle açıklamaktadır:

Res: Te'sîsten önceki harfin harekesidir.

Hazv: Ridften önceki harfin harekesidir.

Tevcîh: Mukayyed (sâkin) kâfiyede revîden önceki harfin harekesidir.

İşbâ': Muṭlaḳ kâfiyede daḥîlin harekesidir.

Mecrâ: Revînin harekesidir.

Nefâz: Vaşlın harekesidir.

Müellif nazmın muṭlaḳ ve muḳayyed olarak iki kısma ayrıldığını, muḳayyedinde mücerred, mürdef ve müesses olarak üç kısma, muṭlaḳın da kendi arasında altı kısma ayrıldığını belirterek bunların özel durumlarını açıklamıştır.

Müellif bu kısımda konuları açıklarken şiirden şevâhid kullanmıştır. Kullanmış olduğu beyitlerin sayısı onbeştir.

Müellif konuları açıklarken sadece bir yerde Ebû'l-'Alâ el-Ma'arrî'nin görüşünü aktarmış, bunun hâricinde sahaya katkılarıyla bilinen diğer âlimlerin görüşlerini zikretmemiştir.

Müellifin kâfiyenin kusurlarından sâdece İṭâ' ve taḍmîn'i zikretmesinden sonra bu bölüm sona ermiştir.

Burada kâfiye üzerinde biraz durmak faydalı olacaktır.

söyleşeler de- ilm-i kavâfi'nin kurucusunun kim olduğu hususunda dil bilginleri arasında ihtilaf vardır. Belki de İbn Kuteybe ve diğerlerinin böyle söylemeleri müteahhir ulemânın ilm-i kavâfiyi Mühelhil'e nisbet etmelerinin sebebi olagelmıştır.³⁶³

Ebû Ya'lâ, Ebû el-'Alâ el-Ma'arrî'nin (ö.449/1058) ilm-i kavâfi'nin Mühelhil'e nisbet edilmesine razı olmadığını ve Risale-i Gufrân'ında³⁶⁴ Cehennem'de dolaşırken Mühelhil'le karşılaştığını ve ilm-i kavâfi'nin kendisine neden nisbet edildiğini sorduğunu, Mühelhil'in de ona helhele (هلهل) fiilini قَارِبَ أَوْ قَارَبَ olarak açıkladığını aktarır. Şüphe yokki kavâfi el-Ḥalîl'den önce bilinmekteydi. Nitekim Cahız (ö. 255/867) el-Beyan ve et-Tebyîn'inde arapların *sinâd, ikva ve ikvâ, revî ve kavafîyi* bildiklerini, beyit ve mışrâdan bahsettiklerini ve bu kelimelerin bedevi araplar tarafından kullanılageldiğini anlatır.³⁶⁶

Kâfiyeye dair söylenen ve en yaygın bir şekilde kabul gören görüş el-Ḥalîl bin Aḥmed'in şu kavlidir: ‘*Beyitteki son harf ile ondan önceki ilk sakin harf ve bu sakin harften önce gelen harekeli harften ibarettir*’³⁶⁷

Aḥfeş'e göre kâfiye ‘*beyitteki son kelime*’, Kuṭrub ve Sa'leb'e göre ise ‘*revî*’dir.³⁶⁸ Bazılarına göre ise kâfiye *beyitin tamamı*, diğerlerine göre ise *kasidenin tamamı* olarak kabul edilmektedir.³⁶⁹

³⁶³ et- Tenûhî, Kitâb el- Kavâfi, s.16.

³⁶⁴ Bkz. el-Ma'arrî, Risale el- Gufrân, s.353

³⁶⁵ Yaklaştı/ durdu.

³⁶⁶ et- Tenûhî, Aynı eser, s.18

³⁶⁷ es-Sekkâkî, Miftâh el-'Ulûm, s.568;el-Aḥfeş, Kitâb el-Kavâfi, s.6; es-Semmân kitabında kâfiyeyi şöyle tarif eder: "القافية: هي الساكنان اللذان في آخر البيت مع بينهما من الحروف المتحرك و مع المتحرك الذي قبل الساكن ."*Kâfiye, beytin sonundaki iki sakin harf ve bu iki sakin harf arasındaki harekeli harfler ile ilk sakin harften önceki harekeli harften oluşur, yani ilk sakin harften önceki harekeli harften beytin sonuna kadar olan kısmıdır.*" Bu el-Ḥalîl'in kâfiye tarifidir ve cumhur bu görüşü benimsemiştir. Bkz. es-Semmân, age, s.215; Vâşıl ise kâfiyenin hududunu tahdid hususunda farklı görüşlerin olduğunu ve doğruya en yakın görüşün el-Ḥalîl'in görüşü olduğunu söyleyerek ona ait tarifi zikreder:

((القافية عبارة عن الساكنين اللذين في آخر البيت مع ما بينهما من المتحرك حرفا أو أكثر، ومع الحركة التي قبل الساكن الأول))

‘*Kâfiye beytin sonundaki iki sakin harf ve bu iki sakin harf arasında bir ya da daha fazla harekeli harf ile ilk sakin harften önceki harekeli harften ibarettir.*’ Bkz. Vâşıl, age, s.96

Tenûhî de kitabında el-Ḥalîl'e ait kâfiyeye dair iki kavlı olduğunu bildirir: "أنها الساكنان الآخران من البيت وما بينهما مع حركة ما قبل الساكن الأول منهما". والقافية علي قول الخليل الآخر "ما بين الساكنين الآخرين من البيت مع الساكن الأخير فقط" Bkz. Tenûhî, Aynı eser, s. 68

Kâfiye beytin sonunda geldiği için bulunduğu yere münasip düştüğünden dolayı *kâfiye* olarak adlandırılmıştır.³⁷⁰

Kâtip Çelebî de ulemânın bu konuda ihtilafa düştüklerini bildirerek meşhur eserinin II. cildinde bu ihtilafa misâl olarak İmru‘ el-Ğays’ın muallakasının ilk beytini³⁷¹ vererek, beyitteki kâfiyenin el-Ğalîl’e göre (الهاء) harfinden (اللام) harfine kadar olan kısmı; Ahfeş’e göre Ĥavmel kelimesi; Kuṭrub’a göre ise sondaki (اللام) harfi olduğunu belirtir³⁷².

4.1.3. Kâfiyenin İsimleri

4.1.3.1. Mukayyed Kâfiye (القافية المقيدة)

Revîsi sakin olan kâfiyedir: (Revî: القاف) و قائم الاعماق خاوي المخترق harfidir)³⁷³

4.1.3.2. Mutlak Kâfiye (القافية المطلقة)

Revîsi harekeli olan kâfiyedir: (Revî: اللام) قفا نبكي من ذكرى حبيب و منزلي harfidir)³⁷⁴

4.1.3.3. Kâfiye-i Merdûfe (القافية المردوفة)

Revîden önceki harfi - عمود (الألف) ya da - عمود قول و قيل- (الياء) veya (الواو) kelimelerinde olduğu gibi- عميد و عميد (الواو) ve (الياء) olursa bu harflerin hepsi *ridf* olarak adlandırılır. Ridften önce gelen harfin harekesi *ħazv* (الحدو) olarak adlandırılır.

³⁶⁸ es-Sekkâkî, Aynı eser, ay.

³⁶⁹ es-Sekkâkî, Aynı eser, s.569

³⁷⁰ es-Sekkâkî, Aynı eser, ay.

³⁷¹ قفا نبكي من ذكرى حبيب و منزل بسقط اللوي بين الدخول فحومل Manası: Ey iki yolcu, durun, hep beraber sevgiliyi ve Dağûlle Ĥavmel arasında Sıkt el-Livâ’daki menzili anarak ağlaşalım

³⁷² Kâtip Çelebî, Keşf ez-Zunûn, II, 1305–1306

³⁷³ Mukayyed/sakin revîden önceki harf *tevcih* olarak adlandırılır. Bkz. es-Sekkâkî, Aynı eser, s.572

³⁷⁴ Mutlak/harekeli revînin harekesi *mecrâ* olarak adlandırılır. Bkz. es-Sekkâkî, Aynı eser, ay.

4.1.3.4. Kâfiye-i Müessesese (القافية المؤسسة)

Kâfiyenin revîsiyle ondan önce (الألف) harfi ve bu iki harf arasında müteharrik bir harfin bulunmasıdır. Bu te'sîs elifi revîyle aynı kelimedeyi ya da farklı bir kelimedeyi – revînin zamir ya da zamirinin bir kısmı olması şartıyla gelebilir.³⁷⁵

4.1.3.5. Kâfiye-i Mücerrede (القافية المجردة)

Revîden önce ridf ya da te'sîs harfi bulunmayan kelimedir.

4.1.3.6. Kâfiye-i Mavşûle (القافية الموصولة)

İki çeşittir:

a. Hürûç harfi olmayan mavşûl kâfiye (القافية الموصولة من غير خروج)

Revîden sonra sadece vaşl olarak adlandırılan bir harf bulunan kâfiyedir.³⁷⁶

b. Hürûç harfi olan mavşûl kâfiye (القافية الموصولة مع الخروج)

Revîden sonra işba' harfiyle beraber müteharrik (الهاء) harfinin bulunmasıdır.³⁷⁷

Kâfiye 1- Kelimenin bir kısmı 2- Tam bir kelime 3- Bir kelime ve diğer bir kelimenin bir kısmı 4- İki kelimedeyi müteşekkil olabilir. Aşağıdaki tabloda bu durum açıkça görülmektedir:³⁷⁸

³⁷⁵ Bu elif te'sîs (التأسيس) olarak adlandırılır. Te'sîs elifinden önceki harfin harekesi fetha olup res (الرس), elif ile revî arasındaki harf dahîl (الدخيل) olup harekesi de işba' (الإشباع) olarak adlandırılır. (Bkz. es-Sekkâkî, age, s.573; es-Semmân, age, s.223; Vâsıl, age, s.111; et-Tebrîzî, Kitâb el-Kâfi fi el-'Arûz ve el-Kavâfi, s.146); Revî ile aynı kelimedeyi gelir: وليس علي الأيام والدهر سالمو. Revî ile farklı kelimedeyi gelir, revî zamir olur: فما لكما في اللوم خير ولا ليا; (Revî ile farklı kelimedeyi gelir, revî zamirinin bir kısmı olur:

فإن شئتما ألفتما أو نتجتما وإن شئتما مثلا بمثل كما هما (Revî olup zamirinin bir parçası ve te'sîs elifi bir önceki kelimenin son harfidir) (Bkz. es-Semmân, age, s.222–223)

³⁷⁶ منزلة (Revî (اللام) harfi olup ondan sonra gelen tek harf (الألف), (الواي), (ة) vaşl harfidir.

³⁷⁷ منزلها، منزلهو و منزلهي Her üç kelimedeyi de revî olan (اللام) harfinden sonra harekeli (الهاء) ve işba' harfleri (الهاء، الواي، الألف) gelmiştir. İşba' harfi hürûç olarak adlandırılır. Vaşl harfi olan (الهاء) harfinin harekesi de nefâz (نفاذ) olarak adlandırılır. (Bkz. es-Sekkâkî, age, s.573)

³⁷⁸ Vâsıl, age, s.96–97

Kâfiyenin ihtiva ettiği kelime sayısına göre taksimi

ما تركبت منه	قافيته	آخر البيت	
بعض كلمة	بُولُو	مَكْبُولُ	١
كلمة	كَامِلُو	كَامِلُ	٢
كلمة و بعض كلمة	مُوَ أَلْمُو	أَرْضَاكُمُ أَلْمُ	٣
كلمتان	قَدْ حَصَلُ	قَدْ حَصَلُ	٤

Kaynak: Vâşıl, t.y:97

4.1.4. Kâfiyenin Arap Şiirinde Yeri ve Ehemmiyeti

es-Sekkâkî şiirle³⁷⁹ kastedilen kavramı açıklarken onun mevzun,³⁸⁰ muḳaffâ³⁸¹ bir sözden ibaret olduğunu söyler.³⁸² Menşûr şiir, seci'li belîğ bir söz olup şiirden ayrılan yönü vezinsiz oluşudur.³⁸³ Daha öncede zikredildiği üzere klasik Arap şiirinde vezin ve kâfiye şiirin olmazsa olmazıdır; kâfiye şiirde veznin ortağıdır, şiirde ahenk bu ikisiyle sağlanır. Kelam vezin ve kâfiye olmadan şiir olarak adlandırılmaz. Merzûkî'ye göre 'amûdi şiir nazariyesinde bu ikisi esas unsurdur. Kâfiye şiire kulağa hoş gelen bir nağme katar, beytin manasını zabt ve tahdîd eder. Beytin yapısını güçlendirir, onusuz kaside çözülmüş ve dağılmış bir hal alır.³⁸⁴

Fakat yeni dönemde şiirin vezin ve kâfiyeden hâli olarak da inşa edilebileceği görüşü ortaya çıkmıştır. Bazı çağdaş Arap edebiyatçıları bu görüşü teyid etseler de kâfiye ve veznin sözün hafızaya alınıp kaydedilmesindeki rolü inkâr edilemez.

³⁷⁹ الكلامُ الشعْرُ كلامٌ مؤزُونٌ مُقْفِيٌّ بِحَمِلٍ مَعْنَى *Şiir manası olan vezinli ve kâfiyeli bir sözdür.* Bu ifadeye göre şiir dört unsurdan oluşmaktadır: 1- Lafz, 2-Manâ, 3- Vezin, 4- Kâfiye. Şiirin nesirden ayrılan yönü vezinli ve kâfiyeli bir söz oluşudur. İbrâhim 'Abdulkâdir el-Mâzinî (1889–1949) şiir ve tarifi üzerinde araştırma yaptığını fakat tam kapsamlı, ikna edici bir tarifi göremediğini söyledikten sonra şiirin, الكلامُ المُقْفِيُّ الموزُونُ *Vezinli kâfiyeli söz* olarak tarif edilmişinin yetersiz kalacağını; zira bu tarife göre şiir söyleyenin sadece vezne dikkat edeceğini ve şiirin diğer hususiyetlerini gözardı edebileceğini ifade eder. (Bkz.: 'Abdulkâdir el-Mâzinî, eş-Şi'r, Gâyetuhu ve Vesâituhu, s.36,37)

³⁸⁰ vezinli

³⁸¹ kâfiyeli

³⁸² es-Sekkâkî, Miftâh el-'Ulûm, s.515

³⁸³ Mu'cem el- Vesîf, s.484

³⁸⁴ Vâşıl, age, s.98

Kâfiye kasidenin ilk beytinin sona erdiği ses öbeğidir ve kaside tek vezin ve kâfiyeye dayalı inşa edildiyse her beytinde bu ses öbeği tekrar etmeye devam edecektir.³⁸⁵

4.1.5. Kâfiyenin Harfleri

Kâfiyenin harfleri altı tanedir. Bunlar: *Revî* (الرَّوِيّ), *Vaşl* (الْوَصْلُ), *Hurûc* (الْخُرُوجُ), *Ridf* (الرِّدْفُ), *Daḥîl* (الدَّخِيلُ) ve *Te'sîs*'tir (التَّاسِيسُ).³⁸⁶

4.1.5.1. Revî

Revî (الرَّوِيّ), şâirin sahih harfler arasından seçtiği ve kasidesini üzerine bina ettiği ve kasidenin tüm beyitlerinde riayet ettiği harftir. Kasîde bu harfe nisbet edilir ve Şevkînin hemziyyesi gibi eğer revîsi hemze ise *kaside-i hemziyye*; Lâmiyetu'l-'Arab kasidesinde olduğu gibi revî lam harfi ise *kaside-i lâmiyye* olarak adlandırılmıştır.³⁸⁷

Revî³⁸⁸ beytin en sonundaki sahih harftir ve kasidenin beyitlerinin hepsinin sonunda tekrar etmesi gerekir. Kasîde bu son sahih harfe göre kaside-i *lamiyye*, *baiyye*, *raiyye* ve *hemziyye... ilh.* olarak adlandırılabilir. Revî tek başına sakin olarak gelirse kasidenin kâfiyesi olur. Bu durumda kasidenin kâfiyesinin en küçük formu olmaktadır. Kâfiye bunun dışındaki durumlarda farklı adlar almaktadır.³⁸⁹

el- Ma'arrî 'Luzûmiyyât'ta mutekaddimûnun kâfiyenin zorunluluklarından beş harf ve altı harekeyi –yukarıda geçtiği şekilde- adlandırdıklarını belirttikten sonra revînin beytin en sağlam harfi olduğunu ve manzumelerin bu harf üzerine bina edildiğini ifade eder.

³⁸⁵ Hamzâvî, Aynı eser, s.112

³⁸⁶ Vâşıl, Aynı eser, s.99

³⁸⁷ Vâşıl, Aynı eser, ay.

³⁸⁸ Revînin fikir, düşünme/tefekkür anlamına gelen revîye (الرَّوِيَّة) kelimesinden türetildiği söylenir. Çünkü şâir kasidesini onun üzerine inşa edeceği için revî üzerinde düşünür/tefekkür eder. Yedi harfin bazı yerlerde gelmesi haricinde tüm alfabe harfleri revî olabilir. Kavî olmayan harfler - makabli müteharrik iken te'nîş hâ'ları, vaḳf hâ'sı terennüm elifi, vavı ve yâ'sı - dışında tüm harfler revî olabilir. (Bkz. el-Ma'arri, Luzûm ma la yelzem, s.7)

³⁸⁹ Hâmzâvî, Aynı eser, ay.

Revî harfi harekeliyse “mutlak revî”, harekesiz (sâkin) ise “mukayyed revî” adını alır.³⁹⁰

Alfabe harfleri; revî olması vâcib, revî veya vaşl olması caiz olan ve revî olması caiz olmayan olmak üzere üçe ayrılır³⁹¹:

A- Revî olması zorunlu olan harfler:

Kâfiye içinde geldiğinde revî olması gereken harfler beş tanedir:

1- (الهَاء) ister asli, ister zâid harflerden olsun makabli sakin olursa³⁹²:

و تجتنب الأسود و رود ماءٍ إذا كُنَّ الكلابُ و لَغْنٌ فيه
و يرتجع الكريم خميصَ بطنٍ ولا يرضي مساهمة السَّوِيهِ

2- (الواو) dört yerde revî olur:

a) Kendisi sakin makabli meftûh olursa³⁹³:

ذهب الكرام بأسرهم و بقي لنا لَيْتٌ و لَوُ

b) Kendisi aslî harf iken makabli sakin olursa³⁹⁴:

عَرَضَ البحرُ وهو ماءٌ أجاجٌ و قليلُ المياهِ تلقاهُ حُلُوا

c) Kendisi de makabli de harekeli olursa:

هو، سرو

d) Müşedded olursa:

³⁹⁰ Durmuş, “Kâfiye”, DİA, XXIV, 150

³⁹¹ Şeyh Dimenhûrî bu konuda revî olması vacib, caiz ve caiz olmayan alfabe harflerini bildiren bir manzûme yazmıştır. (Manzûme için bkz. es-Semmân, age, s.236)

³⁹² الهَاء Her iki beyitte de revîdir. İlkinde zâid (فيه), ikinci beyitte asli (السفيه) harf olup her ikisinin de makabli sakin olduğu için revî olagelmiştir. Yine شبه kelimesinde (الهَاء) asli, سجاياها kelimesinde zâid, مياها kelimesinde muzaaf gelip her üçünde de revîdir.

³⁹³ Yine استعوا و ارضوا, fiillerinde (الواو) sakin makabli meftuhtur.

³⁹⁴ لهو، دلو kelimesinde (الواو) harfinin makabli sakindir.

durumda son harf vaşl olur- ya da buna dikkat etmeyerek son harf üzerine kasidesini inşa edecek, bu durumda son harf revî olacaktır:

1- (الألف) - İki yerde caizdir:

a) Aslî harf olursa³⁹⁶ revî ya da vaşl olabilir:

إذا، الهدي، الهوي

b) Te'nîs için ya da ilhak için zâid (الألف):

أرطي için ايلهاك , ايلهاك için ايلهاك

2- (الواو): Kendisi sakin, makabli mazmûm aslî harf olduğu zaman:

يعلو، يدعو، يسمو

3- (الياء): Kendisi sakin, makabli meksûr aslî harf olduğu zaman:

ينقضي، يرتضي، يرمي، الداعي

4- Muħaffef neseb ya'sı (ياء النسب المخفضة):

مصري

5- Harekeli ya da sakin te'nîs tâ'sı:

Sakin: إنتهت، إنتهت

Müteharrrik: رؤيتي، صبيتي، فاطمة

6- Makabli müteharrrik aslî hâ':

الشبه، المتشابه، شرة،

7- Hitap kâfi (كاف الخطاب): Makabli harfi med olmayıp sakin ya da harekeli olursa:

³⁹⁶ Bu durumda elif-i maḳşûre (الألف المقصورة) olarak adlandırılır.

Makabli harekeli: مَعَكَ، أَطَّلَعَكَ

Makabli sakin: عَنكَ، مِنْكَ

8- Mim (الميم): İki yerde -hâ' ya da kâf harfinden sonra gelirse:-

a) مِنْكُمْ، عَنكُمْ (القاف) harfinden sonra vukuu:

b) مِنْهُمْ، عَنْهُمْ (الهاء) harfinden sonra vukuu:

C- Revî olması caiz olmayan harfler: 7 harftir

Bu yedi yedi harfin -belirli yerlerde gelmesi³⁹⁷ - dışında tüm hece harfleri revî olabilir:

1- (الألف) beş durumda revî olmaz:

a) Itlâk³⁹⁸ için geldiğinde:

ونكرم ضيفنا مادام فينا ومنتبعه الكرامة حيث مالا

b) Tesniye zamiri olursa:

لا أقول اسكنا في هذه الدا ر غرورًا ولا أقول استعدا

Tesniye elifinin revî olması caiz olmaz bilakis o vaşldır. Eliften önceki (الدال) harfî revî olup şâir kasidesinin kalan kısmında bu harfe iltizam eder.³⁹⁹

c) Kelimenin harekesini açıklamak için geldiğinde:

³⁹⁷ Bu durumda revî bu yedi harften önceki harf olur

³⁹⁸ İşba' ya da terennüm elifi (ألف الإشباع أو الترتم) olarak da adlandırılır. Mesela عتب kelimesinde ba (الباء) harfinin fethası işba' ile dönüşüğünde bu sondaki (الألف) revî olmaz, bilakis vaşl olur. Eliften önceki ba (الباء) harfî revî olur. Bunun için kasidenin sonraki beyitlerde kâfiyeleri revî olan (الباء) harfine iltizamla gelir: Şevkînin kasidesinde olduğu gibi: سلوا قلبي غداة سلا وتبا . (Bkz. es-Semmân, age, s.227)

³⁹⁹ Mesela: ارتحلا ile biten bir beytin revîsi yine aynı şekilde eliften bir önceki harf olan (اللام) harfidir. (اللام) vaşl harfidir. Bu durumda kasidenin sonraki beyitleri الخ...منتقلا، الوجلا، منقلا... الخ (الألف) vaşl harfidir. Bu durumda kasidenin sonraki beyitleri iltizamla devam eder. (Bkz. es-Semmân, age, ay.)

فقالت: صدقت ولكنني أردتُ أعرّفها من أنا⁴⁰⁰

d) Gâibe zamirine eklendiğinde:

دافي يوافقها (الألف) revî değildir vaşl da değildir, bilakis ħurûctur. Revî (القاف) harfidir. (الهاء) vaşldir. Kasîdenin sonraki beyitlerinde revî olan يرافقها، harfine iltizam edilir ve sonraki kâfiyelerin kelimeleri سائقها... الخ şeklinde gelir.

e) Nasb tenvînine⁴⁰¹ ya da hafif tevkîd nununa⁴⁰² bedelen elif-i vaķf olarak geldiğinde:

قم للمعلم وفه التبجيلا كاد المعلم أن يكون رسولا

2- (الواو) üç durumda revî olmaz:

a) İtlak için geldiğinde⁴⁰³:

سلام الله يا مطر عليها وليس عليك يا مطر السلام

b) Makabli mazmum cem‘î zamiri⁴⁰⁴ olarak geldiğinde:

⁴⁰⁰ أنا kelimesinin sonundaki (الألف) vaşldır, revî değildir. Makablindeki (النون) revîdir ve kasidenin sonraki beyitlerinde kâfiyeler revî olan (النون) harfine iltizamla الخ أمرنا... şeklinde gelir. (Bkz. es-Semmân, age, s.228)

⁴⁰¹ Aksâm-ı tenvîn için Bkz. el-Bağdâdî, Ĥizane el-Edeb, I, 69–92

⁴⁰² يا طالب اجتدّن (النون) elife (الدال) harfî revîdir. Eliften önceki (الألف) harfî revîdir. Elif-i vaşl olup revî olması caiz değildir. Eliften önceki (الدال) harfî revîdir. Ancak رمي الهدى، متي، إذا، متي، الهدى، رمي كحبيا da mevcut asli elife gelince elifi makşûre -الألف المقصورة- olarak adlandırılan bu elif ve حبلي kelimesinde olduğu gibi te’niş için gelen zaid elifin vaşl olarak gelmesi ve bir önceki harfin revî olması veya revî olması ki böyle olması daha iyidir- caizdir. (Bkz. es-Semmân, age, ay.): Elif-i makşûrenin en yaygın 12 vezni şunlardır: ١- فُعَلِي ٢- فُعَلِي ٣- فُعَلِي ٤- فُعَلِي ٥- فُعَلِي ٦- فُعَلِي ٧- فُعَلِي ٨- فُعَلِي ٩- فُعَلِي ١٠- فُعَلِي ١١- فُعَلِي ١٢- فُعَلِي (Bkz: ed-Daķr, Mu‘cem en-Naĥv, s.55-57)

⁴⁰³ Bu durumda işba‘ veya terennüm vâvı (واو الإشباع أو الترتم) olarak adlandırılır. Mesela مشتاق kelimesindeki (القاف) harfinin zammesi işba‘ edildiğinde arûza göre مشتاقو olarak resmedilir. Sondaki vâvın revî olması caiz değildir, bilakis vaşl olur. Revî makablindeki (القاف) harfidir.

⁴⁰⁴ Kasîde yukarıda zikredilen beyitte olduğu gibi الخ ارحلو... زحلوا، gibi kâfiyelerle başladıysa sondaki (الواو) revî değil vaşldır. (الواو) harfinden önceki (اللام) revîdir. *İbn Serrâc* gibi bazı bilginler ارحلو daki cemi‘ vâvı ile ارحلي deki (الياء) nın revî olabileceğini söylemişlerdir.

es-Semmân kitabında Mervân bin el-Hakem’in

وهل نحن إلا مثل من كان قبلنا نموت كما ماتوا ونحيا كما حيوا
ويقتضي من كل يوم و ليلة ولا بد أن نلقي من الأمور ما لقوا

وليت للناس حضا من وجوههم تَبِينُ أَخْلَاقَهُمْ فِيهِ إِذَا اجْتَمَعُوا

c) Zamire eklendiğinde⁴⁰⁵:

إِذَا تَرَحَّلْتَ عَنْ قَوْمٍ وَقَدْ قَدَرُوا أَلَا تَفَارِقَهُمْ فَالْراِحِلُونَ هُمُو

3- (الياء) , (الواو) harfi gibi üç durumda revî olmaz:

a) İtlak için geldiğinde⁴⁰⁶:

حَكْمٌ سَيُوفِكُ فِي رِقَابِ الْعَدَلِ وَإِذَا نَزَلْتَ بَدَارِ ذُلِّ فَارْحَلِ

b) Mütekellim⁴⁰⁷ ya da makabli meksûr müennes⁴⁰⁸ zamiri olduğunda:

أَقُولُ وَقَدْ نَاحَتْ بِقَرَبِ حَمَامَةٍ أَيَا جَارَتَا لَوْ تَشْعُرِينَ بِحَالِي

c) Meksûr zamire⁴⁰⁹ eklendiğinde:

أَيُّهَا الدَانِبُ الْحَرِيصُ الْمَعْنَى لَكَ رِزْقٌ وَسَوْفَ تَسْتَوْفِيهِ

4- (الهاء) dört yerde revî olmaz:

a) Sekt için geldiğinde:

اجتهد (الهاء harfinin sukunuyla) (الدال harfinin kesri ve

b) Makabli müteharrik, sakin gâib zamiri olarak geldiğinde:

---

beyitlerini zikrettikten sonra bu harflerin revî olarak gelmesinin kâfiyenin musikisini zayıflatacağına inandığını belirtir. (Bkz. es-Semmân, age, s.229)

⁴⁰⁵ (الميم) ve (الهاء) makabllerindeki revî değil vaşl olur, (الواو) gibi olduğu kelimelerinde حمدتهو، كلهمو harfleri revî olur. Ancak يدعو، يعلو kelimelerinde olduğu gibi (الواو) kelimenin aslından (الاصلية) olur ve makabli mazmum olursa vaşl veya revî olması caiz olur. Kâfiyenin musikisinin kemali için vaşl olarak kabul edilmesi ve makablinin revî kabul edilmesi daha güzel olur.

⁴⁰⁶ İşba' ya da terennüm yası (ياء الإشباع أو الترتم) İmru' el-Ğays'ın muallakasının ilk beytinin her iki şatırının sonundaki منزل و حومل kelimeleri işba' edildiğinde arûz kaidelerine göre منزلي و حوملي olarak resmedilir. Bu durumda (الياء) harfinin revî olması caiz olmaz, (الياء) vaşl olup makablindeki (اللام) harfi revîdir.

⁴⁰⁷ حبيبي kelimesinde (الياء) vaşl, makabli olan (الهاء) harfi revîdir.

⁴⁰⁸ لا تغضبي kelimesinde (الياء) vaşl, makabli olan (الياء) harfi revîdir

⁴⁰⁹ الخ...عنده، ماله، به، ماله، عنده...الخ olarak resmedilir. Ne (الياء) ne de (الهاء) bu durumda revî olur. Bilakis (الياء) vaşl ve (الياء) da ħurûc olur. Revî (الهاء) harfinin makablindeki (الياء)، (اللام) ve (الدال) harfleridir. (Bkz. es-Semmân, age, s.230)

إِرْضَ مِنْ اللَّهِ يَوْمًا مَا أَتَاكَ مَنْ يَرْضَى يَوْمًا بَعِيثِهِ نَفْعَةً

c) Muteharrrik zamir olarak geldiğinde:

ضَعَفْتُ فَحَجَّتْهَا الْبِكَاءُ لَخَصْمِهَا وَسَلَّحُهَا عِنْدَ الدِّفَاعِ دَمُوعُهَا

d) Makabli müteharrrik te'nîs tâ'sından dönüşmüş hâ'⁴¹⁰:

إِنَّمَا الدُّنْيَا هَبَاتٌ وَعَوَارٍ مُسْتَرَدَّةٌ

5- Tenvîn: Revî olması caiz değildir.⁴¹¹

6- Hafif tevkîd nunu: Revî olması caiz değildir.⁴¹²

7- Vağf hemzesi: Revî olması caiz değildir.⁴¹³

4.1.5.2. Vaşl

Vaşl (الوصل), mutlak⁴¹⁴ revî harfinin işba'ından ya da revî olması caiz olmayan-diğer sebeplerden dolayı eklenen- med harfleri⁴¹⁵ (الياء، الواو، الألف) ile revîyi takip eden –ister müteharrrik ister sakin olsun-ve revî olması caiz olmayan (الهاء) harfidir.⁴¹⁶

4.1.5.3. Hurûc

Hurûc (الخروج) olarak adlandırılışı revîye tâbî vaşl harfini geçip onun ardından gelmesi ve şâirin beytin son harfî olan hurûcla beyitten çıkmasından dolayıdır.

⁴¹⁰ عائشة vb. kelimeler üzerinde okunurken durulduğunda sondaki te'nîs taşı (ة), ha (هاء)' ya dönüşür ve عائشه şeklinde sakin (الهاء) olarak okunur.

⁴¹¹ محمدن، مسلماتن، العتابن Bu kelimeler arüz kaidelerine göre yazıldığına göre yazıldığına göre (الدال)، (التاء) ve (الياء) harfleri olur.

⁴¹² revîde yazılır ve revî, (النون) harfinin makablindeki (النون) emir fiilinde (النون) değil, makablindeki (الدال) revîdir.

⁴¹³ Bazı araplar (الألف) harfî üzerinde durdukları zaman onu hemzeye kalbederler ve رأيت رجلا – أراد أن يضربها şeklinde söylerler. (Bkz. es-Semmân, age, s.231)

⁴¹⁴ Müteharrrik

⁴¹⁵ Makabli mazmûm (الواو)، meftûh (الألف) ve meksûr (الياء).

⁴¹⁶ Revîyle bitişik olmasından dolayı vaşl olarak adlandırılmıştır. Revî harfinden hemen sonra gelir.

(الياء vaşl harfidir، revî، الواو vaşl harfidir) ولكن تؤخذ الدنيا

(الياء vaşl harfidir، revî، الواو vaşl harfidir) يذكرني طلوع الشمس صخرًا وأذكره لكل طلوع شمس

(الياء vaşl harfidir، revî، الواو vaşl harfidir) علي قدر أهل العزم تأتي العزائم وتأتي علي قدر الكرام المكارم

(الياء vaşl harfidir، revî، الواو vaşl harfidir) ولو لم يكن في كفه غير روجه لجاد بها فليتنق الله سائلة

(الياء vaşl ve hurûc harfidir، revî، الواو vaşl ve hurûc harfidir) إذا كنت في حاجة مرسلًا فأرسل حكيمًا ولا توصيه

(Bkz. Vâşıl, age, s.103)

Beyitte ħurûc harfinden sonra başka bir harf gelmez; en son harftir. Vaşl ha'sını (هاء) (الوصل) takip eden, onun işbâ'sından neşet eden med harfleridir.⁴¹⁷

Eğer (الهاء) harfinden önce bir harfi med varsa bu durumda revî, makabli ridf ve maba'di vaşl olur.⁴¹⁸

4.1.5.4. Ridf

Ridf⁴¹⁹ (الرِّدْف) revîden hemen önce gelen -aynı kelimedede ya da farklı kelimedede olsalar bile- aralarında başka bir harf olmayan med veya leyyin⁴²⁰ harfleridir.

Hurûf-u med:

(ridf, الألف, revî, النون) كَأَن قِطَاةً عُلِقَتْ بِجِنَاحِهَا عَلِي كَبِيْرِي مِنْ شِدَّةِ الْخَفَقَانِ

(ridf, الواو, revî, الميم) تَأَنَّ وَلَا تَعْجَلْ بِلَوْمِكَ صَاحِبَا لَعَلَّ لَهُ عِذْرًا وَأَنْتَ تَلُوْمُ

(ridf, الياء, revî, الميم) لَا تَنَّةَ عَنِ خَلْقٍ وَتَأْتِي مِثْلَهُ عَارٌّ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيْمٌ

Harf-i leyyin:

(ridf, الواو, revî, الفاء) يَأْيِيهَا الْخَارِجُ مِنْ بَيْتِهِ وَ هَارِبًا مِنْ شِدَّةِ الْخَوْفِ

(ridf, الياء, revî, الفاء) ضَيْفُكَ قَدْ جَاءَ بِزَادٍ لَهُ فَارْجِعْ وَ كُنْ ضَيْفًا عَلِي الضَّيْفِ

⁴¹⁷ Hurûc harfleri: الألف، الواو، الياء dir.

ħurûc الألف ve هاء vaşl , revî الياء kâfiyesinde وَأَيُّهَا) يمشی الفقير و كل شيءٍ ضده والناس تغلق خلفه أبوابها harfidir)

ħurûc الياء ve هاء vaşl , revî اللام kâfiyesinde مَالِيهِ) وإذا امرؤٌ أهدي إليك صنيعَةً من جاهه فكأنها من ماله harfidir)

ħurûc الواو ve هاء vaşl , revî العين kâfiyesinde يَنْفَعُهُ) جاوزت في لومه حدًا أضرب به من حيث قدرت أن اللوم ينفعه harfidir)

⁴¹⁸ Vâsıl, age, s.104

(ridf, الياء, revî, الهاء kâfiyesinde فِيهِ) سأترك ماءكم من غير وردٍ وذلك لكثرة الورد فيه

(ridf, الواو, revî, الهاء kâfiyesinde يُؤْهُو) وينشأ ناشئُ الفتيان منا علي ما كان عودُهُ أئوه

⁴¹⁹ Ridf, “binicinin terkisi” anlamına gelen radd den alınmıştır. Çünkü revî asıldır ve binici yerindedir ve ridf de onun terkisindedir. Okunurken revîden önce okunan bir harf olsa bile önem bakımından revîden sonra geldiği için onun arkasında gelen anlamında ridf kelimesiyle adlandırılmıştır. Med ve leyyin harfleri sakin olup müşedded ya da müteharrik (الياء) ve (الواو) ridf sayılmazlar. (Bkz. Vâsıl, age, s.104; İbn ‘Abdi Rabbih, el-‘İkd el-Ferîd, VI, 343)

⁴²⁰ Hurûf leyyin, aynı cinsten olmayan bir harekeden sonra gelen sâkin (الواو) ve (الياء) harfleridir. (Sâkin eliften önceki müteharrik harfin harekesi ise dâima fetha olur)

4.1.5.5. Te'sîs

Te'sîs (التأسيس), revî ile arasında müteharrik bir harf bulunan sâkin eliftir.⁴²¹

Elif-i te'sîs ile revî arasındaki müteharrik harf daḥîl olarak adlandırılır.

علي قدر أهل العزم تأتي العزائم و تأتي علي قدر الكرام المكارم

وتعظم في عين الصغير صغارها و تصغر في عين العظيم العظائم⁴²²

4.1.5.6. Daḥîl

Daḥîl⁴²³ (الدخيل) revî ile te'sîs elifi arasında kalan müteharrik harftir.⁴²⁴

Kâfiyenin Harfleri⁴²⁵

البيت	القافية	الرّوي	الوصل	الخروج	الرّدْف	الدّخيل	التّأسيس
١	يَنْفَعُو	العين	الواو	-	-	-	-
٢	لِيَقِي	القاف	الياء	-	الياء	-	-
٣	مَالِكُهُ	الكاف	الهاء	-	-	اللام	الألف
٤	دِيهَا	الياء	الهاء	الألف	-	-	-
٥	وَرَرَفُهُو	القاف	الهاء	الواو	-	-	-
٦	مُ نَنْظُرُ	الراء	-	-	-	-	-

4.1.6. Kâfiyenin Harekeleri

Altı adettir:

4.1.6.1. Mecrâ

Mecrâ (المَجْرِي), mutlak (müteharrik) revînin -ḍamme, fetha veya kesra-harekesidir.

⁴²¹ el-Ahfeş, Kitâb el-Kavâfi, s.22;es-Semmân, age, s.223;Vâsıl, age, s.105

⁴²² İlk beyitte meim revî, daḥîl ve الألف te'sîs; ikinci beyitte meim revî, daḥîl ve الألف te'sîstir.

⁴²³ Daḥîl olarak adlandırılmıştır, çünkü kâfiyeye sokulmuştur. Yine bir grup şarta tabi olan revî ile te'sîs arasında benzer şartlara tabi olmayan bir harf olarak vuku'u dolayısıyla bu adı almıştır. Bir kavme sığınan birine benzer. Daḥîl kâfiyede iltizamı gerekmeyen bir harftir ve diğer beyitlerde de kendilerine iltizam edilen iki harf arasında bulunur. Eğer şâir, Ebû el-'Alâ el-Ma'arrî'nin yaptığı gibi sonraki beyitlerde bu harfe iltizam ederse bu *lüzumu ma la yelzem* bâbına dahil olur.

(النّاء, daḥîl, الباء revî) إذا كنت في كلّ الأمور معاتبًا صديقك لم تلق الذي لاتعاتبه

(النون, daḥîl, الباء revî) فعش واحدًا أو صل أخاك فأنه مقارن ذنب تارة و مجانبه

İki beyite bakılırsa revînin sonraki beyitte de aynı harf olduğu ancak daḥîlin değiştiği görülür.

⁴²⁴ Vâsıl, age, s.105; es-Semmân, age, s.224

⁴²⁵ Vâsıl, s.106

4.1.6.2. Nefâz

Nefâz (النفاذ), Vaşl görevini yapan (الهاء) harfinin -damme, fetha veya kesra-harekesidir.⁴²⁶

4.1.6.3. Hazv

Hazv (الحدو), ridfden önceki harfin harekesidir.⁴²⁷

4.1.6.4. Res

Res (الرَّسُّ), te'sîs elifinden önce gelen harfin harekesidir ve her zaman fethadır, sabittir.⁴²⁸

4.1.6.5. İşba‘

İşba‘ (الإشباع), mutlak ve mukayyed kâfiyedeki dahîl harfinin harekesidir.⁴²⁹

4.1.6.6. Tevcîh

Tevcîh (التَّوَجِيه), -kâfiyede dahîl harfi bulunmaması şartıyla- mukayyed (sakin) revîden önceki harfin harekesidir.⁴³⁰

4.1.7. Kâfiyenin İki Sâkin Harf Arasındaki Hareke Sayısına Göre Adlandırılması

4.1.7.1. Mutekâvis

Mutekâvis (المُتَكَوِسُ) , iki sakin harf arasında peşpeşe dört harekenin bulunduğu kâfiyedir.⁴³¹

⁴²⁶ Bu şekilde adlandırılışının sebebi vaşl harfinin harekesinin beyitte son hareke olmasındandır. (Bkz. Vâşıl, Aynı eser, s.109)

⁴²⁷ Hazv lugatte birinin tuttuğu yolu tutmak, birini örnek kabul etmek anlamına gelir. Bu harf genelde ridfle aynı cins harekeyle harekelendiği için hazv adını almıştır. (Ridf الألف ise hareke fetha, الواو ise hareke damme, الياء ise hareke kesra olur). (Bkz. Vâşıl, Aynı eser, ay.)

⁴²⁸ Vâşıl, Aynı eser, ay.

⁴²⁹ Vâşıl, Aynı eser, ay.; el-Ahfeş işba‘ı “ mutlak revî ile te'sîs elifi arasındaki harfin harekesidir” diye tarif etmiştir. (Bkz. el-Ahfeş, Kitâb el-Kavâfi, s.37)

⁴³⁰ Bu şekilde adlandırılmıştır, çünkü şâirin hareketlerden dilediğine yönelmesi onun hakkı olmaktadır.

إذا كنت في نعمة فارعها
العبد جر إن قنع
فإن المعاصي تزيل النعم
والحر عبد إن طمع
إذا عز يوماً أخو
ك في بعض أمر فهن

Beyitlerde ki revî harflerinden (النون، العين، الميم) önce şâir dilediği hareketleri kullanmıştır. (Bkz. Vâşıl, Aynı eser, s.110)

4.1.7.2. Muterâkib

Muterâkib (المُتَرَاقِبُ), iki sâkin harf arasında peşpeşe üç harekenin bulunduğu kâfiyedir.⁴³²

4.1.7.3. Mutedârik

Mütedârik (المُتَدَارِكُ), iki sâkin harf arasında peşpeşe iki harekenin bulunduğu kâfiyedir.⁴³³

4.1.7.4. Mutevâtir

Mutevâtir (المُتَوَاتِرُ), iki sâkin harf arasında sadece tek bir harekenin bulunduğu kâfiyedir.⁴³⁴

4.1.7.5. Muterâdif

Muterâdif (المُتَرَاقِبُ), iki sakin harfin -aralarında bir fasıla olmadan- peşpeşe geldiği kâfiyedir.⁴³⁵

4.1.8. Kâfiyenin Kusurları

Kadîm arap şiirinde iki yerde uyuma riayet edilir; ses öbeklerinde –vezinde- ve kâfiyede tenasüp. Şâirin şâirliği, vezinde ve kâfiyede bu tenasübe riayeti ölçüsünde değer kazanır.⁴³⁶ Şâirin kâfiyede -kâfiyenin gerekliliklerinden- riayet etmesi gereken minimum miktar revîdir.⁴³⁷ Diğerlerine riayet etmeye gücü yetmese bile revîye kasidenin tüm beyitlerinde iltizam etmesi gerekir. Şâir kâfiyede kâfiyenin harflerinden *revî*, *vaşl*, *hurûc*, *ridf* ve *te'sîs* ile kâfiyenin hareketlerinden *mecrâ*, *tevcih*, *hazf* ve *işba*'a iltizam etmesi gerekir. Eğer şâir bunların dışında diğer bazı

⁴³¹ (kâfiyede -لُؤُغُ أَمْلِي- iki saki harf arasında dört hareke var)

⁴³² (kâfiyede -هـ سُسُفُّنُو- iki sakin arasında üç hareke var)

⁴³³ (kâfiyede -مَنْطِقِي- iki sakin arasında iki hareke var)

⁴³⁴ (kâfiyede -فَجْرِي- iki sakin arasında tek hareke var)

⁴³⁵ (kâfiyede -حَال- iki sakin harf peşpeşe gelmiştir) (Bkz.

Vâsıl, Aynı eser, ay.)

⁴³⁶ es-Sekkâkî, age, s.574

⁴³⁷ Vâsıl, Aynı eser, s.114

harf ve harekelere de iltizam ediyorsa bu *luzûm ma la yelzem*⁴³⁸ babına dâhil olur. Şâirlerden pek çoğu şiir şına'atındaki kudretlerini ve dile hâkimiyetlerini göstermek için bunu yapmışlardır. Ebû el-'Alâ el-Ma'arrî de bu konudaki kudretini “*Luzûm Mâ Lâ Yelzem*” adındaki dîvânında toplanmış pek çok kasidesinde -kâfiyede gerekmeyen bu harf ve harekelere- riâyet ederek göstermiştir.⁴³⁹

Kâfiyede iltizamı gereken hususlara riâyet edilmediği takdirde bu ses değişiklikleri işitenlerin şiirden aldığı zevki azaltır, şiirin musikisine hâlel gelir. Arûz bilginlerince kâfiye kusurları iki çeşittir:

- 1- Revî ve harekesinde (mecrâ) görülen kusurlar
- 2- Sinâd (السَّنَاد) olarak adlandırılan ve revîden önceki harf ve harekelerde görülen kusurlar⁴⁴⁰

Edebiyat eleştirmenleri yine bu kusurları –sakınılması daha güzel sayılan ancak- muvelledûnun⁴⁴¹ şiirinde caiz görülen ve –mutekaddimûnun şiirinde görülüp zelle sayılan ancak- muvelledûnun şiirinde caiz görülmemeyen olmak üzere ikiye ayırmışlardır.⁴⁴²

---

⁴³⁸ Şâirin gerekmeyen – zorunlu olmayan- şeye iltizam etmesidir

⁴³⁹ es-Semmân, age, s.243

⁴⁴⁰ el-Hamzâvî, age, s.134

⁴⁴¹ Muvelled (المَوْلَد):Ari, saf ırktan olmayan arab demektir. Arap ve bedevi arapların acemler ve diğer kavimlerle olan evliliklerinden doğan çocukların dillerinde analarından sirayet eden hatalar görüldü. Onlar hakkında araplar muvelled tabirini kullandılar. Bkz. es- Suyûfî, el-İktirâh, s.74; Muvelled arap topraklarında doğup büyüyen acemler ve acem topraklarında doğup büyüyen araplardır. Keza acemlerle ihtilât eden araplar ve bedevilerdir. Araplar onlar için *musta'ribe* ve *mute'arribe* tabirini kullanırlar. Bkz. et-Tehânevî, II, 1671. Kentliler için hicrî II. Asrın ortalarından itibaren, çöl arapları için hicrî IV. asır sonlarında başlayan yeni dönemde yaşayan şâirler. Muvelledûn şâirlerinin ilki Beşşar bin Burd'tür (96–168/714–784). (Bkz. el-Fâhûrî, age, s. 679; Ziriklî, el-'Alâm, II, 52; Kehhâle, Mu'cem el-Muellifin, I, 426; el-Bağdâdî, İsmail Paşa, Hediye el-'Ârifin, I, 232; Sezgin, Fuat, Tarîh et-Türâş el-'Arabî, II, 227)

⁴⁴² Muvelledûn şâirlerinin şiirlerinde bağışlanan kâfiye kusurları: İtâ', Tađmîn, Sinâd; Bağışlanmayan kâfiye kusurları: İkvâ', işrâf, ikfâ', icâze. (Bkz.Vâsıl, age, s.114)

4.1.8.1. Revî ve Harekesinde Görülen Kusurlar

4.1.8.1.1. İķvâ’:

İķvâ’ (الإقواء) kâfiyenin son sahih harfî olan revînin harekesinin (mecnâ) bir kaside içinde bir beyitte çamme diğesinde ise kesra olması durumudur. Yani kâfiyenin i‘râbındaki ihtilaftır.⁴⁴³

أصبحت بين أديب ما له حسب   يسمو به و حسيب ما له أدب
فذاك يحسدني إذ كنت ذا حسب   عال، ويحسدني هذا علي الأدب⁴⁴⁴

4.1.8.1.2. İtâ’:

İtâ’ (الإيطاء), bir kasidede revînin bulunduğu kelimenin yedi beyit geçmeden lafzen ve manen tekrarlanmasıdır. Yedi beyit geçtikten sonra tekrarlanması kusur sayılmaz.⁴⁴⁵ Eğer revînin bulunduğu sondaki kelime lafzen tekrarlanır manen tekrarlanmazsa –başka bir anlam ifade ederse- bu durumda bu kusur değil, yaratıcılık ve tezyin sayılır. Zira bu türden –yazılışları aynı anlamları farklı- iki kelimenin kullanılması şâirin yaratıcılığına ve dildeki rusûhuna delalet eder.⁴⁴⁶

أزعمُ أني هائمٌ ذو صبابة   لسعدي ولا أبكي و تبكي الحمائم
كذبْتُ و بيتِ الله لو كنتُ عاشقاً   لما سبقني بالبكاءِ الحمائم⁴⁴⁷

4.1.8.1.3. İkfâ’:

İkfâ’ (الإكفاء), bir kasidede revînin aynı mahreçli ya da birbirine yakın mahreçli harflerden oluşmasıdır.⁴⁴⁸

إذا نزلتُ فاجعلاني وَسَطًا
إني شيخٌ لا أطيقُ العُنْدًا⁴⁴⁹

4.1.8.1.4. İcâze:

⁴⁴³ Arapların şiirlerinde sıkça görülen bir kusurdur. Muvelledûn için bağışlanmayan kusurlardandır. Fuhûl-u şu‘arâdan bazıları da beyitlerinde bu hataya düşmüşlerdir. (Bkz: Kudâme bin Ca‘fer, Nağd eş-Şi‘r, s.181; el-Ahfeş, Kitâb el-Kavâfi, s.41; Vâsıl, age, s.116)

⁴⁴⁴ Kâfiyenin revîsi olan (الباء) harfî ilk beyitte çammeli ikinci beyitte ise kesralı gelmiştir. İķvâ’ vardır. (Bkz. el-İmâm eş-Şâfi‘î, Dîvan el-İmâm eş-Şâfi‘î, s.22)

⁴⁴⁵ Vâsıl, age, s.114; el-Ĥamzâvî, age, s.135

⁴⁴⁶ es-Sekkâkî, age, s.575; Kudâme bin Ca‘fer, age, s.182; el-Ahfeş, age, s.55;

⁴⁴⁷ Beyitlerde (الحمائم) kelimesinin aynı anlamda kullanılması itâ kusuruna örnektir. (Bkz. Vâsıl, Aynı eser, ay.)

⁴⁴⁸ el-Ahfeş, age, s.43; es-Semmân, age, s.255; Vâsıl, Aynı eser, s.117

⁴⁴⁹ İlk beyitte revî (الطاء), ikincide ise (الدال) harfidir. İkisi de aynı mahreçli harflerdir. (Bkz. Vâsıl, Aynı eser, ay.)

İcâze (الإجازة), bir kasidede farklı mahreçlere ait mutebâid harflerin revî olarak kullanılması yani, tek harfin revî olarak kullanılması kuralına uyulmamasıdır. İkfâ'dan daha büyük bir kusurdur.⁴⁵⁰

خَلِيلِي سِيرَا وَاتْرَكَ الرَّحْلَ إِنِّي بِمَهْلِكَةِ وَالْعَاقِبَاتِ تَدُورُ
فَبَيْنَاهُ يَشْرِي رَحْلُهُ قَالَ قَائِلٌ لِمَنْ جَمَلٌ رَحْوُ الْمَلَاظِ نَجِيبٌ؟⁴⁵¹

4.1.8.1.5. Tađmîn:

Tađmîn (التضمين), herhangi bir beytin manasının beytin sonunda tamamlanamayıp, bir sonraki beytin başında bu eksikliğin giderilmesidir. Kabîh ve makbûl olmak üzere iki çeşittir.⁴⁵²

وَهُمْ وَرَدُوا الْجِفَارَ عَلِي تَمِيمٍ وَهُوَ أَصْحَابُ يَوْمِ عَكَاظٍ إِنِّي
شَهِدْتُ لَهُمْ مَوَاطِنَ صَدَقَاتٍ شَهِدَنْ لَهُمْ بِحَسَنِ الظَّنِّ مِنِّي⁴⁵³

وَتَعْرِفُ فِيهِ مَنْ أَبِيهِ شَمَائِلًا وَمَنْ خَالِهِ وَمَنْ يَزِيدَ وَمَنْ جُحْرُ
سَمَاحَةً ذَا، وَبِرًّا ذَا وَوَفَاءً ذَا وَنَائِلَ ذَا إِذَا صَحَا وَإِذَا سَكِرَ⁴⁵⁴

4.1.8.1.6. İşrâf:

İşrâf (الإصراف), revînin harekesinin fethadan kesra ve đammeye veya tersinden fethaya intikalidir.⁴⁵⁵

أَلَمْ تَرْنِي رَدَدْتُ عَلِي ابْنِ لَيْلِي مَنِحْتَهُ فَعَجَّلْتُ الأَدَاءَ
وَقَلْتُ لَشَاتِهِ لِمَا أَتَتْنَا رَمَالِكِ اللهُ مِنْ شَاةٍ بَدَاءَ⁴⁵⁶

4.1.8.2. Revîden Önceki Harf ve Harekelerde Görülen Kusurlar: Sinâd

Sinâd⁴⁵⁷ (السَّنَاد), ikisi harflerde üçü harekelerde olmak üzere beş adettir.

⁴⁵⁰ es-Semmân, age, s.256; Vâşıl, Aynı eser, ay.

⁴⁵¹ İlk beytin revîsi (الراء), ikincinin ise (الباء) harfi olup mahreçleri farklıdır. (Bkz. Vâşıl, Aynı eser, ay.)

⁴⁵² el-Ahfeş, age, s.65; Vâşıl, Aynı eser, s.115; el- Hamzâvî, age, s.134

⁴⁵³ Kabîh tağmîn vardır. شَهِدْتُ kelimesi ان nin haberidir. Eğer kelamın manasının tamamlanması için sonraki beyitte fâil, şartın cevabı, muhtedâ ve nevâsihin haberine vs. gerek duyulursa kusur kabîh olur.

⁴⁵⁴ سَمَاحَةً kelimesi ve sonrasındakiler شَمَائِلًا kavlından bedel-i iştimaldir. Tevâbi' vb. kelamın manasının tamamlanması için şart değildir. Makbûl tağmîn vardır. (Bkz. Vâşıl, Aynı eser, s.115)

⁴⁵⁵ Vâşıl, Aynı eser, s.116

⁴⁵⁶ İlk beyitte revî olan (الهمزة) meftûh ikinci beyitte meksûr gelmiştir. (Bkz. Vâşıl, Aynı eser, ay.)

4.1.8.2.1. Sinâd er-Ridf (سِنَادِ الرَّدْفِ):

Bir kâsîdedeki bir beytin kâfiyesinin merdûf (ridfli) onu takip eden beytin gayr-ı merdûf olmasıdır.⁴⁵⁸

إذا كُنْتُ فِي حَاجَةٍ مُرْسَلًا فَارْسَلْ حَكِيمًا وَلَا تُوصِهِ
وإنْ بَابُ أَمْرٍ عَلَيْكَ التَّوَي فَتَشَاوِرْ حَكِيمًا وَلَا تَعْصِهِ⁴⁵⁹

4.1.8.2.2. Sinâd et-Te'sîs (سِنَادِ التَّاسِيسِ):

Te'sîs elifinin bir beyitte kullanılıp onu takip eden beyitte kullanılmamasıdır.⁴⁶⁰

الرَّأْيُ رَأْيُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا حَارَتْ رِجَالٌ وَضَلَّتْ فِي مَرِّهَا
أَسَدِي إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ يَدًا جَلَّتْ كَمَا جَلَّ فِي الْأَمْلَاقِ مُسَدِّهَا⁴⁶¹

4.1.8.2.3. Sinâd el-İşbâ' (سِنَادِ الْإِشْبَاعِ):

Mutlak ve mukayyed kâfiyede dağîl harfinin harekesinin değişmesidir.⁴⁶²

وَهَلْ يَنْكَافَا النَّاسَ شَتِي خَلَالَهُمْ وَمَا تَنْكَافَا فِي الْيَدَيْنِ الْأَصَابِعُ
يُجَلُّ إِجْلَالًا وَيُكْبَرُ هَيْبَةً أَصِيلُ الْحَجِي فِيهِ نُفْيٌ وَتَوَاضَعُ⁴⁶³

4.1.8.2.4. Sinâd el- Hâzv (سِنَادِ الْحَزْفِ):

Ridfden önce gelen harfin harekesinin farklılık göstermesidir.⁴⁶⁴

السَّخْرُ مِنْ سَوْدِ الْعَيُونِ لَقَيْتُهُ وَالْبَابِلِيُّ بِلِحْظِهِنَّ سَفَيْتُهُ
النَّاعَسَاتُ الْمَوْقِفَاتُ مِنَ الْهَوِي الْمُعْرِيَاتُ بِهِ وَكُنْتُ سَأَلْتُهُ⁴⁶⁵

⁴⁵⁷ el-Ahfeş, age, s.53; Vâşıl, Aynı eser, s.115

⁴⁵⁸; el- Hâmzâvî, age, s.135; Vâşıl, Aynı eser, ay.

⁴⁵⁹ Revî olan (الصاد) harfinden önce birinci beyitte med harfi (الواو) ridftir. İkinci beyitte ridf yoktur. (Bkz. Vâşıl, Aynı eser, ay.)

⁴⁶⁰ el- Hâmzâvî, age, s.136; Vâşıl, Aynı eser, s.115

⁴⁶¹ İlk beyitte (الراء) harfinden sonra elif-i te'sîs var, ikinci beyitte yok. (Bkz. Vâşıl, Aynı eser, ay.)

⁴⁶² Vâşıl, Aynı eser, ay.

⁴⁶³ İlk beyitte dağîl olan (الباء) harfinin harekesi kesra, sonraki beyitte dağîl olan (الضاد) harfinin harekesi dammedir. (Bkz. Vâşıl, Aynı eser, ay.)

⁴⁶⁴ el-Hâmzâvî, age, s.136; Vâşıl, Aynı eser, ay.

⁴⁶⁵ İki beyitten ilkinde ridf olan (الباء) harfinden önceki harfin harekesi (hâzv) kesra, ikincisinde ise fethadır. Kâfiyenin bu kusurundan sakınmak için ikisinin de aynı olması gerekirdi. (Bkz. Vâşıl, Aynı eser, ay.)

4.1.8.2.5. Sinâd et-Tevcîh (سِنَاد التَّوَجِيهِ):

Mukayyed (sakin) revî harfinden önce gelen harfîn harekesinin değişmesidir.

إِنَّ (لا) بعد (نعم) فاحشةً   فبـ (لا) فابدأ إذا خِفْتَ النَّدْمَ
لا تراني راتعا في مجلسٍ   في لحوم الناس كالسَّبْعِ الضَّرْمِ⁴⁶⁶

---

⁴⁶⁶ Revî olan (الميم) harfinden önce gelen harfîn harekesi ilk beyitte fetha, ikincisinde kesradır. Sinâd-ı tevcih kusurunun olmaması için her iki harekenin aynı olması gerekir. (Bkz. Vâşıl, Aynı eser, s.116)

SONUÇ

Şârih, şâir, fakîh, usulcü, nahivci, arûz ve kâfiye ilimlerinde söz sahibi bilgin İbn Mukrî'nin şâfi'î fikhına dâir yazdığı ve arûz, târih, nahiv ve kâfiye ilimlerini hâvî 'Unvân el-şeref el-Vâfi adlı bu muhtasar eseri orijinalliği nedeniyle hayranlık uyandıran bir eser olmuştur. Fîrûzâbâdî'nin her satırı elif harfiyle başlayan bir eser yazmasından sonra te'lîf edilen bu eser müellifin farklı alanlardaki bilgisini ve zekâsını gözler önüne sermiştir.

İnsanların dikkatini çekebilecek, ilgi uyandıracak eserler özgün olursa ve sahaya muhtevâ ya da şeklî açıdan bir yenilik getirebiliyorsa bunun yeni olduğu kabul edilebilir, aksi takdirde yapılan iş eskiden yapılagelenlerin taklîdinden öteye geçemez.

İbn Mukrî bu eserini ne kendinden öncekilerden ne de kendi asrındaki müelliflerden ilham alarak yazmıştır. O daha önce hiç kullanılmamış bir tarzı deneyerek şeklî açıdan harika sayılan bir eser meydana getirmiştir. Bu eseri yazarak sâhip olduğu üstün yeteneğe ve zekâsına dikkatleri çekmeyi başarmış ve akranları arasında üstün konumunu herkese göstermiştir. Muhtevâ açısından seleflerine tâbî olmuş ancak kitap tasnifinde yeni bir metodu ortaya koymuştur.

İbn Mukrî aynı zamanda büyük bir şâirdir. Şiirlerinde tecnîs, tarşî ve bedî'î sanatları çok sık kullanmıştır. El-Ĥazrecî onun şiirlerinin çoğunda kendisinden başka şâirleri âciz bırakacak derecede tecnîs isti'mâli ve garip manaları istinbât için çabaladığını aktarır.

el-Ĥarîrî'nin üzerine üçüncüsünü (benzerini) yazmaya kimsenin gücünün yetemeyeceğini söyledikleri iki beytinin üzerine aynı tarzda kasîde nazmetmiş ve bu beyitlerin sayısı elliye ulaşmıştır.

İbn Mukrî bazı şiirlerini fikhî meseleleri anlamayı kolaylaştırmak amacıyla nazmetmiştir ve onun bazı şiirleri pekçok muakkad fikhî meselenin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

Bu dönemde Bedî'îyyât tarzında kasîdeler nazmedenlerin ilki Resûliler devletinin bir veziri olan Vecîhuddîn el-'Alevî'dir. Tecnîs, tarşî' vesâir bedî'î sanatları isti'mâl ederek Hz. Peygamberi medhettiği ve "el-Cevheru'r-Refî' ve Devhâtu'l-Ma'ânî fî Ma'rifeti Envâ'i'l-Bedî' ve Medhi'n-Nebiyi'l-'Adnânî" adını verdiği kasidesi şöhret bulmuş ve İbn Hacer ile Fîrûzâbâdî kasîdeden övgüyle bahsetmiştir. İbn Mukrî'de aynı tarzda kasideler nazmetmiştir. "Cumânât el-Bedî'îyye" adını verdiği Resûllullahı (sav) övdüğü kasidesi meşhurdur. Resûliler döneminde bedî'î sanatları nazımda en çok kullanan İbn Mukrî'dir. Kasîdelerinde cinâs, tıbâk tevriye ve isti'âreyi en çok o kullanmıştır. Kendi çağında rağbet gören bedî'î şiir nazımında el-'İzzu'l-Mavşîlî ve Şafiyuddîn el-Hıllî'nin tarzına uymuştur.

Üzerinde çalıştığımız eser te'lîf edilmiş nâdide eserlerden birisidir. Birçok alanda söz sâhibi bir ilim adamı olan İbn Mukrî'nin yaklaşık altı yüzyıl önce yazmış olduğu bu eser ilim dünyasında yeni bir çığır açma özelliğiyle anılmaya devâm edecektir.

KAYNAKÇA

- el-Ahfeş el- Evsat, Sa'îd bin Mes'ade (1970). Kitâb el-Ḳavâfi. (Thk: 'İzzet Ḥasan).
Dımaşq: Kültür Bakanlığı Matbaası
- Ahmed Emîn (ty.). Ḍuha el-İslâm (7.Baskı). Kahire: Mektebe en-Nahḍa el-
Mısriyye
- el-Albânî, Muḥammed Nâsır ed-dîn (2002). Muḥtaşar Şahîḥ el- İmâm el-Buḥârî
(1.Baskı). Riyâḍ: Mektebe el-Maârif li'n-Neşr ve et-Tevzî'
- Arap Dil Akademisi (2004). el-Mu'cem el-Vasîṭ (4. Baskı). Ḳahire: Mektebetü's-
Şurûḳi'd-Devliyye
- Arap Dil Akademisi (1994). el-Mu'cem el-Vecîz (Özel Baskı). Mısır: Vizâra et-
Terbiye ve et-Ta'lîm
- el-Bağdâdî, 'Abduḳâdir bin 'Umer (2000). Ḥizane el-Edeb ve Lüb Lübâb Lisân
el-'Arab (Thk: 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn) (4.Baskı). Kahire: Mektebe el-
Ḥancî
- el-Bağdâdî, İsmâîl Paşa (1951). Hediyye el-'Ârifîn (Tsh: Kilisli Rıfat Bilge ve
İbnülemin Mahmud Kemal İnal). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- , İsmâîl Paşa (1945). İdâḥ el-Meknûn fî ez-Zeyl 'alâ Keşf ez-Zunûn
(Tsh: Şerâfeddîn Yalṭkaya, Kilisli Rıfat Bilge). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi
- el-Belâzurî, Ebû el-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ. Futûḥ el-Buldân (Thk: Abdullah Enîs
eṭ-Ṭabbâ'). Beyrut: Müessese el-Ma'ârif
- Brockelmann, Carl (1943–49). GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur).
Leiden: E. J. Brill
- , (1937–42). GAL Suppl. (Geschichte der Arabischen Litteratur).
Leiden: E. J. Brill
- , (ty.). GAL (Ar. Tarîḥ el- Edeb el-'Arabî) (Ar. Çev: 'Abdulhalîm en-
Neccâr) (5.Baskı). Kahire: Dâr el-Maârif
- el-Caḥız, Ebû Osmân 'Amr bin Baḥr (1998). el-Beyân ve et-Tebyîn. (7.Baskı)
Thk: 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn. Kahire: Mektebe el-Ḥancî

- el-Cevherî, İsmâ'îl bin Hammâd (1990). eş-Sıhâh -Tâc el-Lüga ve Sıhâh el-
 'Arabiyye- (Thk: Aḥmed 'Abdulgafûr 'Atṭâr). (4. Baskı). Beyrut: Dâr el- 'İlm
 li'l-Melâyîn
- Corcî Zeydân (ty.). Târîḥ Âdâb el-Luga el-'Arabiyye (Haz. Şevki Dayf). Dâr el-
 Hilâl
- Çetin, Nihad M. (1991). Arûz. DİA, III, 424–437. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- Daḥlân, Ahmed Zeynî (ty.). Şerh el-Âcurrûmiyye (Thk: Murtada bin Zeyd el-
 Maḥaṭverî el-Hasenî). San'a: Mektebe Merkez Bedr el-'İlmî eş-Seḳâfî
- ed-Daqr, 'Abdulgânî (1986). Mu'cem al-Naḥv (3.Baskı). Beyrut: Müessese er-
 Risâle
- Dâr El- Machreq Sarl. (1987). el-Müncid el-Ebcedî (5.Baskı). BEIRUT,
 LEBANON: Mektebe eş-Şarḳiyye
- Dâr el-Kutub el-Mıṣriyye (1924). Fihrist el-Kutub el-'Arabiyye el-Mevcûde bi'd-
 Dâr li Gâye Sene 1921. Kâhire: Matba'a Dâr el-Kutub el-Mıṣriyye
- Doğan, Ahmet (2005). Açıklamalı ve Misâlli Arûz Bilgisi (1.Baskı). Ankara:
 Akçağ Yayınevi
- Durmuş, İsmail (2001). Kâfiye. DİA, XXIV, 149–153. İstanbul: Türkiye Diyanet
 Vakfı
- Durmuş, İsmail (2006). Nahiv. DİA, XXXII, 300–306. İstanbul: Türkiye Diyanet
 Vakfı
- Ebû el-Fidâ, 'İmâduddîn İsmâ'îl (ty.). el-Muḥtasar fî Aḥbâr el-Beşer (1.Baskı)
 Mısır: Matbaa el-Huseyniye el-Mıṣriyye
- el-Fâḥûrî, Ḥannâ (1986). el-Câmi' fi Târîḥ el-Edeb el-'Arabî –el-Edeb el-Ḳadîm
 (1.Baskı): Beyrut: Dâr el-Cîl
- el-Ferâḥîdî, el-Ḥalîl bin Aḥmed (ty.). Kitâb el-'Ayn (Thk: Mehdî el-Maḥzûmî,
 İbrâḥîm es-Sâmarrâ'î). Byy
- el-Fîrûzâbâdî, Mecd ed-dîn Muhammed bin Ya'ḳûb (1978). el-Ḳâmûs el-Muhîṭ (3.
 Baskı). Mısır: el- Hey'e el- Mıṣriyye el-Âmme li'l- Küttâb
- el-'Ânî, Sâmi Mekkî (1982). Mu'cem Elḳâb eş- Şu'arâ (1.Baskı). Dubai: Mektebe
 el- Fellâḥ

- Galâyîni, Muştâfâ (1993). Câmî' ed-Durûs el-'Arabiyye (Tsh: Abdulmun'im Hâfâce) (28.Baskı). Beyrut: el- Mektebe el-'Aşriyye
- el-Habeşî, 'Abdullah Muhammed (1980). Hâyâtu'l-Edeb el-Yemenî fi 'Aşr Benî Rasûl. Yemen: Vizâra el-İ'lâm ve's-Sekâfe
- Ebû Hâka, Ahmed vd. (2007). Mu'cem en-Nefâis el-Kebîr (1.Baskı). Beyrut: Dâr en-Nefâis
- Hakkî, 'Adnân (1987). el- Mufasssal fi Arûz ve Kâfiye ve Funûni's-Şi'r (1.Baskı). Şam: Dâr er-Reşîd
- el-Hamevî, Yâkût (1977). Mu'cem el-Buldân. Beyrut: Dâr Şâdır
- el-Hamevî, Yâkût (1993). Mu'cem el-Udebâ (Thk: İhsân 'Abbâs) (1.Baskı). Beyrut: Dâr el-Garb el-İslâmî
- Hamzâvî, 'Alâ' (2002). Muḥaḍarât fi Arûz ve Kâfiye (Mûsikî eş-Şi'r). Almanya: Dâr et-Teysîr li't-Ṭibâ'a ve'n-Neşr
- Hassân, Temmâm (2000). el-'Uşûl. Kahire: 'Âlem el-Kütüb
- el-Hudeysî, Hâdîce (2001). el- Medâris en-Nahviyye (3.Baskı). Ürdün: Dâr el-Emel
- Hân, Ahmed (2000). Mu'cem Maṭbû'ât el-'Arabiyye fi Şibh el-Kârra el-Hindiyye el-Bâkistâniyye. Riyâd: Mektebe el-Melik Fahd el-Vaṭaniyye
- el-Hazrecî, 'Alî b. el-Hasen (1911). el-'Ukûd el-Lu'lu'iyye fi Târîḥ ed-Devle er-Rasûliyye (Tsh: Muhammed 'Asel). Mısır: Matba'a el-Hilâl
- el-Işbahânî, Mîrzâ Muhammed Bâkır (1991). Ravḍâ el-Cennât fi Ahvâl el-'Ulemâ ve es-Sâdât (1.Baskı). Beyrut: Dâr el-İslâmiyye
- el-İmâm eş-Şâfi'î, Muhammed b. İdris (2005). Dîvân el-İmâm eş-Şâfi'î (Thk: 'Abdurrahmân el-Mıştâvî) (3.Baskı). Beyrut: Dâr el-Ma'rife
- İbn 'Abdi Rabbih, Ahmed bin Muhammed (1983). el-'İqd el- Ferîd (Thk: Mufid Muhammed Kumeşya) (1.Baskı). Beyrut: Dâr el-Kütüb el-'İlmiyye
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth 'Osmân b. Cinnî en-Nahvî (1987). Kitâbu'l-'Arûz (Thk: Dr. Ahmed Fevzî el-Hîb) (2.Baskı). Kuveyt: Dâru'l-kalem li'n-Neşr ve't-Tevzî'
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed bin el- Ḥasen (1987). Kitâb Cemhere el- Luga (Thk: Remzî Münîr Ba'lebekî) (1.Baskı). Beyrut: Dâr el- 'İlm li'l-Melâyîn

- İbn el-Enbârî, Ebû el-Berekât Kemâl ed-Dîn (1985). Nuzhe el-Elibbâ fî Tabakât el-Udebâ (3.Baskı) (Thk: İbrâhîm es-Samarrâî). Ürdün: Mektebe el-Menâr
- İbn el-Eşîr (1987). el-Kâmil fî et-Târîh (Thk: Ebû el-Fidâ Abdullah el-Kâdî) (1.Baskı). Beyrut: Dâr el-Kütüb el-‘İlmiyye
- İbn Fâris, Ebû el- Huseyn Aḥmed (1979). Mu‘cem Makâyîs el- Luga (Thk: ‘Abdusselam Muḥammed Hârûn). Dâr el-Fikr
- İbn Ḥallikân, Ebû el-‘Abbâs Şems ed-Dîn Aḥmed (ty.). Vefeyât el-‘Ayân (Thk: İhsan ‘Abbâs). Beyrut: Dâr Şâdir
- İbn el-‘İmâd, Şihâb ed-Dîn Ebû el-Fellâh (1986). Şezerât ez-Zehab fî Aḥbâr men Zeheb (Thk: ‘Abdulḳâdir el- Ernâûṭ ve Mahmûd el- Ernâûṭ). Beyrut: Dâr İbn el-Keşîr
- İbn Manzûr, Cemâl ed-Dîn Ebû’l-Faḍl (ty.). Lisân el-‘Arab (Thk: ‘Abdullah ‘Alî el-Kebîr vd.). Kahire: Dâr el-Maârif
- İbn Muḳrî, İsmâîl bin Ebî Bekr (1996). ‘Unvân eş-Şeref el-Vâfî (Thk:‘Abdullah İbrâhîm el-Enşârî) (1.Baskı). Beyrut: ‘Âlem el-Kütüb
- İbn el-Nedîm, Muḥammed bin İshâk (ty.). el-Fihrist (Thk: Rızâ- Teceddüd)
- İbn Kâdî Şuhbe, Takiyyuddîn Ebû Bekr bin Ahmed (1974). Tabakât en-Nuḥât ve el-Lugaviyyîn (Thk: Muhsin Giyâd) Necef: Matbaa en-Nu‘mân
- İbn Kâdî Şuhbe, Takiyyuddîn Ebû Bekr bin Ahmed (1979). Tabakât eş-Şâfi‘iyye (Tsh: Hâfız ‘Abdulâlîm Ḥân) (1.Baskı). Haydarâbâd: Dâr el-Ma‘ârif el-‘Uşmâniyye
- Kâtip Çelebî, Mustafa bin Abdullah (ty.), Keşf ez-Zunûn ‘an Esâmî el-kütüb ve’l-Funûn (Tsh: Şerafettin Yaltkaya ve Kilisli Rıfat Bilge). Beyrut: Dâr İhyâ et-Türâş el-‘Arabî
- Kehḥâle, ‘Umer Rıdâ (1997). Mu‘cem Ḳabâil el-‘Arab (8.Baskı). Beyrut: Muessese er-Risâle
- Kehḥâle, ‘Umer Rıdâ (1993). Mu‘cem el-Muellifîn (1.Baskı). Beyrut: Muessese er-Risâle
- Köse, Saffet (2000). İbnü’l-Muḳrî el-Yemenî. DİA, XXI, 138–140. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed bin Muslim (1987). eş-Şi'r ve eş-Şu'arâ' (Thk: Hasan Temîm ve Muhammed el-'Aryân), (3.Baskı). Beyrut: Dâr İhya' el-'Ulûm el-Kıfî, Cemâl ed-Dîn Ebû el-Hasan (1986). İnbâh er-Ruvât 'alâ Enbâh en-Nuḥât, (Thk: Muhammed Ebû el-Faḍl İbrâhîm) (1.Baskı). Kahire: Dâr el-Fikr el-'Arabî Kudâme bin Ca'fer, Ebû el-Ferec (ty.). Nakd eş-Şi'r (Thk: Muhammed 'Abdulmun'im el-Ḥafâcî) Beyrut: Dâr el-Kutub el-'İlmiyye
- el-Ma'arrî, Ebû'l-'Alâ (1977). Risâle el-Gufrân (Thk: 'Âişe 'Abdurrahmân) (9.Baskı). Kahire: Dâr el- Ma'ârif
- el-Ma'arrî, Ebû'l-'Alâ (ty.). Şerh Luzûm Ma La Yelzem (Thk: Tâha Huseyn, İbrâhîm el- Enbârî). Mısır: Dâr el- Ma'ârif
- Mach, Rudolf (1977). Catalogue of Arabic Manuscripts in the Garrett Collection. New Jersey: Princeton University Press
- el-Mâzinî, 'Abdulkâdir (1990). Eş-Şi'r Gâyetuhu ve Vesâituhu (Thk: Fâyiz et-Terhîni) (2.Baskı). Beyrut: Dâr el-Fikr el-Lübnânî
- el-Mes'ûdî, Ebû el-Hasen 'Alî b. el-Huseyn (ty.). Murûc ez-Zeheb (Tsh: Yûsuf el-Bikâ'î) (1.Baskı). Beyrut: Dâr İhyâ et-Türâş el-'Arabî
- Muḥibbî, Muhammed (ty.). Ḥulâşa el-Eşer fî A'yân el-Ḳarn el-Ḥâdî 'Aşar
- Olgun, Tahir (1994). Edebiyat Lugatı. Nşr. Haz: Kemâl Edib Kürçüoğlu İstanbul: Enderun Kitabevi
- er-Râfî'î, Muştafâ Şâdiḳ (1997). Târîh Âdâb el-'Arab.(Thk: Abdullah el-Minşâvî, Mehdî el- Buḥkîrî) Manşûra: Mektebe el-Îmân
- er-Razî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir (1911). Muḥtârû's-Şihâḥ. (1.Baskı). Mısır: Matbaa el-Külliyeye
- Rieu, Charles (1894). Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum. London: Gilberd and Livingston, Ld.
- Şaḳr, Joseph (1998–1999). Kışsa ve Târîḥ el-Ḥaḍâra el-'Arabiyye. Beyrut: Editio Creps International
- Şâlihiyye, Muḥammed 'Îsâ (1995). el-Mu'cem eş-Şâmil li't-Turâş el-'Arabî el-Maṭbû'. Kâhire: Ma'had el-Maḥtûṭât el-'Arabiyye
- Serkis, Yûsuf Elian (1928). Mu'cem Maṭbû'ât el-'Arabiyye ve el-Mu'arrebbe. Mısır: Matbaa Serkis

- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kub Yûsuf bin Ebî Bekr (1987). Miftâh el-'Ulûm (Thk: Na'îm Zerzûr) (2.Baskı). Beyrut: Dâr el-Kütüb el-'İlmiyye
- es-Semmân, Mahmud Ali (1984). el- 'Arûzu'l-Ķadîm. Kahire: Daru'l-Ma'ârif
- Sezgin, Fuat (1991). GAS (Ar. Târîh et-Türâs el-'Arabî) (Ar. Çev: Mahmûd Fehmî el-Hicâzî). Suûdi Arabistan: İmâm Muhammed bin Suûd İslam Üniversitesi
- es-Sukkerî, Ebû Sa'îd el-Ħasen (1998). Dîvân Ebî Esved ed-Düelî (Thk: Muhammed Hasan Âl Yâsîn) (2.Baskı). Beyrut: Dâr ve Mektebe el-Hilâl
- es-Suyûfî, 'Abdurrahmân Celâl ed- Dîn (2006). el-İktirâh (Thk: Mahmûd Süleymân Yâkût). Dâr el-Ma'rife el-Câmi'iyye
- , 'Abdurrahmân Celâl ed- Dîn (ty.). el- Müzhir I-II. (3.Baskı). (Thk: Muhammed Câd el- Mevlâ Bek vd.). Kahire: Mektebe Dâr et- Türâs
- , 'Abdurrahmân Celâl ed- Dîn (1979). Buğyet el-Vu'ât fî Ṭabakât el-Lugaviyyîn ve en-Nuḥât (Thk: Muhammed Ebû el-Faḍl İbrâhîm) (2.Baskı). Dâr el- Fikr
- Şafak, Yakup (2003). Arûz Terimleri (1.Baskı). Konya: Tekin Kitabevi
- eş-Şevkânî, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed (2006). el-Bedr et-Ṭâli'(Thk: Muhammed Ħasen Ħallâk) (1.Baskı). Beyrut: Dâr İbn Keşîr
- Şevki Dayf (1992). el-Medâris en-Nahviyye (7.Baskı). Kâhire: Dâr el-Maârif
- et-Ṭaberî, Ebû Ca'fer b. Cerîr (2007). Târîh et-Ṭaberî (Thk: Muhammed b. Ṭâhir el-Berzencî) (1.Baskı). Beyrut: Dâr İbn Keşîr
- Taşköprüzâde, Ahmed bin Mustafa (1985). Miftâh es-Sa'âde ve Mişbâh es-Siyâde fî Mevdû'ât el-'Ulûm (1.Baskı). Beyrut: Dâr el- Kütüb el-'İlmiyye
- et-Ṭantâvî, Muhammed. Neş'et en-Nahv ve Târîh Eşher en-Nuḥât (2.Baskı) Kahire: Dâr el-Ma'ârif
- et-Tebrîzî, el-Ħatîb (1994). Kitâb el-Kâfi fî el-'Arûz ve el-Kavâfi (Thk: el-Hassânî Hasan 'Abdullah) (3.Baskı). Kahire: Mektebe el-Ħancî
- et-Tehânevî, Muhammed 'Alî (1996). Keşşâf İşṭilâhât el-Funûn ve'l-'Ulûm (Thk: Refîk el-'Acem vd.) (1.Baskı). Beyrut: Mektebe Lübnan Nâşirûn
- Temizel, Ali (2005). Ahmedî'nin Mizânû'l-Edeb ve Mi'yâru'l-Edeb'i ve Tercümesi (1.Baskı). Konya: Tablet Kitabevi

- et-Tenûhî, Ebû Ya‘lâ ‘Abdulbâkî (1978). Kitâb el- Kāvâfî (2.Baskı). (Thk: ‘Avnî ‘Abdurraûf). Mısır: Mektebe el-Ĥancî
- Vâşıl, Sa‘d. (ty.). Mevsû‘atü’l-Arûz ve’l-Kâfiye. Byy
- Ya‘kûb, İ. Bedî‘, ‘Âşî Mişel (1987). el-Mu‘cem el-Mufaşşal fi el-Luga ve el-Edeb (1.Baskı). Beyrut: Dâr el-‘İlm li’l-Melâyîn
- Yemût, Gâzî (1992). Buhûru Şi‘ri’l-‘Arabî - ‘Arûzu Halil (2. Baskı). Beyrut-Lübnan: Dâru’l-fikri’l-Lübânî
- ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed (1990). Târîh el-İslâm (Thk: ‘Umer Abdusselâm et-Tedmûrî)(2.Baskı). Beyrut: Dâr el-Kitâb el-‘Arabî
- ez-Zirikli, Ĥayr ed-Dîn (2002). el-A‘lâm (15.Baskı). Beyrut: Dâr el- ‘İlm lil-Melâyîn
- ez-Zübeydî, Ebû Bekr (2000). Laĥn el-‘Avâm (Thk: Ramađân ‘Abduttevvâb) (2.Baskı). Kahire: Mektebe el-Ĥancî

İnternet:

<http://almajidcenterforums.org/showthread.php?t=24>, Erişim Tarihi: 22.03.2011

<http://www.al-aalam.com/personinfo.asp?pid=133>, Erişim Tarihi: 14.07.2011

http://www.konyayazmakutub.gov.tr/TR/Rodos_Katalog/Rodos_Katalog.htm.,

Erişim Tarihi: 20.06.2011

صُورَةٌ مِنْ كِتَابِ عُنْوَانِ الشَّرْفِ الْوَافِي

مِنَ الْمُطْبَعَةِ الْعَزِيزِيَّةِ بِحَلَبِ الشَّهْبَاءِ

المجد لله كبيرا		ايضا والله اعلم نعم	
ا	اقبل من الالف وند	ب	في ذلك ويصح اقراره ينسب منه ويشترط في
ل	لا يكذبه الشرح ككسبة	ن	بها اليك وقد عرفنا من غيرك انسابا
ح	حصل استطلاق صغير ثبت و	المحروس	تقلا انه اذا بلغ وكذبه لم يبطل و
مد	مدخل له اليه الا بالينة و	و	استطلاق الميت صحيح اذا اتى به على و
ل	لو قال لولد امته هذا و	المجد لله	ولسدى ولدته في ملكي ثبت النسب
له	لهم حلفت به في ملكي	وصل	اليها حكم الاستيلاء ان لم تكن من زوجة
ل	ككفر لان الولد للزوج و	با	في فمين الحق النسب بغيره شرطان ملحقان
ث	ثم وهي ان يكسون	رب	النسب الملحق به ميتا وان يكون
ي	يوشذ انه وارث يخسوي	على	جميع البهائم ويحوزه فان لم يجره لم يثبت في
ر	رجس وخلف عليا و	محمد	افاستطلق على وحده اعلم يثبت فان ما
ا	النسب وصلى الله على محمد	واهل وسلم	غاية التسليم الموجب للكرامة في دار
ا	ان يصدقه المجلس وايضا	ذلك	ان يصدق المجلس وايضا
و	وان يصدق المستطلق فلو و	خالصا	وان يصدق المستطلق فلو و
ا	استلخه بالغا فكذبه فلا	لو	استلخه بالغا فكذبه فلا
ل	وشروطه ويرثه بسبل	وجهه	وشروطه ويرثه بسبل
ل	دون الاستيلاء فلو قال	الكريم	دون الاستيلاء فلو قال
و	ينسب ولد امته المزوجه	ومقر	ينسب ولد امته المزوجه
ا	لشروط التي ذكرناها	با	لشروط التي ذكرناها
علم	يلحقه باليت يمس	من	يلحقه باليت يمس
ت	ب القر ولا يشاركه ولو مات	جنا	ب القر ولا يشاركه ولو مات
م	محمد وعلى حازا ارثه لم	ت	محمد وعلى حازا ارثه لم
م	تسليم	التعيم	تسليم

يقول محققه المشار فيما أتى اليه * بعد حمد الله تعالى وانشاء عليه * قد تجز بالعبارة العزيزية بهدنة الشهادة
 المحمية من كل سوء وبلاء * طبع هذه المصانف * اللوحات بظرائف اللطائف * ولطائف الظرائف *
 التي لم يسمح احد قبلها بمثلها * ولم ينفج ناصح صلي مشاها * حيث جمع روضها *
 نجمة ماسار في غصنه الاخضر * هذا وليس على الله بمشكور * فقله در مصنفه *
 قلعي انه لا يبارى * وفي مضمار هذا الشان وحقه لا يبارى * قد حل بهذا *
 تصنيف ذروة المجد والفضل * وابقى له في المالين صنيعا يذكر به سدى *
 السدر * ولما اطلق الفاضل الاديب * الكاسل الاريب الحاج مصطفي *
 افندي الحلبي موطننا * والحنفي مذهبنا * والانطاسي شهرة نظاره في انيق *
 رضه * ورأى سنا برقه يكاد يذهب بالايصار من ايمانه * قال *
 فيسه قبول التجمل بطباعه * الكائل له بمساعده * ذاكرا *
 بعض اوصافه الجليله مؤرخا انتهاء طبعه وتكميله * وذلك *
 في اليوم السابع والعشرين من شهر محرم الحرام افتتاح *
 سنة اربعة وتسعين ومائتين بصد الالف * *
 من هجرة من له العز والشرف * *
 صلى الله عليه * *
 وسلم * *

Ek-3: Tef'üleler ve Onları Oluşturan Ses Ünitelerinin Analizi

مقاطعها		صورتها	التفعيلية	م
فَعُوْ = //ه	أُنْ = /ه	o/o//	فَعُوْلُنْ	١
وتد مجموع	سبب خفيف			
فَأْ = /ه	عَلُنْ = //ه	o//o/	فَأَعِلُنْ	٢
سبب خفيف	وتد مجموع			
مَفَأْ = //ه	عِيْ = /ه	o/o/o//	مَفَأَعِيْلُنْ	٣
وتد مجموع	سبب خفيف			
مَفَأْ = //ه	عَلُنْ = ///ه	o///o//	مَفَأَعِلُنْ	٤
وتد مجموع	فاصلة صغري			
مُتَفَأْ = ///ه	عِلُنْ = //ه	o//o///	مُتَفَأَعِلُنْ	٥
فاصلة صغري	وتد مجموع			
مَفْ = /ه	مَعُوْ = /ه	/o/o/o/	مَفْعُوْلَاتْ	٦
سبب خفيف	سبب خفيف			
مُسْ = /ه	تَقْ = /ه	o//o/o/	مُسْتَفْعِلُنْ	٧
سبب خفيف	سبب خفيف			
مُسْ = /ه	تَفْعْ = /ه	o//o/o/	مُسْتَفْعِلُنْ	٨
سبب خفيف	وتد مفروق			
فَأْ = /ه	عِلَأْ = //ه	o/o//o/	فَأَعِلَاتُنْ	٩
سبب خفيف	وتد مجموع			
فَأَعْ = /ه	لَأْ = /ه	o/o//o/	فَأَعِلَاتُنْ	١٠
وتد مفروق	سبب خفيف			

Kaynak: Vâşıl, age, s. 16

Ek-4: Müfred Zihâf Türleri

م	اسم الزحاف	تعريفه	ما يدخله من التفاعيل	صورة التفعيلة بعد دخوله	وزنها بعد دخوله
١	الإضمّار	تسكين الثاني المتحرك	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	o//o/o/
٢	الخَبْنُ	حذف الثاني الساكن	مُسْتَفْعِلُنْ	مُتَفَعِلُنْ	o//o//
			مُسْتَفْعِلُنْ	مُتَفَعِلُنْ	o//o//
			فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	o///
			فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	o/o///
			مَفْعُولَاتُ	مَفْعُولَاتُ	/o/o//
٣	الوَقْصُ	حذف الثاني المتحرك	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَاعِلُنْ	o//o//
٤	الطِّيُّ	حذف الرابع الساكن	مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	o///o/
			مَفْعُولَاتُ	مَفْعُولَاتُ	/o//o/
٥	العَصْبُ	تسكين الخامس المتحرك	مُفَاعِلُنْ	مُفَاعِلُنْ	o/o/o//
٦	العَقْلُ	حذف الخامس المتحرك	مُفَاعِلُنْ	مُفَاعِلُنْ	o//o//
٧	القَبْضُ	حذف الخامس الساكن	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	/o//
			مَفَاعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ	o//o//
٨	الكَفَّ	حذف السابع الساكن	فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	/o//o/
			فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتُنْ	/o//o/
			مَفَاعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ	/o/o//
			مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلُنْ	//o/o/

Kaynak: Vâsıl, age, s. 18, 19

Ek-5: Mürekkep Zihâf Türleri

م	اسم الزحاف	تعريفه	ما يدخله من التفاعيل	صورة التفعيلة بعد دخوله	وزنها بعد دخوله
١	الخَبَلُ	حذف الثاني والرابع الساكنين (الخَبْنُ مع الطِّي)	مُسْتَفْعِلُنْ	مُنَعِّلُنْ	o///
			مَفْعُولَاتُ	مُعَلَاتُ	/o///
٢	الخَزَلُ	تسكين الثاني المتحرك و حذف الرابع الساكن (الإظمار مع الطِّي)	مُتَفَاعِلُنْ	مُتَفَعِّلُنْ	o///o/
٣	الشُّكْلُ	حذف الثاني والسابع الساكنين (الخَبْنُ مع الكَفِّ)	فَاعِلَاتُنْ	فَعَلَاتُ	/o///
			مُسْتَفْعَلُنْ	مُتَفَعَّلُ	//o//
٤	النَّقْصُ	تسكين الخامس المتحرك و حذف السابع الساكن (العَصْبُ مع الكَفِّ)	مُفَاعِلَتُنْ	مُفَاعَلَتُ	/o/o//

Kaynak: Vâsıl, age, s. 19, 20

Ek-6: Ziyâde ile Vâkî Olan ‘İlet Türleri

م	اسم العلة	تعريفها	ما تدخله من التفاعيل	صورة التفعيلة بعد دخولها	ما تُؤوّل اليه التفعيلة دخولها	وزنها بعد دخولها
١	التَّرْفِيفُ	زيادة سبب خفيفٍ علي ما آخره وتد مجموع	مُتَّفَاعِلُنْ فَاعِلُنْ	مُتَّفَاعِلُنْ تُنْ فَاعِلُنْ تُنْ	مُتَّفَاعِلَاتُنْ فَاعِلَاتُنْ	o/o//o/// o/o//o/
٢	التَّنْذِيلُ (الإذالة)	زيادة حرفٍ ساكنٍ علي ما آخره وتد مجموع	مُتَّفَاعِلُنْ فَاعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ	مُتَّفَاعِلُنْ نْ فَاعِلُنْ نْ مُسْتَفْعِلُنْ نْ	مُتَّفَاعِلَانْ فَاعِلَانْ مُسْتَفْعِلَانْ	oo//o/// oo//o/ oo/o//o/
٣	التَّسْبِيعُ (الإسباعُ)	زيادة حرفٍ ساكنٍ علي ما آخره سبب خفيف	فَعِلَاتُنْ	فَعِلَاتُنْ نْ	فَاعِلَاتَانْ	oo/o//o/

Kaynak: Vâsıl, age, s. 21

Ek-7: Nağs ile Vâkî Olan ‘İllet Türleri

م	اسمُ العِلَّةِ	تعريفها	ما تدخله من التفاعيل	صورة التفعيلة بعد دخولها	وزنها بعد دخولها
١	الحذف	ذهاب السبب الخفيف من آخر التفعيلة	فَعُولُنْ	فَعُوْ	o//
			مَفَاعِلُنْ	مَفَاعِيْ	o/o//
			فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَا	o//o/
٢	القطع	حذف ساكن الوند المجموع من آخر التفعيلة و تسكين ما قبله	فَاعِلُنْ	فَاعِلْ	o/o/
			مُتَّفَاعِلُنْ	مُتَّفَاعِلْ	o/o///
			مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلْ	o/o/o/
٣	البئر	ذهاب السبب الخفيف من آخر التفعيلة، ثم حذف ساكن الوند المجموع و تسكين ما قبله (الحذف + القطع)	فَعُولُنْ	فَعْ	o/
			فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلْ	o/o/
٤	القصر	حذف ساكن السبب الخفيف من آخر التفعيلة و تسكين ما قبله	فَعُولُنْ	فَعُوْلْ	oo//
			فَاعِلَاتُنْ	فَاعِلَاتْ	oo//o/
			مُسْتَفْعِلُنْ	مُسْتَفْعِلْ	o/o/o/
٥	القطف	حذف السبب الخفيف من آخر التفعيلة، مع تسكين الخامس المتحرك (الحذف + العصب)	مَفَاعِلَاتُنْ	مَفَاعِلْ	o/o//
٦	الحذذ	حذف الوند المجموع من آخر التفعيلة	مُتَّفَاعِلُنْ	مُتَّفَاْ	o///
٧	الصلم	حذف الوند المفروق من آخر التفعيلة	مَفْعُولَاتْ	مَفْعُوْ	o/o/
٨	الكثف أو الكسف	حذف السابع المتحرك	مَفْعُولَاتْ	مَفْعُوْلَا	o/o/o/
٩	الوقف	إسكان السابع المتحرك	مَفْعُولَاتْ	مَفْعُوْلَاتْ	oo/o/o/

Kaynak: Vâşıl, age, s. 22

Ek-8: Hârm ‘İleti ve Zihâflarla Birlikte Geldiğinde Tesmiye Edilişi

التفعيلة التي يدخلها	تركيب الحَرَم مع غيره	ما يسمي به	صورة التفعيلة بعد دخوله
فَعُولُنْ	الْحَرَم	التَّلم	عُولُنْ
	الْحَرَم	النَّرم	عُولْ
مَفَاعِلُنْ	الْحَرَم	الْحَرَم	فَاعِلُنْ
	الْحَرَم	السَّنْر	فَاعِلُنْ
	الْحَرَم	الْحَرْب	فَاعِلُنْ
مُفَاعِلُنْ	الْحَرَم	الْعَضْب	فَاعِلُنْ
	الْحَرَم	الْعَضْب	فَاعِلُنْ
	الْحَرَم	النَّقْص	فَاعِلُنْ
	الْحَرَم	الْعَقْص	فَاعِلُنْ
الْحَرَم	الْعَقْل	الْجَمَم	فَاعِلُنْ

Kaynak: Vâsıl, age, s. 25

Ek-9: Tef'ülelerde Görülen En Önemli Değişiklikler

۲- فَاعِلُنْ			۱- فَعُولُنْ		
ما تصير إليه	نوع التغيير		ما تصير إليه	نوع التغيير	
فَاعِلُنْ+نْ (فَاعِلَانُنْ)	التذليل	۱	فَعُ	البتر	۱
فَاعِلُنْ+تُنْ (فَاعِلَاتُنْ)	الترفيل	۲	فَعُوْ	الحذف	۲
فَاعِلُنْ	التشعيب	۳	عُوْلُنْ	الخزم	۳
فَعِلُنْ	الخبين	۴	فَعُوْلُ	القبض	۴
فَاعِلُنْ	القطع	۵	فَعُوْنُ	القصر	۵

۴- مُفَاعَلَتُنْ			۳- مُفَاعِلُنْ		
ما تصير إليه	نوع التغيير		ما تصير إليه	نوع التغيير	
مُفَاعَلَتُنْ	العصب	۱	مُفَاعِعِيْ	الحذف	۱
مُفَاعَلَتُنْ	العقل	۲	فَاعِلُنْ	الخزم	۲
مُفَاعَلُنْ	القطف	۳	مُفَاعِلُنْ	القبض	۳
مُفَاعَلَتُنْ	النقص	۴	مُفَاعِلِيْ	الكف	۴

۶- مُسْتَفْعِلُنْ، مُسْتَفْعَلُنْ			۵- مُتَفَاعِلُنْ		
ما تصير إليه	نوع التغيير		ما تصير إليه	نوع التغيير	
مُسْتَفْعِلُنْ+نْ (مُسْتَفْعِلَانُنْ)	التذليل	۱	مُتَفَاعِلُنْ	الإضمار	۱
مُتَعِلُنْ	الخبيل	۲	مُتَفَاعِلُنْ+نْ (مُتَفَاعِلَانُنْ)	التذليل	۲
مُتَفَعِلُنْ / مُتَفَعَلُنْ	الخبين	۳	مُتَفَاعِلُنْ+تُنْ (مُتَفَاعِلَاتُنْ)	الترفيل	۳
مُتَفَعَلُنْ	الشكل	۴	مُتَفَاعِلُنْ	الحذف	۴
مُسْتَفْعِلُنْ	الطي	۵	مُتَفَعِلُنْ	الخبز	۵
مُسْتَفْعَلُنْ	القصر	۶	مُتَفَاعِلُنْ	القطع	۶
مُسْتَفْعِلُنْ	القطع	۷	مُتَفَاعِلُنْ	الوقف	۷
مُسْتَفْعِلُنْ	الكف	۸			

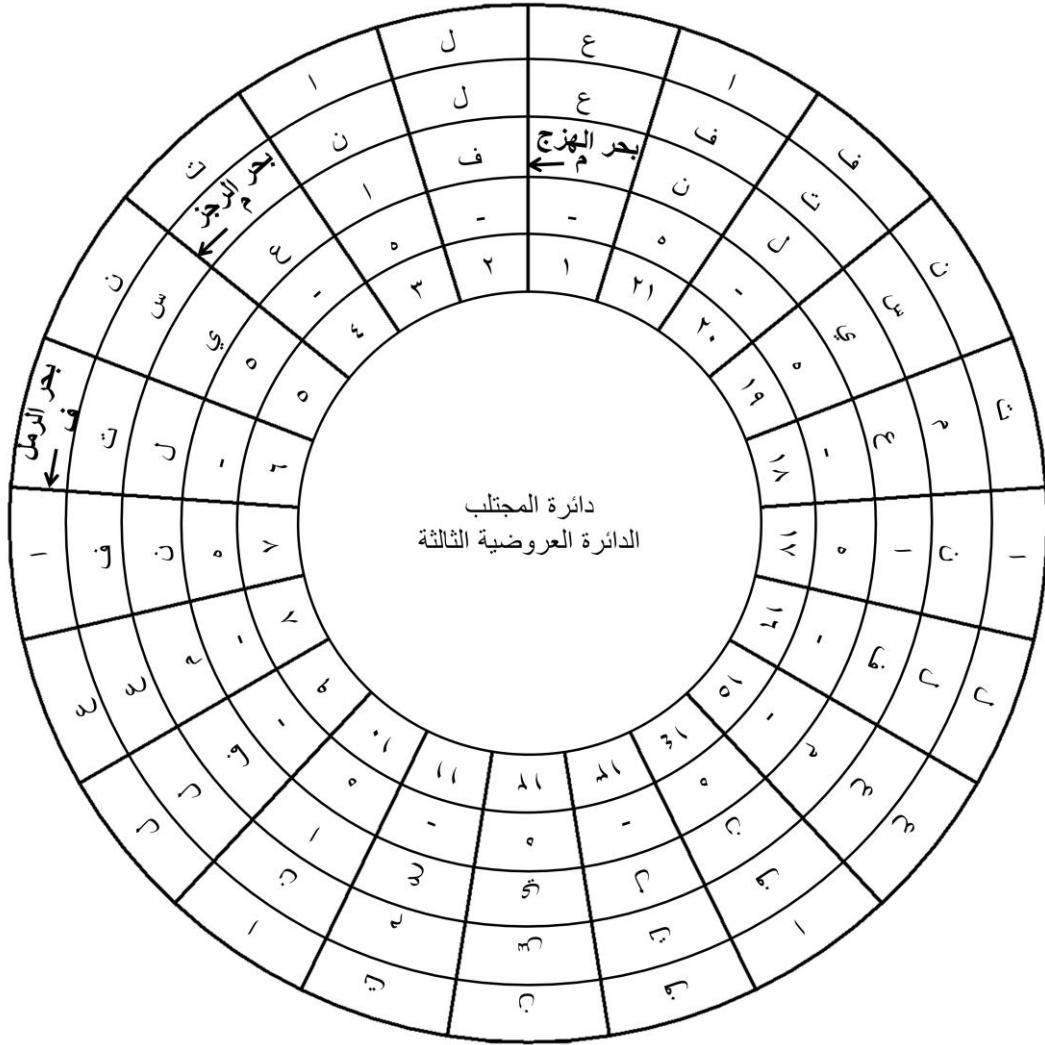
۸- مَفْعُولَاتُ			۷- فَاعِلَاتُنْ		
ما تصير إليه	نوع التغيير		ما تصير إليه	نوع التغيير	
مَعْلَاتُ	الخبيل	۱	فَاعِلَاتُ	البتر	۱
مَعْوَلَاتُ	الخبين	۲	فَاعِلَاتُنْ+نْ (فَاعِلَاتَانُنْ)	التسبيح	۲
مَفْعُوْ	الصلم	۳	فَاعِلَاتُنْ	التشعيب	۳
مَفْعُولَاتُ	الطي	۴	فَاعِلَاتُ	الحذف	۴
مَفْعُولَاتُ	الكسف	۵	فَاعِلَاتُنْ	الخبين	۵
مَفْعُولَاتُ	الوقف	۶	فَاعِلَاتُ	الشكل	۶
		۷	فَاعِلَاتُ	القصر	۷
		۸	فَاعِلَاتُ	الكف	

Kaynak: Vâsıl, age, s. 27

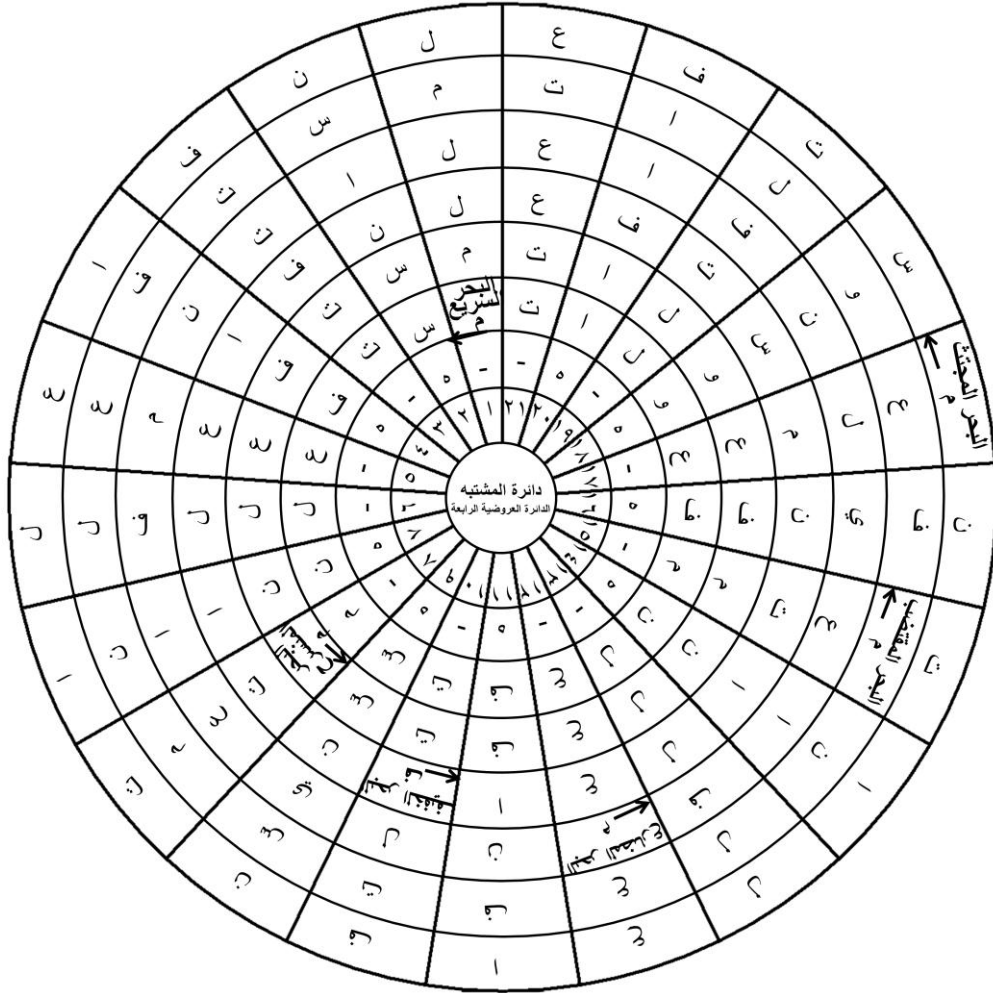

Ek-12: Üçüncü dâire (Dâire-i Müctelibe)

İbn Cinnî, Kitâb el-‘Arûd, s. 41

Ek-13: Dördüncü dâire (Dâire-i Müştebihe)

İbn Cinnî, Kitâb el-'Arûd, s. 44

